

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2009

Kateřina Kramešová, MA

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Seminář nejnovějších dějin

Diplomová práce

Kateřina Kramešová, MA

**Československo – americké diplomatické vztahy v době Pražského jara
v kontextu politiky détente**

**The Diplomatic Relations between Czechoslovakia and the United States of
America during the Prague Spring Period in the Context of Détente Policy**

Praha, 2009

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

Na tomto místě bych velice ráda poděkovala doc. PhDr. Václavu Horčíčkovi, Ph.D. z Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy za vedení mé diplomové práce a odborné konzultace k ní, stejně jako PhDr. Jiřímu Hoppemu, Ph.D. z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR za pomoc při výběru vhodných zdrojových materiálů.

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci zpracovala samostatně a vyznačila v ní veškeré použité zdroje informací.

V Praze dne 30. listopadu 2009

Kateřina Kramešová

Anotace

V předkládané diplomové práci zpracovávám téma československo – amerických diplomatických vztahů v době tzv. Pražského jara, resp. v letech 1967 - 1969 v kontextu politiky *détente*. V chronologickém pořadí hodnotím vývoj vzájemné československo – americké spolupráce s tím, že se snažím zjistit, zda docházelo k výraznějším změnám v souvislosti s československým obrodným procesem. Závěry mého výzkumu prokazují, že ani na československé straně, ani na straně Spojených států nedošlo k výraznější revizi dosavadní zahraničně politické orientace. Komunistické Československo se i v průběhu Pražského jara nadále soustředí na výhradní spolupráci se Sovětským svazem a ostatními státy východního bloku. Stejně tak Spojené státy postupují i v době probíhající liberalizace v Československu v souladu se svými dosavadními zahraničně politickými prioritami a odmítají jakékoliv zapojení do československých událostí z obavy, aby tím nenarušily dosavadní oteplování ve vztazích USA – SSSR a mezinárodně politický vývoj směřující k politice *détente*.

Klíčová slova:

Československo – americké vztahy, Pražské jaro, *détente*, obrodný proces, 1968, Sovětský svaz, vojenská intervence, Varšavská smlouva, OSN, NATO.

Abstract

In my thesis I examine the diplomatic relations between Czechoslovakia and the United States of America during the Prague Spring period (1967 - 1969) in the context of *détente* policy. In chronological order I assess developments of the mutual cooperation between Czechoslovakia and the USA looking at whether there were any serious changes with regard to Czechoslovak reform movement. Conclusions of my research demonstrate that there were no serious revisions of foreign policymaking of neither Czechoslovakia nor the United States. During the Prague Spring, communist Czechoslovakia concentrated on cooperation with the Soviet Union and other states within the East bloc; as well as, the USA with regard to their international priorities did not intend to get involved in the Czechoslovak crisis being afraid of harming the relations with the USSR and the development on the international arena leading to *détente* policy.

Key words:

Relations between Czechoslovakia and the United States, Prague Spring, *détente*, reform movement, 1968, Soviet Union, military intervention, Warsaw Pact, OSN, NATO.

Obsah

Úvod.....	10	
1 Československo – americké vztahy od konce 2. světové války do roku 1967	17	
2 Československo – americké vztahy v letech 1967 - 1969	24	
2.1 Československo – americké vztahy „v předvečer“ obrodného procesu.....	24	
2.2 Československo – americké vztahy na pozadí měnící se situace v Československu	28	
2.3 Československo – americké vztahy v době „vrcholícího“ demokratizačního vývoje	31	
2.4 Hrozba vojenské intervence a sovětský faktor v československo – amerických	vztazích.....	37
2.5 Přístup Spojených států k vojenské intervenci do Československa a k vývoji, který	bezprostředně následoval.....	43
2.6 Československo – americké vztahy po Srpnu 1968, v době nastupující normalizace	(podzim 1968 – jaro 1969).....	47
3 Československo – americké vztahy v kontextu Organizace spojených národů.....	52	
3.1 Mimořádné zasedání Rady bezpečnosti OSN k událostem v Československu	53	
3.1.1 K činnosti ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka v zahraničí v souvislosti	s mimořádným zasedáním Rady bezpečnosti OSN	57
3.2 23. zasedání Valného shromáždění OSN	59	
4 Československo – americké vztahy a Severoatlantická aliance	64	
5 Československo – americké vztahy v kontextu politiky <i>détente</i>	71	
Závěr.....	78	
Bibliografie	82	

Seznam použitých zkratk

AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR
apod.	a podobně
arch. j.	archivní jednotka
atd.	a tak dále
AV	Akademie věd
ČNB	Československá národní banka
čs.	československý
ČSFR	Česká a Slovenská federativní republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČTK	Československá tisková kancelář
ČR	Česká republika
DNV	doložka nejvyšších výhod
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Všeobecná dohoda o clech a obchodu)
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
MID	Ministerstvo inostrannych del (Ministerstvo zahraničních věcí SSSR)
mj.	mimo jiné
MZV	ministerstvo zahraničních věcí
např.	například
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)
NDR	Německá demokratická republika
OSN	Organizace spojených národů
PÚV	předsednictvo ústředního výboru
RB	Rada bezpečnosti
resp.	respektive
s.	strana
SALT	Strategic Arms Limitations Talks
SAV	Slovenská akadémia vied
sb. KV ČSFR	Sbírka komise vlády České a Slovenské federativní republiky pro analýzu událostí let 1967 - 1970
SFRJ	Socialistická federativní republika Jugoslávie
SKV	Sbírka komise vlády pro ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970
SRN	Spolková republika Německo

SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
sv.	svazek
tzv.	takzvaný
UK	Univerzita Karlova
USA	United States of America (Spojené státy americké)
ÚSD	Ústav pro soudobé dějiny
ÚV	ústřední výbor
VS	Valné shromáždění nebo také Varšavská smlouva
ZÚ	zastupitelský úřad

Úvod

Ve své diplomové práci zpracovávám téma československo – amerických diplomatických vztahů v době tzv. Pražského jara,¹ resp. v letech 1967 - 1969 v kontextu politiky *détente*. Toto téma pro mě bylo atraktivní ze dvou hlavních důvodů. Zaprvé, podoba československo – americké bilaterální spolupráce byla do velké míry určována mezinárodně politickou realitou ve světě. Zadruhé, československo – americká relace ve své podobě z let 1967 – 1969 napovídá mnohé o charakteru československého obrodného procesu.

Z mezinárodně politického hlediska se tedy nacházíme ve světě rozděleném na dva bloky, dva proti sobě stojící tábory, vedené na jedné straně Spojenými státy (USA) a na straně druhé Sovětským svazem (SSSR). Každá z těchto velmocí, resp. supervelmocí² uplatňuje vliv v oblastech své zájmové sféry. V rámci tohoto světového uspořádání spadá komunistické Československo (ČSSR) do sovětské sféry vlivu, je součástí bloku vedeného Sověty. A právě tento fakt se stal hlavním určujícím faktorem československé zahraničně politické orientace.

Hlavním partnerem a vlastně i určující složkou československé zahraniční politiky byl jednoznačně Sovětský svaz. Kromě Sovětského svazu se Československo orientovalo na rozvoj spolupráce s ostatními evropskými socialistickými státy. Vztahy k ostatním, a o to více kapitalistickým, státům stály v pevném područí Moskvy. Československá diplomacie se poslušně řídila sovětskými instrukcemi a ve vztahu k „znenárodněnému“ Západu si rozhodně nedovolovala více, než oficiálně povolovalo kremelské ústředí. Platilo-li toto pravidlo ve vztahu ke všem kapitalistickým státům, o to více platilo v případě Spojených států, tedy v případě vedoucí síly západního společenství a „sovětského nepřítele číslo jedna“.

Vzájemné československo – americké vztahy byly záměrně udržovány na velmi nízké úrovni. Zřejmě z tohoto důvodu se také československo – americké spolupráci daného období doposud věnovalo poměrně málo pozornosti. Badatelský zájem historiků se doposud obracel

¹ Průběhem Pražského jara se ve své práci nezabývám. K tématu existuje celá řada velice kvalitní literatury. Viz například Kaplan, Karel. *Československo v letech 1967 – 1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.; Kural, Václav a kol. *Československo roku 1968 I: Obrodný proces*. Praha: Parta, 1993.; Mencl, Vojtěch a kol. *Československo roku 1968 II: Počátky normalizace*. Praha: Parta, 1993.; Pauer, Jan. *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování - provedení*. Praha: Argo, 2004. K tématu Pražského jara a nastupující normalizace viz např. Prokš, Petr. *Konec jednoho experimentu: Krize a pád totalitního režimu v Československu 1968 – 1989*. Jinočany: H&H, 1993.; Doskočil, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno a Praha: Doplněk a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006.; Ježek, V. Lukeš, K. Prokš, P. *Čas normalizace: Československo v letech 1968-1989*. Praha: Fortuna, 1992.; Otáhal, Milan. *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.

² Terminologie mezinárodních vztahů termíny velmoc a supervelmoc důsledně rozlišuje. V období bipolárního rozdělení světa disponují pouze dva státy určujícím vlivem – USA a SSSR, jsou proto označovány jako tzv. *super powers*, neboli supervelmocí. Já ve své práci používám termín velmoc a supervelmoc synonymně, a to s ohledem na zjednodušení textu.

spíše ke zkoumání charakteru československo – sovětských vztahů, popřípadě ke zkoumání vztahů komunistického Československa s ostatními státy sovětského bloku. I přes nižší úroveň československo – amerických styků se ale podle mého názoru jedná o téma velice zajímavé, které nese svůj význam i důležitou výpovědní hodnotu. Podoba československo – amerických vztahů v době Pražského jara navíc vypovídá mnohé o charakteru obrodného procesu v Československu.

Téma československo – amerických vztahů v období Pražského jara je tak zajímavé zkoumat také s ohledem na fakt, že československo – americká relace ve své podobě z let 1967 – 1969 napovídá mnohé o charakteru československého obrodného procesu. Československo se v průběhu obrodného procesu v zemi jakoby vymyká praxi předchozích let, kdy byl stát spravován výhradně po vzoru a dle vůle sovětského nejvyššího vedení.

Na začátku mé práce stála celá řada otázek. Jakým způsobem se vyvíjela československo – americká spolupráce v době probíhajícího Pražského jara? Docházelo ke změnám ve vzájemných vztazích? Byla československo – americká relace oživena a vzájemné kontakty častější? A jaký byl vůbec přístup Spojených států k liberalizačnímu vývoji v Československu? Snažily se tento vývoj podpořit? A v neposlední řadě, jakým způsobem přistupovali ke Spojeným státům reformní komunisté Pražského jara? Je v československém přístupu k USA patrná revize dosavadní „sterilní“ politické praxe? Odpovědi na tyto a další otázky se mi, jak doufám, podařily nalézt během mého výzkumu, jehož výsledky předkládám v této diplomové práci.

Co se týká pramenů, které jsem v souvislosti s daným tématem zpracovávala, šlo zejména o materiály úřední povahy. Z větší části převažuje archivní materiál československé provenience, který je v Čechách lépe dostupný. Ve svém bádání jsem se přitom soustředila na činnost jak státních, tak také stranických orgánů. Konkrétně jsem tedy studovala dokumenty Ministerstva zahraničních věcí ČR (MZV), coby gestora mezinárodní spolupráce a zahraničněpolitické problematiky. Přímo v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV) jsem čerpala ze dvou fondů, a sice fondu Politických zpráv československého zastupitelského úřadu (ZÚ) ve Washingtonu, a to v rozmezí let 1967 – 1970, a také z fondu Teritoriální odbory tajné se zaměřením na oblast Spojených států v letech 1965 – 1969. Jednalo se zejména o analýzy československých diplomatických pracovníků, kteří se věnovali pravidelnému hodnocení vývoje v oblasti československo – americké spolupráce, americké zahraniční politiky, amerického přístupu k Československu a zde probíhajících změn v období tzv. Pražského jara, v oblasti americké politiky vůči Sovětskému svazu a dalším evropským

socialistickým zemím. Další důležité zdroje, které jsem z uvedených fondů získala, byly zprávy z jednání (setkání) československých a amerických činitelů.

Materiály ministerstva zahraničí jsem ve velké míře čerpala také prostřednictvím *Sbírky komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970*, která je uložena na Ústavu pro soudobé dějiny (ÚSD) Akademie věd ČR v Praze. Zde jsem využila fond K, tedy fond Ministerstva zahraničních věcí ČR, který obsahuje šifrované telegramy (tzv. šifrovky) zasílané ze/na ZÚ ve Washingtonu. K dispozici jsou zde roky 1968 – 1969. Ve většině případů telegramy představují kratší informativní zprávy týkající se aktuálně řešených záležitostí. Ve své stručnosti byly vhodným doplněním rozsáhlejších politických zpráv získaných z AMZV.

Kromě materiálů ministerstva zahraničí jsem věnovala velkou pozornost také stranickým dokumentům, a to s ohledem na fakt, že komunistická strana v dané době představovala hlavní určující orgán v zemi. Tyto materiály jsou součástí někdejšího Archivu ústředního výboru Komunistické strany Československa (AÚV KSČ), které jsou uloženy v Národním archivu (NA) v Praze. Zde jsem čerpala z fondů Předsednictva ÚV KSČ 1966-1971, Sekretariátu ÚV KSČ 1966-1971 a Kanceláře 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného 1951- 1967 (1968). Částečně jsem využila také fondu Alexandera Dubčeka a Gustáva Husáka, i když jejich dostupnost je značně problematická. Fondy A. Dubčeka a G. Husáka nebyly do současné doby plně zpracovány, přístup k materiálům v nich obsažených je proto možný spíše ve výjimečných případech a za podmínek omezeného režimu bádání. Důležité dokumenty těchto fondů jsem z části získala prostřednictvím edice dokumentů *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*.

Kromě výše uvedených fondů jsem v rámci Národního archivu původně zamýšlela využít také fond mezinárodního oddělení ústředního výboru komunistické strany. Později se ale ukázalo, že materiály mezinárodního oddělení ÚV KSČ jsou v současné době zpracovány pouze do roku 1962. Zpřístupnění materiálů z let 1967 – 1969 by každopádně mohlo poskytnout další dokumenty, které by vhodně doplnily dostupné archivní prameny.

Co se týká zmiňované ediční řady *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, ta mi rovněž napomohla rozšířit pramennou základnu týkající se daného časového období. S ohledem na téma československo – amerických vztahů jsem pro svou práci využila především 4. díl ediční řady, který ve třech svazcích předkládá materiály týkající se mezinárodních souvislostí československé krize.

Archivní prameny americké provenience jsem čerpala především prostřednictvím ediční řady *Foreign Relations of the United States* (FRUS), jež shrnuje hlavní úřední dokumenty, které vznikly ve vztahu k Československu a československé krizi na státním departmentu ve Washingtonu, tedy na půdě gestora problematiky mezinárodní spolupráce, dále na půdě jednotlivých amerických zastupitelských úřadů v zahraničí (zejména pak na americké ambasádě v ČSSR), na stálých zastoupeních při NATO a OSN apod. Svou povahou se jedná o zprávy jednotlivých zastupitelských úřadů zasílaných do Washingtonu či naopak o instrukce státního departmentu zasílané pracovníkům zastupitelských úřadů; jsou zde k dispozici také záznamy z jednání v Bílém domě, zápisy z porad u prezidenta Spojených států, diplomatická korespondence, memoranda apod.

Přístup k dalším archivním pramenům americké provenience jsem měla zprostředkovaný, a to prostřednictvím autorů Slavomíra Michálka a Víta Fojtka, kteří ve svých pracích využívají archivní materiál získaný přímo ve Spojených státech. Jedná se o archivní zdroje získané z National Archives and Records (Národního archivu),³ Library of Congress (Knihovny Kongresu) a materiály vydané v rámci ediční řady *Public Papers of the Presidents of the United States* (Veřejné dokumenty prezidentů Spojených států).

Kromě archivního materiálu úřední povahy byla ve Spojených státech vydána řada pamětí diplomatických pracovníků a vyšších úředníků státního departmentu stejně jako prezidenta Johnsona.⁴ Tyto zdroje ve své práci využívám v omezené míře, a to s ohledem na jejich dostupnost zde v Čechách. Předkládanou práci proto nechávám otevřenou k případnému doplnění a rozšíření v případě studia archivního materiálu a dalších vhodných zdrojů přímo ve Spojených státech.

Co se týká sekundární literatury, tématu doposud nebyla věnována přílišná pozornost. Z českých autorů se československo – americkými vztahy v 60. letech 20. století a zejména pak postojem Spojených států k Pražskému jaru věnuje člen Katedry amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK Vít Fojtek. V loňském roce vyšla v Českém časopisu historickém jeho stat' „Uplatňovat zdrženlivost“: *Reakce Washingtonu na*

³ Slavomír Michálek ve své monografii *Rok 1968 a Československo* využívá materiálů z fondů General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia; CIA Records; a The Internal Affairs of the US State Department towards Czechoslovakia.

⁴ Státní tajemník Johnsonovy administrativy Dean Rusk sepsal za přispění svého syna Richarda Ruska paměti pod názvem *As I Saw It*. Viz Rusk, Dean; Rusk, Richard. *As I Saw It*. Ed. Daniel S. Papp. New York: W. W. Norton, 1990. V roce 1973 vyšly paměti vysokého úředníka státního departmentu a diplomata Charlese E. Bohlena. Viz Bohlen, Charles E. *Witness to History, 1929 – 1969*. New York: W. W. Norton & Co., 1973. Paměti sepsal také někdejší americký velvyslanec v Československu Jacob Beam. Viz Beam, Jacob. *Multiple Exposure: An American Ambassador's Unique Perspective on East – West Issues*. New York: W. W. Norton, 1978.

československou krizi v roce 1968.⁵ Tématem americké zahraniční politiky a slovensko – americkými a československo – americkými vztahy ve 20. století se zabývá také ředitel Historického ústavu Slovenské akademie věd (SAV) Slavomír Michálek. V roce 2008 vydal Historický ústav SAV ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů Michálkovu monografii *Rok 1968 a Československo*, ve které je hodnocen nejen přístup Spojených států k Československu v daném roce, ale také přístup ostatních zemí západního bloku. Politikou Západu k československé krizi roku 1968 se zabývá také původem český autor v současné době působící v Německu Jan Pauer. Přínosná pro mě byla zejména jeho stať *Politika západu a československá krize 1968*, jež byla publikována v rámci sborníku *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968* v roce 1997. Ze zahraničních autorů zmíním především práci francouzské historičky Justine Faure, která ve své knize *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 – 1968* důkladně analyzuje československo – americké vztahy od konce druhé světové války zhruba do poloviny 60. let.

Výsledky svého výzkumu československo – amerických vztahů v letech 1967 – 1969 čtenáři předkládám v chronologickém pořadí. Za tímto účelem jsem provedla jakousi periodizaci Pražského jara, kdy od sebe odděluji jednotlivé fáze československého obrodného procesu. Hovořím tak nejprve o československo – americké relaci „v předvečer“ obrodného procesu, přičemž takto označuji období zhruba od podzimu roku 1967 až do ledna 1968.⁶ Většina autorů se zpravidla shoduje na tom, že politická krize ve vedení komunistické strany se stala zřejmou v průběhu říjnového pléna ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ).⁷ Situace se pak dále vyostřila během prosincového zasedání ÚV KSČ, které na svém pokračování v lednu 1968 vedlo k sesazení Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka strany.

Lednové plénum ÚV KSČ a dosazení Alexandera Dubčeka na post prvního tajemníka strany podkládám za začátek další fáze obrodného procesu. Je to období, kdy byl oficiálně zahájen vývoj směrem k větší liberalizaci ČSSR. Ve své práci o něm hovořím jako o období „měnící se situace v Československu“, které časově spadá do měsíců ledna, února a března

⁵ Vít Fojtek se věnuje také otázce Severoatlantické aliance a její obměny v reakci na československé události roku 1968.

⁶ Kořeny tzv. Pražského jara jsou samozřejmě daleko hlubší. Často se uvádí, že vývoj směřující k obrodnému procesu v zemi byl nastartován v první polovině 60. let, přičemž první opatrné reformní náznaky byly patrné již ve 2. polovině 50. let. Více k tomuto viz např. Prokůš, Petr. *Konec jednoho experimentu: Krize a pád totalitního režimu v Československu 1968 – 1989*. Jinočany: H&H, 1993.

⁷ Viz např. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Díl 9/1. svazek, Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 - květen 1968), ed. Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil a Jan Moravec. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1999, s. 12 (jedná se o úvodní stať edice)

roku 1968. Je to období, kdy začíná být vnitřnímu i vnějšímu pozorovateli zřejmé, že se něco děje, přestože se dá jen těžko odhadovat rozsah případných změn.

Do období „vrcholícího demokratizačního vývoje“ pak řadím vývoj od dubna 1968 až do vojenské intervence dne 21. srpna 1968. Spadá sem dubnové plénum ÚV KSČ, na kterém byl přijat Akční program KSČ, sestavení nové vlády, varšavské setkání Varšavské „pětky“, jednání se SSSR v Čierné nad Tisou, bratislavské setkání a celá řada dalších klíčových událostí Pražského jara.

Dvacátého prvního srpna a události bezprostředně následující v práci odděluji jako samostatné období obrodného procesu. Od září 1968 pak již hovořím o období po Srpnu 1968, tedy o období začínající normalizace. I samotné období normalizace by bylo možné rozdělit do několika fází, já svůj výklad končím v podstatě v první etapě normalizační éry na jaře roku 1969.⁸

Diplomová práce je členěna do několika částí. První kapitola přináší stručnou charakteristiku československo – americké bilaterální relace od konce 2. světové války do poloviny 60. let 20. století. Jedná se o nejvýznamnější momenty vzájemných vztahů, které jsem pokládala za důležité zmínit s ohledem na tematické zaměření předkládané práce. Druhou kapitolou pak začíná samotná analýza pramenné základny týkající se československo – amerických diplomatických vztahů v rámci daného časového úseku, tedy v rozpětí let 1967 – 1969. Pro snazší orientaci je kapitola členěna do několika kratších podkapitol, které oddělují jednotlivé časové úseky období československého Pražského jara.

Československo – americká relace se do značné míry profilovala také prostřednictvím Organizace spojených národů (OSN) a struktur Severoatlantické aliance (NATO). Přístup americké zahraniční politiky k Československu a československým událostem roku 1968 v podobě, v jaké byl uplatňován prostřednictvím Organizace spojených národů, je charakterizován ve třetí kapitole. Třetí kapitola také ukazuje, jakým způsobem se československá diplomacie stavěla k možnosti řešit československé události a otázku vojenské intervence na půdě OSN. Čtvrtá kapitola je věnována charakteristice československo – amerických vztahů v kontextu Severoatlantické aliance. V poslední páté kapitole jsou československo – americké vztahy nahlíženy v širších mezinárodněpolitických

⁸ I na periodizaci normalizace komunistického Československa existují různé pohledy. Většina autorů zpravidla pokládá za konec úvodní etapy normalizační éry duben 1969, kdy byl Alexander Dubček ve funkci nahrazen Gustávem Husákem. Viz např. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Díl 4/3. svazek, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 70 (září 1968 – květen 1970), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplňek, 1997, s. 10 (jedná se o úvodní stať edice)

souvislostech s ohledem na všudypřítomný trend směřující k politice „uvolňování napětí“ mezi bloky, k politice *détente*.

1 Československo – americké vztahy od konce 2. světové války do roku 1967

S obnovením samostatného československého státu na konci 2. světové války byla do velké míry revidována dosavadní prozápadní zahraničně politická orientace země, Československo napříště usilovalo zejména o rozvoj spolupráce se Sovětským svazem.⁹ Východní obrat československé diplomacie se přirozeně promítl také do relace ČSSR – USA, vzájemné československo – americké vztahy se postupně začínají zhoršovat.¹⁰ Po únorovém převratu v roce 1948 se dosavadní pokusy o rozvoj politických a hospodářských kontaktů mezi Československem a Spojenými státy přerušily úplně. Komunistickým převratem se Československo definitivně připoutalo k sovětské východní velmoci. Bilaterální československo – americká relace zůstala „aktivní“ pouze v oblasti hospodářských vztahů, ale i ty byly v době nastupující studené války a budování socialismu v ČSSR více méně marginální. Vzájemně se jednalo zejména o otázkách amerických půjček, úvěrů, programu UNRRA¹¹ a doložce nejvyšších výhod.¹²

Stagnující československo – americká spolupráce utrpěla další ránu v roce 1951, kdy Spojené státy jednostranně zrušily platnost doložky nejvyšších výhod (DNV) pro Československo. Doložka nejvyšších výhod, kterou Československo získalo v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT)¹³ v roce 1947, zaručovala Československu poskytnutí nejvyšších výhod v rámci společného obchodu. Po odstranění režimu doložky nejvyšších výhod se československé výrobky, s ohledem na svou cenu, staly ve Spojených státech prakticky neprodejnými.¹⁴ Odnětí DNV vedlo k dalšímu propadu ve vzájemných československo – amerických hospodářských i politických vztazích.

⁹ Mencl, V. Hájek, M. Otáhal, M. Kadlecová, E. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 213 - 214

¹⁰ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Airgram amerického velvyslanectví v Československu státnímu departementu (29. listopadu 1968), s. 289

¹¹ UNRRA (Správa spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu) představovala spolu s dohodou o lend – lease dva projekty americké pomoci státům postíženým německou expanzí. Projekty fungovaly v době 2. světové války a těsně po jejím skončení a měly jednak pomáhat při překonávání těžkostí se zásobováním a výživou obyvatelstva, a jednak nastartovat válkou narušené ekonomiky i obchodní vztahy. Více informací o programu viz Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 147 - 148

¹² Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 139

¹³ Všeobecné dohoda o clech a obchodu (GATT) představovala komplex smluv, které mezi smluvními stranami upravovaly výši cla, stanovovaly předpisy o vydávání vývozních povolení a upravovaly další otázky mezinárodního obchodu. Podle hlavní zásady této dohody měl každý člen jednat s ostatními členy dohody na základě principu nejvyšších výhod, přičemž se předpokládalo, že veškerá dovozní omezení budou odstraněna.

¹⁴ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 160

Od poloviny 50. let 20. století se ve Spojených státech v souvislosti s měnící se situací na mezinárodní scéně začalo diskutovat o potřebě vytvořit novou koncepci americké zahraniční politiky. Koncepce měla zahrnovat (kromě jiného) zcela nový přístup USA k Sovětskému svazu na straně jedné, a k socialistickým zemím východní Evropy na straně druhé. Projednávání této otázky nebylo snadné a způsobilo četné rozpory jak v rámci tehdejší Eisenhowerovy administrativy, tak také na půdě Rady pro národní bezpečnost. K vyřešení sporů ohledně nové zahraničněpolitické koncepce Spojených států nakonec napomohly východoevropské události z roku 1956,¹⁵ které definitivně pohřbily americké naděje upínající se k možnému osvobození států východní Evropy.¹⁶

Od konce krizového roku 1956 se postupně začínaly projevovat nejprve v politice Eisenhowerovy administrativy, přes Johna F. Kennedyho až po prezidentství Lyndona Johnsona zcela nové prvky v americké strategii vůči východní Evropě. Napříště již nešlo o „napadení“ Sovětského svazu uvnitř jeho sféry vlivu, ale výhradně o snahu zlepšit osud obyvatel žijících v zemích sovětského bloku. Podle nové americké koncepce měl být východoevropské společnosti poskytnut jednak přístup k západní kultuře, a jednak přístup k určité míře ekonomické prosperity, jež měla být umožněna právě rozvojem obchodu mezi Východem a Západem.¹⁷ Tato strategie se stala s většími či menšími obměnami určující v období několika amerických prezidentů – za Dwighta Eisenhowera se jí říkalo „osvobozovací politika“, za Johna Fitzgeralda Kennedyho „politika mírového postoje“ a prezident Lyndon Johnson ji označoval termínem „budování mostů mezi Východem a Západem“ – a vedla k postupnému procesu uvolňování napětí mezi bloky.¹⁸ I prezident Richard Nixon na tuto strategii navázal se svou tezí „od konfrontace k negociaci“, jeho politika je však již otázkou vývoje 70. let.

V souladu s novou zahraničně politickou koncepcí usilovaly Spojené státy o normalizaci vztahů s východoevropskými socialistickými zeměmi, o nárůst vzájemných kontaktů, který měl přispět k posílení amerického vlivu a případně také k liberalizaci jednotlivých komunistických režimů. Hlavními prostředky působení na východoevropské

¹⁵ Jednalo se o československé studentské manifestace z května 1956, vzpouru dělníků v polské Poznani z konce června 1956 a zejména maďarskou revoluci, která byla na podzim roku 1956 krvavě potlačena pomocí sovětských ozbrojených sil.

¹⁶ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 184 - 197

¹⁷ Tento záměr však brzy ztratil svou prioritní povahu, a to zejména v souvislosti s americkou válkou ve Vietnamu. Více viz Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 201

¹⁸ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 204 - 5

partnery měla být, jak bylo naznačeno výše, americká kultura a vzájemný obchod. Po roce 1955 se z kultury stal jeden z hlavních nástrojů americké politiky vůči zemím sovětského bloku.¹⁹ Rovněž podpoře obchodu mezi Východem a Západem věnovali američtí prezidenti mnoho energie, obchod pro ně představoval ideální prostředek tzv. mírového angažování.²⁰

Proti této vládní strategii ale vystupovala celá řada překážek. Na americké straně se jednalo zejména o odpor Kongresu vůči rozšiřování obchodu mezi Východem a Západem.²¹ Odpůrci argumentovali jednak tím, že vynaložené peníze by sloužily k dalšímu upevnování komunistických režimů v jednotlivých zemích, a také tím, že není příliš efektivní rozvíjet ekonomickou spolupráci se zeměmi, které stojí s ohledem na vietnamský konflikt na straně severního Vietnamu, a dokonce jej, v případě Československa, materiálně podporují.²²

Kromě odporu v řadách amerického Kongresu narážela americká strategie „uvolňování napětí“ mezi Východem a Západem v případě Československa na odpor konzervativního politického vedení. Ať už za Klementa Gottwalda, nebo za Antonína Novotného, československé komunistické vedení americkou „kulturní diplomacií“ vždy odmítalo jako něco vysoce podvrtného.²³ Odmítavé stanovisko československého politického vedení k nové americké strategii výstižně dokumentuje zpráva ministerstva zahraničních věcí týkající se některých aspektů tehdejší americké politiky vůči Evropě, která byla připravena pro schůzi předsednictva ÚV KSČ z 20. prosince 1966. V průběhu zmiňovaného jednání předsednictva byl, na základě předložené zprávy MZV, hodnocen projev prezidenta Lyndona Johnsona ze 7. října 1966, v němž americký prezident vytyčil jako jednu z hlavních priorit americké politiky v Evropě snahu o zlepšování vztahů mezi Východem a Západem. Československé komunistické vedení přijalo tuto americkou iniciativu chladně. Podle vedoucích představitelů strany a států Američané sice na jednu

¹⁹ Centrem americké kulturní diplomacie se stal státní department.

²⁰ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 215 – 220

²¹ Postavení a nálady amerického Kongresu směrem k Československu se v průběhu zkoumaného období zajímavě měnily. V průběhu 60. let, kdy se na americké straně objevovaly hlasy pro zintenzivnění spolupráce USA s východní Evropou, představovali kongresmani hlavní odpůrce tohoto trendu s tím, že taková politika nekoresponduje s národními zájmy Spojených států. V době, kdy začalo být stále více zřejmé, že klima v komunistickém Československu se mění směrem k větší liberalizaci a demokratizaci režimu, naopak Kongres, v protikladu k opatrné politice americké administrativy, nabádal americké politické vedení k aktivnějšímu přístupu k ČSSR a podpoře reformního vývoje v zemi. Právě na půdě Kongresu vznikla v této době řada iniciativ, které měly zaktivizovat vztahy USA – ČSSR a podpořit tak obrodný proces v zemi.

²² Viz např. Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), fond Teritoriální odbory tajné 1965 – 1969 (TO - T 1965 – 1969), USA, k. 7. Hospodářská zpráva č. 2/1967, Některé poznámky k vývoji otázky udělení doložky nejvyšších výhod (1. března 1967), s. 1 – 3; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 7. Hospodářská zpráva č. 9/1968, Poznámky k současnému stanovisku administrativy a Kongresu k otázkám obchodu USA se socialistickými zeměmi (4. května 1968), s. 2 - 3

²³ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 217

stranu hovoří o mírovém soužití s východoevropskými socialistickými zeměmi, na druhou stranu se ale dopouštějí agrese vůči jiným socialistickým zemím.²⁴ Tato poznámka odkazuje na americké angažmá ve válce ve Vietnamu.

Interní stanovisko československé vlády k této věci bylo rozpracováno v informaci zaslané na československý zastupitelský úřad ve Washingtonu. Stanovisko vlády ČSSR hovořilo jasně: „...americká agrese ve Vietnamu a plány na další eskalaci nevytvářejí prostředí pro zlepšování vztahů se socialistickými zeměmi“.²⁵ Kromě toho se podle československých politických představitelů opatření v ekonomické oblasti, které prezident Johnson ve svém projevu přislíbil přijmout s ohledem na rozvoj vzájemných hospodářských styků, týkají, alespoň pokud jde o Československo, dříve jednostranně zavedených omezení.²⁶ Jestliže je Spojené státy nyní chtějí odbourat, pak jde, slovy československého politického vedení, o normalizaci, ke které mělo již dávno dojít.²⁷ Je tedy patrné, že československé stanovisko k americkému prohlášení o sbližování mezi Západem a Východem bylo velice rezervované a v podstatě značně nepřátelské. Rozhodně v této době, tedy na konci roku 1966, nemá program „uvolňování napětí“ v Československu žádnou podporu ze strany politických představitelů země.

Avšak i samotné úsilí amerických vládních představitelů o „uvolňování napětí“ a o sbližování v rámci bloků mělo své limity. Potvrzuje to zpráva československého zastupitelského úřadu ve Spojených státech, ve které je analyzován přístup Johnsonovy administrativy k zemím sovětského bloku. Podle zprávy je podstatným aspektem americké politiky vůči socialistickým zemím v Evropě přiznání, že jakýkoliv pokus o násilnou změnu v poměru sil by okamžitě znamenal akutní nebezpečí války. Spojené státy proto respektují vzniklý stav a mají zájem na zachování současného *statu quo* v Evropě.²⁸ Američané tak přistupovali k partnerům z východního bloku obezřetně a s vědomím, že se „nacházejí“ v sovětské zájmové sféře.

²⁴ Národní archiv v Praze (NA, Praha), fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ (20. prosince 1966), s. 10

²⁵ Válka ve Vietnamu tak byla uváděna jako překážka vzájemného sbližování a prohlubování spolupráce na obou stranách, jak na straně Československa, tak také na straně Spojených států. Ve Spojených státech se ozývaly hlasy, že není možné poskytovat větší ekonomické „výhody“ a zahájit hlubší spolupráci v hospodářské oblasti, dokud bude Československo jedním z hlavních dodavatelů zbraní do Vietnamu. Na straně ČSSR zase politické vedení namítalo, jak se chtějí Spojené státy sbližovat se socialistickými zeměmi v Evropě, když proti jině socialistické zemi v Asii vedou válku.

²⁶ Tato poznámka odkazuje na jednostranné zrušení platnosti doložky nejvyšších výhod pro Československo ze strany Spojených států.

²⁷ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ (20. prosince 1966), s. 11

²⁸ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Politická zpráva č. 42/1966, Některé aspekty politiky USA k ZST v Evropě (28. září 1966), s. 4

Citovaná zpráva československého zastupitelského úřadu byla sice vypracována teprve v polovině roku 1966, ale napovídá mnohé také o tom, jaký postoj by americká vláda případně mohla zaujmout k takovému vývoji, jakým prošlo Československo v době tzv. Pražského jara. Ve zprávě se uvádí, že Američané pokládají současný stav z hlediska mezinárodně politického uspořádání za více méně trvalý, přičemž odhadují, že případné změny by mohly nastat spíše v důsledku evoluce než nějakého vojenského střetnutí. Úvahy o evolučních proměnách přitom americká administrativa spojovala s podmínkou, aby neprobíhaly proti zájmům velmocí, resp. proti zájmům Sovětského svazu. Odtud, podle analýzy zastupitelského úřadu, pramenila také jednotlivá prohlášení amerických politiků, že si nepřejí takové změny v socialistickém táboře, které by antagonizovaly Sovětský svaz a nutily jej k vojenskému zásahu.²⁹ Jak ukáže následující kapitola, americký postoj k demokratizačnímu vývoji v Československu v podstatě odpovídal shora uvedeným zásadám. Americká vláda přistupovala k Československu s velikou opatrností a neustále se odvolávala na snahu nepopudit proti československému vývoji i Spojeným státům samotným Sovětský svaz a ostatní členy Varšavské smlouvy³⁰.

Co se týká konkrétní náplně, konkrétních projednávaných témat československo – americké relace v době od konce 2. světové války až do poloviny 60. let bude jejich hodnocení velice stručné. Od konce 2. světové války dále se totiž československo – americké kontakty týkaly velice úzkého okruhu otázek. Jednalo se zejména o otázku doložky nejvyšších výhod, navrácení československého měnového zlata a kompenzací za znárodněný majetek amerických občanů a firem v Československu. Tyto témata představují zásadní vztahové otázky s trváním v podstatě až do poloviny 80. let, přičemž otázka doložky nejvyšších výhod byla definitivně vyřešena až po pádu železné opony a po změně politického režimu v Československu.

Doložku nejvyšších výhod Československo, coby jeden ze zakládajících členů GATT, získalo již v roce 1947. V roce 1951 však Spojené státy platnost doložky pro Československo jednostranně zrušily. Odvolávaly se přitom zejména na politické důvody, a na to že vzájemná hospodářská spolupráce přestala být pro Spojené státy výhodná, a to zejména s ohledem na některá československá opatření jakými byly například znárodnění amerického majetku v Československu, odmítnutí poskytovat americké straně informace o československém hospodářském vývoji, omezení početního stavu amerického velvyslanectví v Praze či

²⁹ Ibid, s. 5

³⁰ Tato poznámka nezahrnuje Rumunsko. Rumunská socialistická republika, byť členem Varšavské smlouvy, nesouhlasila se zasahováním jejích členů do vnitropolitických záležitostí jiného státu a vystupovala tedy proti aktivitám ostatních členů Varšavské smlouvy s cílem zvrátit liberalizační vývoj v Československu.

obhajování hospodářských zájmu sovětského bloku.³¹ Odebrání doložky nejvyšších výhod prakticky znemožnilo vývoz československého zboží do Spojených států a doslova „srazilo“ vzájemnou československo – americkou hospodářskou spolupráci na minimum. Československé vedení proto všemožně usilovalo o její opětovné udělení, což platí pro 50. léta, celá 60. léta i následná období až do Sametové revoluce v roce 1989.

Jednou z dalších otázek, která dlouhodobě zatěžovala vzájemné československo – americké vztahy, byla otázka československého měnového zlata. Spojené státy přitom spojovaly řešení měnového zlata s otázkou kompenzací, které si americká strana nárokovala v souvislosti se znárodněným americkým majetkem v Československu. Historie otázky československého měnového zlata sahá ještě do období 2. světové války. V té době se jednalo o tzv. zlatou rezervu Československé národní banky (ČNB), kterou Němci ukořistili v rámci okupace Československa.³² Na konci roku 1944 našla část ukradeného zlata spojenecká vojska v Cáchách a zabavila ho. Po válce se otázka měnového zlata dostala pod správu tripartitní komise,³³ která Československu přiznala k vrácení 24,5 tun zlata.³⁴ Nakonec bylo Československu vráceno jen 6,1 tun zlata. Zbytek zlata americká strana zablokovala (po únoru 1948) s tím, že bude vydáno až po uspokojivém vyřešení záležitosti týkající se nárokováných kompenzací za americký znárodněný majetek.³⁵ Československá vláda však velice dlouho odmítala tuto podmínku akceptovat, přijala ji až na konci 70. let. Tak mohla být 6. listopadu 1981 podepsána československo – americká dohoda,³⁶ kterou se Československo zavázalo zaplatit jako kompenzace za znárodněný majetek americkým občanům 129,5 milionů dolarů a americkým firmám 81,5 milionů dolarů.³⁷ Spojené státy na

³¹ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 161 - 162

³² Němci nezískali veškeré zlaté rezervy naráz. Poté co 15. března 1939 vstoupili do Prahy a obsadili budovu Československé národní banky, našli v sejfích pouze 6 tun zlata a 400 kg zlatých mincí. Část zlatého pokladu byla totiž ještě před vstupem Němců do Prahy převezena do bank v Londýně a Basileji. Přesto nakonec tehdejší vedení ČNB na nátlak Němců požádalo příslušné banky o navrácení uschovaného čs. zlata zpět do Československa, odkud bylo následně přesunuto do Německé říšské banky.

³³ Komise byla složena ze zástupců Spojených států, Velké Británie a Francie.

³⁴ Československo požadovalo k vrácení 44 tun zlata.

³⁵ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 59

³⁶ Jednalo se o druhou dohodu v pořadí. První dohoda o majetkoprávním vyrovnání byla podepsána v červenci 1974, ale kromě toho, že vůbec neprošla schvalovacím procesem amerického Kongresu, také vlastně neobsahovala žádná konkrétní ujednání.

³⁷ Kompenzace za znárodněný majetek se týkaly také občanů Velké Británie, kterým podle dohody Československo vyplatilo 48 milionů dolarů.

oplátku přislíbily vrátit Československu zlato v celkové tržní hodnotě 247 milionů dolarů. Sjednaná finanční operace se uskutečnila v lednu 1982 prostřednictvím Švýcarska.³⁸

³⁸ Michálek, Slavomír. Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN. Bratislava: Prodama, 2008, s. 60

2 Československo – americké vztahy v letech 1967 - 1969

2.1 Československo – americké vztahy „v předvečer“ obrodného procesu

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, československo – americké vztahy byly v průběhu 60. let na velmi nízké úrovni. Zprávy MZV hodnotící průběh československo – americké spolupráce v roce 1967 pak dále stupňují svou kritičnost a hovoří o dalším propadu ve vztazích Spojených států s jednotlivými socialistickými zeměmi Evropy. Analýza československého velvyslanectví ve Washingtonu z konce listopadu 1967 uvádí, že styky USA jak se Sovětským svazem, tak také s ostatními evropskými socialistickými zeměmi dosáhly nejnižšího bodu od doby, kdy se stal Lyndon B. Johnson³⁹ prezidentem Spojených států.⁴⁰ Podle analýzy postupně došlo k omezení rozsahu vzájemných styků do té míry, že prakticky nedochází k významnějším kontaktům na politické úrovni.⁴¹ Tento fakt potvrzuje také zpráva určená pro poradu kolegia ministra zahraničních věcí, když konstatuje, že v průběhu roku 1967 nedošlo k setkání československého ministra zahraničních věcí Václava Davida⁴² se státním tajemníkem Deanem Ruskem u příležitosti zasedání Valného shromáždění OSN, a to i přesto, že v předchozích letech byla „tradice“ těchto setkání dodržována.⁴³

Spolu se zhoršující se atmosférou na poli československo – americké spolupráce ustupovala během roku 1967 do pozadí také nová americká politická koncepce „budování mostů“, vyhlášená teprve ke konci roku 1966 a ještě na počátku roku 1967 intenzivně propagovaná.⁴⁴ Kromě velice nízké úrovně politických kontaktů tak stagnovaly také

³⁹ Lyndon Baines Johnson (1908 - 1973) prezident Spojených států amerických od 22. listopadu 1963, kdy ve funkci nahradil zavražděného Johna F. Kennedyho, do konce ledna 1969, kdy nastoupila nová administrativa prezidenta Richarda Nixona. Podrobnosti viz The White House, „Presidents“, <<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/lyndonbjohnson>> (25. července 2009).

⁴⁰ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 7. Politická zpráva č. 53/1967, Vztahy USA s evropskými socialistickými zeměmi (27. listopadu 1967), s. 1

⁴¹ Pokud dochází k politickým kontaktům na vyšší úrovni, to se týká zejména kontaktů Spojených států se Sovětským svazem a Rumunskem, pak jsou předmětem rozhovorů širší mezinárodní problémy, které se nedotýkají vztahů bilaterálních. Viz AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 7. Politická zpráva č. 53/1967, Vztahy USA s evropskými socialistickými zeměmi (27. listopadu 1967), s. 2

⁴² Václav David (1910 - 1996) působil jako ministr zahraničních věcí Československa dlouhých patnáct let, od 31. března 1953 do 8. dubna 1968. V období Srpna 1968 patřil k hlavním stoupencům sovětské okupace a k představitelům jednoznačně prosovětských konzervativních sil. Více informací o Václavu Davidovi viz Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, „Ministři a ministerstvo v historii“, <http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/ministr/ministri_a_ministerstvo_v_historii/vaclav_david.html> (8. listopadu 2009).

⁴³ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 4

⁴⁴ Většina konkrétních kroků vyhlášených Lyndonem Johnsonem v souvislosti s jeho novou politickou koncepcí „budování mostů“ tak upadá v zapomnění. Týká se to např. návrhu zákona o obchodu mezi Východem a Západem. V průběhu roku 1967 nebyl návrh tohoto zákona vůbec předložen Kongresu. Viz AMZV, TO - T

obchodní styky, jež tvořily jednu z prioritních oblastí nové politiky „budování mostů“ mezi Západem a Východem. Ještě na podzim roku 1966 přitom Spojené státy signalizovaly zájem na zlepšení československo – americké relace v ekonomické oblasti. Tento trend potvrzovala např. návštěva amerických podnikatelů v Československu, stejně jako návštěva členů bankovního a měnového výboru Sněmovny reprezentantů. Od počátku roku 1967 však Johnsonova administrativa postupně od tohoto směru ustupuje.⁴⁵

Stagnace v československo – americké relaci se promítala také do oblasti vědeckotechnických kontaktů a spolupráce v oblasti kultury. V roce 1967 bylo podstatně omezeno vysílání československých vědeckých pracovníků ke krátkodobým i dlouhodobým stipendijním pobytům na vědeckých pracovištích ve Spojených státech. Jednalo se o výsledek nařízení usnesení předsednictva ÚV KSČ z 20. prosince 1966 a ze 4. dubna 1967, která ukládala jednak zpřísnit výběr případných stážistů, a v obecné rovině vůbec povolovat jen takové cesty, které se jeví z hlediska československých zájmů jako nezbytné.⁴⁶ Z americké strany přitom nabídky přicházely, například Fordova nadace v roce 1967 několikrát opakovala československé straně nabídku na 20 - 25 stipendijních míst pro vědecké pracovníky technických a společenských věd, a to bez nutnosti poskytnout reciproční možnosti také americké straně. V květnu 1967 však předsednictvo ústředního výboru KSČ návrh na přijetí této nabídky zamítlo.⁴⁷ Podobně se do kulturní spolupráce promítla opatření přijatá na základě usnesení PÚV (předsednictva ústředního výboru) KSČ z června 1965, která vyžadovala omezit veškeré československé kulturní akce ve Spojených státech, u kterých bylo možné předpokládat širší dosah a publicitu.⁴⁸

Některých dílčích úspěchů se v průběhu roku 1967 v rámci československo – americké bilaterální spolupráce přesto dosáhnout podařilo. Určitý pozitivní význam mělo například snížení počtu oblastí, jež byly uzavřeny pro pohyb československých diplomatických pracovníků ve Spojených státech, a to z 350 na 222 s platností od 1. srpna 1967, stejně jako snížení počtu okresů, které byly uzavřeny pro pohyb amerických diplomatů v ČSSR, a to z 15

1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 1

⁴⁵ V dubnu 1967 tak byla například americkou stranou zrušena nabídka na jednorozhodný studijní pobyt ve Spojených státech určený pro 24 československých odborníků z oblasti řízení, která byla učiněna americkými podnikateli při jejich návštěvě Československa na podzim 1966. Viz AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 8

⁴⁶ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966)

⁴⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 10 - 11

⁴⁸ Ibid, s. 11

na 10 s platností od 23. října 1967.⁴⁹ V roce 1967 Československo navíc obdrželo souhlas Spojených států se zřízením pobočky československého obchodního oddělení v New Yorku.⁵⁰

Co se týká výhledu pro rok 1968, nehodnotili analytici československo – amerických vztahů perspektivy nějakého hlubšího zlepšování jako pravděpodobné. Upozorňovali přitom na fakt, že americký prezident ve svém poselství o stavu Unie předneseném na počátku roku 1968 věnoval výhradní pozornost válce ve Vietnamu. Kromě Vietnamu zmiňoval prezident Johnson v souvislosti se zahraničněpolitickou problematikou ještě Sovětský svaz.⁵¹ Podle informace, která byla připravena pro jednání členů kolegia ministra zahraničních věcí, Američané, v prohlášení prezidenta Johnsona, sice demonstrovali snahu pokračovat v dialogu se Sovětským svazem, ovšem pouze proto, že bez účasti SSSR nebylo možné řešit žádný z důležitých mezinárodních problémů. Úsilí pokračovat v politice „budování mostů“ tak, alespoň v hodnocení československého ministerstva zahraničí, poselství nenaznačovalo. Vůči evropským socialistickým zemím volily Spojené státy spíše vyčkávací taktiku bez aktivního přístupu.⁵²

Zásady československé zahraniční politiky směrem k USA byly v této době určovány několika hlavními dokumenty - usnesením stranických orgánů z roku 1965, z prosince 1966 a z dubna 1967 a dále usnesením vlády z 15. března 1967. Tyto dokumenty platily jako zásadní a určující přibližně do jara 1968, kdy se v souvislosti s probíhajícími změnami v Československu částečně revidoval také přístup ČSSR ke Spojeným státům.

Koncem prosince 1966 předsednictvo ÚV KSČ přijalo usnesení, které odsouhlasilo doporučení ministerstva zahraničních věcí k dalšímu postupu československé zahraniční

⁴⁹ Návrh na zřízení oblastí uzavřených pro přístup pracovníků amerického velvyslanectví v Československu podalo ministerstvo zahraničních věcí prostřednictvím ministra Václava Davida. Návrh byl projednán a přijat předsednictvem ÚV KSČ dne 11. února 1964 s tím, že realizace tohoto plánu bude dočasně odložena s ohledem na právě probíhající kolo jednání o některých hospodářských a finančních otázkách mezi ČSSR a USA. Po neúspěchu tohoto jednání však československá strana zavedla omezení pohybu pro pracovníky velvyslanectví USA v ČSSR, a to s platností od 1. prosince 1965. Opatření se týkalo zákazu vstupu celkem do 16 okresů. Československá strana přitom zdůrazňovala, že se jedná o reciproční krok k rozhodnutí vlády Spojených států z listopadu 1963, na základě kterého byly na území kontinentálních Spojených států zřízeny oblasti, do kterých byl zakázán vstup pracovníkům zastupitelských úřadů zemí sovětského bloku ve Washingtonu a jejich stálých misí při OSN v New Yorku. Více viz NA, Praha, fond Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného 1951 – 1967 (1968) II. část, karton 180: K bodu „Omezení pohybu pracovníků velvyslanectví Spojených států amerických v Československé socialistické republice“; nebo také NA, Praha, fond Gustáv Husák, karton 3 USA: Dopis pro Gustáva Husáka z 1. září 1970

⁵⁰ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 5

⁵¹ Regiony Západní Evropy, Latinské Ameriky, Afriky a Asie byly v poselství zmíněny jen letmo, o Východní Evropě se nehovořilo vůbec. To podle analytiků československého zastupitelského úřadu ve Spojených státech dokládalo, že oblast evropských socialistických zemí byla Spojenými státy vnímána jako málo významná. Viz AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 5/1968, Poselství o stavu Unie v r. 1968 (1. února 1968), s. 6

⁵² AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro členy kolegia, Zpráva do kolegia o Johnsonově poselství o stavu Unie ze dne 17. ledna 1968, s. 4

politiky směrem ke Spojeným státům. Úkoly československé zahraniční politiky zde byly definovány ve dvou rovinách, a sice v rovině hlavních bilaterálních otázek ve vztahu k USA a za druhé v rovině širších mezinárodních problémů. V rámci dvoustranných styků se Spojenými státy byla jako nejdůležitější vztahová otázka definována doložka nejvyšších výhod. DNV (doložku nejvyšších výhod) Washington Československu odebral v roce 1951. Československo přitom mělo na doložce nejvyšších výhod „eminentní zájem“ a o její udělení nepřestávalo usilovat.⁵³ Kromě DNV se doporučovalo zesílit politický tlak na Spojené státy v souvislosti s vydáním československého měnového zlata, a s tím souvisel i třetí úkol – využívat kontaktů s americkými představiteli k „osvětlení“ československého stanoviska k dvoustranným otázkám, zejména k otázce doložky nejvyšších výhod a navrácení československého měnového zlata. V dokumentu MZV (ministerstva zahraničních věcí) bylo uvedeno ještě několik dalších priorit, týkaly se rovněž výhradně oblasti hospodářských vztahů – jednání o finanční dohodě, možnosti získání amerického obchodního úvěru, licence na nákup zařízení ze Spojených států. Kromě shora uvedeného bylo potvrzeno, že je důležité nadále uplatňovat limitující opatření ze strany ČSSR vůči stykům s USA, a to zejména v oblasti kulturních a společenských styků, nadále se mělo také přísně dbát na účelnost vědecko-technických styků.⁵⁴

V rovině širších mezinárodněpolitických problémů byly ministerstvem zahraničí definovány jako hlavní úkoly československé zahraniční politiky následující postupy. Zaprvé, při všech příležitostech zdůrazňovat, že americká angažovanost ve Vietnamu výrazně omezuje možnosti americké politiky vůči evropským socialistickým zemím.⁵⁵ Zadruhé, nepřistoupit na americkou představu využívat pro vedení spolupráce se socialistickými zeměmi struktur NATO. Dále byla připojena zásada aktivně využívat existujících třecích ploch a rozporů, které jsou patrné v rámci euroatlantické aliance, zejména tedy rozporů mezi Spojenými státy a Francií a mezi Spojenými státy a Spolkovou republikou Německo.⁵⁶

⁵³ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966), s. 20

⁵⁴ Ibid, s. 20 – 22

⁵⁵ Jedná se o reakci na prohlášení prezidenta Johnsona o nové americké politické koncepci „budování mostů“, která si kladla za cíl sblížení USA s východoevropskými zeměmi. Viz NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966), s. 16 - 17

⁵⁶ Hlavními rozporů mezi Spojenými státy a Spolkovou republikou Německo v druhé polovině 60. let byl přístup SRN k jaderným zbraním, sjednocení Německa a k otázce hranic na Odře a Nise. Československá strana měla podle dokumentu těchto rozporů využívat tak, aby pokud možno zamezila Západnímu Německu získat jaderný status a přiměla SRN zapojit se do procesu upevňování evropské bezpečnosti v koncepci socialistického bloku. Viz NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966), s. 17

Československý přístup ke Spojeným státům v době nastupujícího obrodného procesu v zemi tak vlastně nevykazoval výraznější odchylky od praxe předešlých let. Největší zájem mělo Československo ve vztahu k americké protistraně na projednávání hospodářských otázek a na udržování kontaktů, které byly pro ČSSR jednostranně výhodné.⁵⁷ Při vzájemných jednáních byla navíc československá strana ochotná jednat pouze o úzkém okruhu otázek, které se týkaly československých priorit, tedy doložky nejvyšších výhod, otázky navrácení měnového zlata a souvisejících finančních otázek.⁵⁸ Tato strategie se výrazněji nezměnila ani v průběhu roku 1968.

2.2 Československo – americké vztahy na pozadí měnící se situace v Československu

Již na začátku prosince 1967 informoval americký velvyslanec v Československu Jacob Dyneley Beam⁵⁹ státní department o možných politických změnách v ČSSR. Očekávat se dle jeho odhadu daly jak změny vládního, tak také stranického aparátu.⁶⁰ Americká administrativa však měla v této době ve věci možných politických změn na československé straně spíše zmatek. Dokládá to zpráva státního departmentu z 9. prosince 1967, podle které nebylo vůbec jasné, jak celou situaci kolem československého stranického a vládního vedení chápat.⁶¹ O mnoho jasněji Washington neměl ani v únoru 1968. Vzhledem k tomu, že politická, společenská i ekonomická situace v Československu byla stále velice nejasná a

⁵⁷ Jak se uvádí ve zprávě pro poradu kolegia ministra zahraničních věcí, tento trend se zřetelně projevil také na práci amerického zastupitelského úřadu v Praze. Společenské styky amerického velvyslanca v Praze i ostatních pracovníků amerického ZÚ byly minimální a byly záměrně udržovány na nejnižší pracovní úrovni MZV a zahraničních oddělení příslušných ministerstev či jiných ústředních úřadů a institucí. Na rozdíl od amerického ZÚ v Praze měl československý zastupitelský úřad ve Washingtonu styky v politické oblasti – na státním departmentu, v administrativě a různých oficiálních institucích – na značně vysoké úrovni a velmi aktivně jich využíval. Viz AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro poradu kolegia ministra, Informace o čs. – amerických vztazích v roce 1967 a jejich další předpokládaný vývoj (nedatováno), s. 6

⁵⁸ Tento trend naznačuje celá řada zdrojů, které informují o setkáních československých státních představitelů s jejich americkými protějšky. Viz např. NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 26, arch.j. 28/k informaci 6: Záznam z rozhovoru s velvyslancem USA panem Beamem (nedatováno). Rozhovor podle zprávy proběhl 14. března 1967

⁵⁹ Jacob Dyneley Beam (1908 - 1993) působil jako velvyslanec Spojených států v Československu, a to od 31. srpna 1966 až do 5. března 1969. Poté byl jmenován americkým velvyslancem v Sovětském svazu. Viz U.S. Embassy in Prague, <http://prague.usembassy.gov/former_ambassadors.html> (10. srpna 2009).

⁶⁰ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví v Československu státnímu departmentu (2. prosince 1967), s. 181 - 2

⁶¹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (9. prosince 1967), s. 182

v průběhu změn, vymezil státní department pozici Spojených států tak, aby jen s velkou opatrností reagovala na pozitivní kroky československé protistrany.⁶²

Postupem času si Američané měnící se situaci v Československu začínali uvědomovat „lépe“. Zprávy přicházející z amerického velvyslanectví v Praze přinášely podrobné analýzy československého vnitropolitického vývoje a státní department postupně rozesílal svá doporučení, jaký postoj k demokratizačnímu vývoji zaujmout.⁶³ Tyto zprávy na jedné straně dokládaly sympatie amerických vládních kruhů k někdejšímu vývoji v ČSSR, na druhé straně ale Američané z celé řady obav odmítali poskytnout liberalizaci jasnou, veřejnou a konkrétní podporu.

Americký postoj k nastupujícímu obrodnému procesu výstižně dokumentovaly závěry konference americké nevládní organizace American Assembly z počátku května 1968, na které debatovalo několik desítek expertů, napojených na vládní úřady a pracovníky státního departmentu, o politice Spojených států k východní Evropě. V souvislosti s vývojem v Československu zde byly přijaty následující závěry. Zaprvé, Spojené státy respektují bezpečnostní a politické zájmy Sovětského svazu ve východní Evropě a svou politiku vůči východní Evropě podřídí zájmům v relaci USA – SSSR.⁶⁴ S tím souvisel i druhý bod, jenž deklaroval, že Spojené státy nemají zájem podporovat takový nacionalismus, který by ohrožoval stabilitu v regionu a nutil Sověty k zásahu. Jinými slovy, přestože Spojené státy sympatizovaly s československým demokratizačním vývojem, jak uváděl třetí bod zprávy z konference, jejich cíl se omezoval na to, aby země východní Evropy pokud možno získaly větší volnost pro svou politiku, aniž by se ale přitom vzdalovaly od Sovětského svazu. V tomto duchu měla být praktická politika směrem k Československu opatrná.⁶⁵

Respekt americké administrativy k sovětské zájmové sféře⁶⁶ v Československu a obava z narušení americko – sovětských vztahů v souvislosti se situací v Československu

⁶² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (13. února 1968), s. 183

⁶³ Viz například FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví ve Spolkové republice Německo (27. dubna 1968), s. 192

⁶⁴ Podle zprávy československého velvyslance ve Spojených státech představitelé americké administrativy ubezpečovali sovětský zastupitelský úřad ve Washingtonu, že Spojené státy neučiní nic, co by mohlo být vykládáno jako vměšování do vnitřních záležitostí Československa. Viz Ústav pro soudobé dějiny (ÚSD), Sběrka komise vlády České a Slovenské federativní republiky pro analýzu událostí let 1967 - 1970 (sb. KV ČSFR), K/174; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/1. svazek, s. 155-6

⁶⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/204; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/1. svazek, s. 220

⁶⁶ Johnsonova administrativa čelila kvůli svému postoji k situaci v Československu a k vojenské intervenci do Československa četným obviněním, že akceptovala nepsanou dohodu o rozdělení sfér vlivu. Československo se přitom „řadilo“ do sovětské sféry vlivu. Američtí vládní představitelé se ale proti těmto obviněním důrazně ohrazovali. Faktem zůstává, že přístup americké vládní politiky k Československu vliv vnímání a myšlení v rámci zájmových sfér v mnohém naznačoval. Pro více informací k „jaltskému“ dělení Evropy viz Fojtek, Vít.

dokládala také zpráva československého zastupitelského úřadu ve Washingtonu z konce března 1968. Jak bylo ve zprávě uvedeno, někteří pracovníci americké administrativy dávali v soukromých rozhovorech pracovníkům zastupitelského úřadu najevo, že Spojené státy respektují zájmy Sovětského svazu ve východní Evropě a nabádali k opatrnosti a gradualismu s tím, aby příliš rychlý vývoj neantagonizoval československé spojence z východního bloku a nenutil je k případnému zásahu.⁶⁷ V tomto pojetí byly tedy pro Spojené státy prioritní vztahy se Sovětským svazem, přičemž oblast východní Evropy byla vnímána spíše jako prostředek působení na SSSR než samotný objekt americké zahraniční politiky. Tento trend také odpovídal představám vlivného amerického politologa a poradce Zbygniewa Brzezinského.⁶⁸

Co se týká Československa samotného, zde se liberalizační kurz reformně smýšlejících komunistických představitelů země začínal promítat do toho, jakým způsobem bylo nahlíženo na československo – americkou relaci. Na začátku dubna 1968 obdržel 6. teritoriální odbor⁶⁹ ministerstva zahraničních věcí zprávu československého velvyslance ve Washingtonu Karla Dudy,⁷⁰ ve které byla ostře kritizována nejen československá předlednová politika vůči Spojeným státům, ale také orgány, které o konkrétních krocích rozhodovaly, tedy předsednictvo ÚV KSČ a mezinárodní oddělení ÚV KSČ.

Na začátku své zprávy Karel Duda sice konstatoval, že přístup Československa ke Spojeným státům byl v obecné rovině správný, pak ale již přichází ostrá kritika předlednového způsobu vedení československé zahraniční politiky. V relaci ČSSR – USA byl podle velvyslance Dudy na československé straně patrný strach - strach cokoliv udělat, strach z obvinění, že „si zadáváme s imperialisty“. Nádech „opatrnictví“ měl podle Karla Dudy za následek, že i maličkosti musely být předkládány ke schválení těm nejvyšším místům, přičemž každý se vždy chránil nějakým usnesením. Ve výsledku pak byla, v hodnocení československého velvyslance, diplomacie často nahrazována propagandou.⁷¹

„Uplatňovat zdrženlivost.“ Reakce Washingtonu na československou krizi v roce 1968.“ *Český časopis historický*, 2008, roč. 106, č. 3, s. 584 – 6. Více o konkrétních obviněních Spojených států z uzavření dohody se Sovětským svazem týkající se zájmových oblastí viz Bischof, Günter. „No Action.“ Johnsonova administrativa a invaze do Československa.“ *Soudobé dějiny*, 2008, roč. XV, č. 3 - 4, s. 477 – 480

⁶⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 14/1968, Poznámky k současné politice USA vůči Československu (30. března 1968), s. 3

⁶⁸ Více informací o postojích Zbygniewa Brzezinského viz například NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966), příloha IV/2, s. 1 – 8 nebo NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 79, arch.j. 118/k informaci 1: Text přednášky Zbygniewa Brzezinského z Columbia University v ÚMPE (nedatováno)

⁶⁹ Odbor Ministerstva zahraničních věcí ČSSR, který se zabýval problematikou československo – americké spolupráce.

⁷⁰ Na postu československého velvyslance ve Spojených státech Karel Duda působil od 13. listopadu 1963.

⁷¹ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslance v USA pro MZV, 6. odbor (4. dubna 1968), Některé poznámky k čs. – americkým vztahům, s. 2

Jak dále Duda naznačil, tento systém „svazoval ruce“, neposkytoval prostor pro samostatnou iniciativu, a v podstatě měl za následek, že bylo bezpečnější a pohodlnější zaujímat ke všemu a priori negativní stanoviska.

Kromě shora uvedeného velvyslanec ve své zprávě kritizoval také práci samotného ministerstva zahraničí. Zde podle jeho názoru vznikala celá řada prohlášení a nót, které by sice měly vyjadřovat oficiální stanovisko československé vlády, zatím se ale mnohdy jednalo o pouhé „kopie“ sovětských dokumentů a stanovisek. Do budoucna velvyslanec doporučoval zejména rozšířit vzájemné kontakty, a to jednak s ohledem na blížící se prezidentské volby ve Spojených státech,⁷² a jednak v oblasti vědy a techniky a hospodářských vztahů.⁷³

2.3 Československo – americké vztahy v době „vrcholícího“ demokratizačního vývoje

Jak bylo uvedeno dříve, v počátečním období obrodného procesu byla opatrná politika vyčkávání a neangažovanosti Spojených států spíše výsledkem nedostatku informací. Státní department opakovaně signalizoval, že nemá zcela jasno v tom, co se v Československu vlastně děje, o jaké změny se jedná, a v tomto duchu také vydával instrukce sledovat další vývoj v Československu a vyčkávat.⁷⁴ Od počátku byla také patrná obava z toho, jaký dopad by případné změny v Československu mohly mít na americko – sovětskou relaci.⁷⁵ Postupně se přitom přidávaly další a další argumenty hovořící ve prospěch opatrné vyčkávací strategie americké zahraniční politiky.

Československá diplomacie shrnovala hlavní argumenty stojící za zdrženlivostí americké administrativy s ohledem na vývoj situace v Československu následujícím způsobem. Podle odhadů československých diplomatických pracovníků stála na jedné straně obava, aby akce nebo nějaké vstřícnější kroky USA směrem k demokratizačnímu procesu v

⁷² V souvislosti s blížícími se americkými prezidentskými volbami Karel Duda navrhoval iniciovat setkání s americkými činiteli, kteří by po volbách mohli zaujmout významné posty v nové administrativě.

⁷³ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslance v USA pro MZV, 6. odbor (4. dubna 1968), Některé poznámky k čs. – americkým vztahům, s. 3 - 7

⁷⁴ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (9. prosince 1967), s. 182 nebo také FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (13. února 1968), s. 183 – 4

⁷⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/113; ÚSD, sb. KV ČSFR, K/127; nebo ÚSD, sb. KV ČSFR, K/182; nebo také viz stanoviska vlivného amerického politického poradce Zbigniewa Brzezinského in NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 18, arch.j. 19/4: 19. schůze předsednictva ÚV KSČ, Některé aspekty současné americké politiky vůči Evropě (20. prosince 1966), příloha IV/2, s. 1 – 8; nebo NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 79, arch.j. 118/k informaci 1: Text přednášky Zbigniewa Brzezinského z Columbia University v ÚMPE

Československu nebyly interpretovány jako jakési „odměňování liberálů“. Jinými slovy, pakliže by Američané dali jasně najevo, že straní koalici reformních komunistů, mohli by tím paradoxně spíše nahrát konzervativním silám v ČSSR. Druhý argument souvisel s americkými prezidentskými volbami. Volební kampani totiž dominoval nepřátelský poměr vůči komunismu jako takovému, což se negativně promítalo i do vztahu s komunistickým Československem.⁷⁶ Třetí argument představovala již zmiňovaná obava ze střetu se Sovětským svazem. Američané respektovali sovětskou sféru vlivu v Československu a nemínili riskovat konflikt pramenící z narušení „rovnovážného“ *statu quo* v Evropě.⁷⁷

Přestože se ale americká vládní administrativa až úzkostlivě snažila neučinit nic, co by mohlo být interpretováno jako zásah do vývoje v Československu nebo snaha o jeho ovlivňování, obviněním ze strany Sovětského svazu se přesto nevyhnula.⁷⁸ V sovětském tisku a rozhlasovém vysílání se v průběhu července 1968 objevila obvinění, která naznačovala zapojení Spojených států do záležitostí v Československu, konkrétně zapojení americké CIA a Pentagonu.⁷⁹ Proti těmto obviněním se ostře ohradil státní tajemník Rusk⁸⁰. K jednání o této věci si pozval sovětského velvyslance ve Washingtonu Anatolije Dobrynina a ostře se proti nařčením Sovětského svazu ohradil. Dean Rusk přitom konstatoval, že sovětská vláda má k dispozici expertízy své vysoce profesionální výzvědné služby, které jistě nemohou než potvrdit neoprávněnost podobných obvinění.⁸¹

Americká pozice k Československu v průběhu roku 1968 v sobě v nemalé míře odrážela také skutečnost, že Československo patřilo v dané době k jednomu z největších dodavatelů zbraní americkému nepříteli číslo jedna - severnímu Vietnamu.⁸² Ba co více, kromě materiální podpory se Československo ve prospěch severního Vietnamu angažovalo

⁷⁶ A to i přes to, že sympatie americké veřejnosti stály jednoznačně na straně československého reformního vývoje.

⁷⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 19/1968, Poznámky k současné politice USA vůči ČSSR (2. května 1968), s. 2 - 3

⁷⁸ K obviněním Sovětského svazu se připojila také polská a východoněmecká propaganda. Podle Jana Pauera se jednalo o strategii sloužící k přípravě a ospravedlnění srpnové vojenské intervence. K tomuto Jan Pauer ještě dodává, že částečně toto obviňování souviselo také s obavami ohledně nové „východní politiky“ Západního Německa. Viz Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 211

⁷⁹ Viz např. sovětská Pravda z 19. července 1968, s. 1

⁸⁰ David Dean Rusk (1909 – 1994) působil jako státní tajemník v administrativě prezidenta Johna F. Kennedyho a Lyndona B. Johnsona. Do úřadu nastoupil 21. ledna 1961 a ve funkci státního tajemníka působil do 20. ledna 1969. Více informací o Deanu Ruskovi viz U.S. Department of State, “Office of the Historian,” <<http://history.state.gov/departmenthistory/people/rusk-david-dean>> (27. října 2009).

⁸¹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Zápis z jednání mezi státním tajemníkem Ruskem a sovětským velvyslancem Dobryninem (22. července 1968), s. 212 - 214

⁸² Československá materiální podpora komunistickým silám severního Vietnamu byla přislíbena československým předsedou vlády Josefem Lénártem v průběhu jeho návštěvy ve Vietnamu v roce 1967.

také politicky.⁸³ Podle slovenského historika Slavomíra Michálka byly politická, ideologická a materiální podpora severního Vietnamu ze strany ČSSR, spolu s odsouzením války, kterou proti severnímu Vietnamu Spojené státy vedly, zásadními překážkami případného československo – amerického sblížení, a to i navzdory probíhajícímu liberalizačnímu vývoji v Československu.⁸⁴

Vyčkávání, zdrženlivost a opatrnost byly tedy konstantami americké vládní politiky k situaci v Československu. Přesto měla tato politika ve Spojených státech řadu odpůrců. Americké veřejné mínění, novinářské kruhy i mnozí představitelé amerického Kongresu s vývojem v Československu otevřeně sympatizovali a nabádali administrativu k vstřícným krokům a podpoře demokratizačního vývoje.⁸⁵ V průběhu května 1968 vzniklo na půdě Kongresu několik iniciativ s cílem povzbudit československý liberalizační vývoj.

Dne 9. května 1968 navrhla skupina 13 senátorů a členů Sněmovny reprezentantů Spojených států rezoluci požadující změny v zákonodárství, které regulovalo možnosti Eximbanky poskytovat úvěry socialistickým zemím. O několik dní později senátor Walter Mondale předložil návrh zákona o obchodu Spojených států s Československem, podle něhož mělo Československo jednak získat zpět doložku nejvyšších výhod i československé měnové zlato, a jednak měly USA souhlasit s výší náhrad za americký znárodněný majetek v podobě, v jaké byla dojednána při vzájemných rozhovorech z let 1961 – 1964. S dalším návrhem vystoupil 17. května 1968 republikánský kongresman Paul Findley. Jednalo se o dodatek k Zákonu o zahraniční pomoci, kterým by byla poskytnuta doložka nejvyšších výhod zemím, jež jsou členy GATT a jež splňují některé další podmínky.⁸⁶ Kromě těchto konkrétních návrhů zde byla i celá řada vystoupení členů Kongresu, kteří se přimlouvali za uvolnění americké obchodní a hospodářské politiky vůči Československu.

Státní department zaujímal k těmto návrhům, především k návrhům Waltera Mondala a Paula Findleyho, oficiálně chladný a fakticky odmítavý postoj. Potvrzuje to také Findleyem zveřejněná korespondence, kterou vedl se státním departmentem, a ve které státního

⁸³ Dokládá to například schválení dokumentu „Deklarace o ohrožení míru v důsledku rozšířené americké agrese ve Vietnamu“ Alexanderem Dubčekem na schůzi Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, která se konala v bulharské Sofii ve dnech 6. – 7. března 1968.

⁸⁴ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 27

⁸⁵ Viz například AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Mimořádná politická zpráva č. 28/1968, Poznámky k současné politice USA vůči ČSSR a k čs.- americkým vztahům (31. května 1968), s. 2-3; ÚSD, sb. KV ČSFR, K/223; ÚSD, sb. KV ČSFR, K/433, s. 168

⁸⁶ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Mimořádná politická zpráva č. 28/1968, Poznámky k současné politice USA vůči ČSSR a k čs.- americkým vztahům (31. května 1968), s. 2 - 3

tajemníka Ruska obvinil z ústupu od politiky „budování mostů“ a od morálních závazků Spojených států ve světě.⁸⁷

K americké politice neangažovanosti s ohledem na měnící se situaci v Československu musí být zmíněn ještě jeden moment, a sice že sama československá zahraniční politika se nadále držela své výhradní orientace na Sovětský svaz a spolupráci s ostatními státy socialistického bloku. Náznaky, natož pak nějaké konkrétní kroky, směrem k aktivizaci a prohloubení československo – americké spolupráce ze strany ČSSR chyběly. Americký velvyslanec v Praze Jacob Beam si v telegramu z konce července 1968 posteskl, jak obtížné je v Čechách nalézt partnera k vzájemným rozhovorům.⁸⁸ Stejně tak americký velvyslanec v Moskvě Llewellyn Thompson potvrdil, že současný postoj Spojených států k Československu je správný, a že z československé strany nikdy nepřišla žádná žádost, která by požadovala jeho změnu. Nic podle velvyslance Thompсона nenasvědčovalo tomu, že by si českoslovenští státní představitelé přáli, a měli zájem o, větší zapojení Spojených států do československých záležitostí.⁸⁹

Podoba československé zahraniční politiky v podání reformního křídla KSČ byla definována Akčním programem ministerstva zahraničních věcí, který byl přijat na schůzi předsednictva ÚV KSČ ze dne 29. června 1968. Akční program si kladl za cíl jednak vytyčit bezprostřední úkoly ministerstva, a jednak definovat hlavní cíle československé zahraniční politiky. Podobně Akční program MZV stanovil také postup prosazování československých zahraničněpolitických zájmů ve světě. V této souvislosti však musím říci, že se jedná o dokument, jehož text je více méně obecný, neurčitý a nepovažuji ho proto za materiál zcela vhodný pro odvozování konkrétních tendencí v československém zahraničněpolitickém přístupu ke Spojeným státům v daném období, tedy v době postupujícího obrodného procesu v Československu. Co bych přesto ráda zdůraznila, je fakt, že Akční program MZV stvrdil socialistický charakter Československa a jeho příslušnost ke společenství socialistických zemí, jež nadále představovaly hlavní partnery československé zahraniční spolupráce.⁹⁰

Konkrétní tendence československé politiky směrem ke Spojeným státům v daném časovém úseku se lépe odvozují ze záznamů z jednotlivých jednání československých a

⁸⁷ Ibid, s. 4

⁸⁸ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví v Československu státnímu departmentu (22. července 1968), s. 210

⁸⁹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví v Sovětském svazu státnímu departmentu (22. července 1968), s. 211 – 212

⁹⁰ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 76, arch.j. 103/k informaci 2: Akční program ministerstva zahraničních věcí a zásady čs. politiky v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce (29. června 1968), s. 1

amerických státních představitelů a z textů podrobných analýz ministerstva zahraničí. Ve zprávě hodnotící americký postoj k Československu z května 1968 pracovníci československého zastupitelského úřadu ve Washingtonu uvedli, že Američané mají strach učinit jakýkoliv krok, který by mohl být interpretován jako pokus o ovlivňování situace v ČSSR. I přes tento vývoj bylo podle zprávy nutné dále tlačit na řešení hlavních otevřených vztahových otázek – obnovení doložky nejvyšších výhod a navrácení měnového zlata.⁹¹

V mimořádné politické zprávě z konce května 1968 analytici československo – amerických vztahů ministerstva zahraničních věcí dospěli k závěru, že hlavní složkou, jež na americké straně blokuje sebemenší zlepšení ve vzájemných vztazích, a to zejména s ohledem na československé priority, byl státní department. Českoslovenští státní představitelé toto považovali za nepřijatelné a hodlali se strategii státního departmentu bránit. Československé velvyslanectví ve Washingtonu v této souvislosti navrhlo konkrétní postup. Ze strany ČSSR bylo, zaprvé, nezbytné důsledně trvat na vrácení zadržovaného měnového zlata. Českoslovenští představitelé měli, zadruhé, zdůrazňovat, že jsou ochotni vyrovnat nároky za znárodněný americký majetek za předpokladu, že budou brány v úvahu výsledky z jednání o této věci z let 1961 – 1964. Československé stanovisko mělo být aktivně uplatňováno, a to jak vůči státnímu departmentu, tak také vůči Kongresu a ve vztahu ke všem návštěvám amerických představitelů v Československu, kteří měli „důležitější“ postavení a mohli potencionálně mít určitý vliv na formování americké politiky vůči Československu.⁹² U ostatních vztahových otázek, jež se mohly dostat na pořad jednání, se doporučovalo postupovat tak, aby se zajistilo nejen uplatnění konkrétních zájmů ČSSR v nich, ale současně dávat jasně najevo, že za nejdůležitější bilaterální problémy byly nadále pokládány otázky zlata, doložky nejvyšších výhod a vyřešení dalších otevřených hospodářských a finančních otázek.⁹³

Jak se tedy ukazuje, ani v době, kdy již liberalizační vývoj v Československu „nabíral značných obrátek“, se neměnily ani hlavní priority československé zahraniční politiky ve vztahu ke Spojeným státům ani celkový přístup ČSSR k USA. Začátkem července 1968 navštívil Československo americký senátor Claiborne Pell.⁹⁴ Sešel se nejprve s předsedou zahraničního výboru Národního shromáždění Jiřím Pelikánem a další den také

⁹¹ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 19/1968, Poznámky k současné politice USA vůči ČSSR (2. května 1968), s. 4

⁹² AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Mimořádná politická zpráva č. 28/1968, Poznámky k současné politice USA vůči ČSSR a k čs.- americkým vztahům (31. května 1968), s. 4 - 6

⁹³ Ibid, s. 7

⁹⁴ Claiborne Pell byl v dané době členem zahraničního výboru Kongresu Spojených států.

s československým ministrem zahraničních věcí Jiřím Hájkem⁹⁵. Na schůzce senátora Pella s Jiřím Pelikánem ze 4. července 1968 Pelikán zdůraznil, že v rámci vzájemných československo – amerických vztahů je pro Československo důležité, aby americká vláda vrátila neoprávněně zadržované zlato. V průběhu schůzky se Jiří Pelikán dotazoval také na to, v jaké fázi je na americké straně probíhající jednání o doložce nejvyšších výhod pro Československo.⁹⁶

O den později navštívil senátor Pell ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka. Zajímal se zejména o to, co by mohlo být podle ministra Hájka učiněno pro zlepšení ovzduší ve vzájemných československo – amerických vztazích. Hájek odpověděl, že je třeba řešit zejména zásadní otázky, kterými jsou pro Československo měnové zlato a doložka nejvyšších výhod.⁹⁷ Průběh a způsob vedení jednání československých představitelů s jejich americkými protějšky v průběhu července 1968 tak dále potvrzoval, že strategie československé zahraniční politiky ke Spojeným státům se v průběhu postupujícího liberalizačního vývoje v ČSSR výrazněji neměnila a nadále sledovala cíle, jež byly prioritní také pro komunistické vedení v době před vyhlášením reformního programu Komunistické strany Československa.

Neměnnost jak amerického přístupu k Československu, tak také československé zahraniční politiky směrem k USA potvrzovala také zpráva demokratického senátora Mika Mansfielda, který se 9. srpna 1968, v době své cesty po Evropě, setkal s ministrem zahraničních věcí Jiřím Hájkem. Během vzájemného rozhovoru americký senátor vyjádřil své uznání nad průběhem československého obrodného procesu a vyslovil se proti jakémukoliv zasahování do vnitřních záležitostí Československa. Spojené státy podle Mika Mansfielda princip nezasahování respektují a jsou také pro zachování spojeneckých svazků Československa s ostatními socialistickými státy. Československý ministr zahraničí v reakci na Mansfieldova slova potvrdil, že společenství se Sovětským svazem je skutečně nadále základním kamenem československé zahraniční politiky a stejně pevné je také československé společenství v rámci Varšavské smlouvy. Tento směr československé zahraniční politiky by však podle ministra Jiřího Hájka rozhodně neměl bránit v řešení

⁹⁵ Jiří Hájek (1913 - 1993) ministr zahraničních věcí v době tzv. Pražského jara, konkrétně od 8. dubna 1968 do 19. září 1968, kdy byla oznámena Hájkova rezignace. Po jeho odchodu řídil ministerstvo zahraničí nejprve tehdejší premiér Oldřich Černík a posléze státní tajemník Václav Pleskot. Dne 2. ledna 1969 byl ministrem nové federální vlády jmenován Ján Marko. Více viz Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, „Ministři a ministerstvo v historii,“

<http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/ministr/ministri_a_ministerstvo_v_historii/jiri_hajek.html> (8. listopadu 2009).

⁹⁶ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 77, arch.j. 106/k informaci 5: Záznam o přijetí amerického senátora Pella u předsedy zahraničního výboru s. J. Pelikána, s. 1

⁹⁷ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 77, arch.j. 106/k informaci 5: Záznam o návštěvě senátora Kongresu USA Pella u ministra zahraničních věcí s. Hájka, s. 4

vzájemných československo – amerických problémů.⁹⁸ Začátkem srpna 1968, v době „vrcholícího“ demokratizačního vývoje v Československu, tak zůstává československo – americká relace téměř konstantní. Nemění se nic na zdrženlivém přístupu Spojených států k Československu, stejně jako se nemění mnoho na prioritách československé zahraniční politiky – Spojené státy nadále zůstávají vedoucí silou tzv. nepřátelského imperialistického tábora.

2.4 Hrozba vojenské intervence a sovětský faktor v československo – amerických vztazích

Pro porozumění charakteru československo – amerických vztahů v daném časovém období je nezbytné brát v úvahu obavy z možné vojenské intervence SSSR a roli sovětského faktoru vůbec. Důležité je vnímat vliv Sovětského svazu při utváření jednak přístupu československé zahraniční politiky ke Spojeným státům, a jednak při definování amerického přístupu k Československu. Podívejme se tedy nejprve na to, jakým způsobem byla hrozba možné vojenské intervence Sovětského svazu do Československa vnímána, a jakým způsobem se vnímání této hrozby promítalo do charakteru československo – americké bilaterální relace.

O možnosti sovětské vojenské intervence do Československa, s ohledem na liberalizační vývoj v zemi, se ve Spojených státech spekulovalo od května 1968. Právě začátkem května provedly sovětské vojenské síly rozmístěné v Polsku manévry v blízkosti hranic s ČSSR. Na to reagoval státní podtajemník pro politické záležitosti⁹⁹ Eugen Rostow,¹⁰⁰ když státnímu tajemníkovi Ruskovi adresoval doporučení k rázné reakci USA směrem k SSSR. Jak uvedl, bylo by vážnou chybou nedat Sovětskému svazu jasný signál o znepokojení Spojených států s ohledem na pohyb vojsk v blízkosti československých hranic.¹⁰¹ Rostow ve svém memorandu dále zdůraznil, že v sázce je v tuto chvíli vývoj

⁹⁸ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 40

⁹⁹ Jedná se o jakýsi ekvivalent funkce náměstka ministra, kterou známe z českého prostředí.

¹⁰⁰ Eugene Victor Debs Rostow (1913 -) působil od 14. října 1966 až do vypršení mandátu dne 20. ledna 1969 ve funkci náměstka státního podtajemníka, resp. ve funkci státního podtajemníka pro politické záležitosti (jednotlivé překlady funkce „Under Secretary of State for Political Affairs“ vykazují drobné odchylky). Více informací o Eugenu Rostowovi je možné získat na stránkách státního departmentu. Viz U.S. Department of State, “Office of the Historian,” <<http://history.state.gov/departmenthistory/people/rostow-eugene-victor-debs>> (27. října 2009).

¹⁰¹ Podle Rostowa americké prohlášení k maďarské krizi z roku 1956 informující o tom, že Spojené státy do vývoje ve střední Evropě nijak nezasáhnou, znamenalo pro Sovětský svaz de facto povolení k vojenskému zásahu. Více viz FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum státního podtajemníka pro politické záležitosti Rostowa (10. května 1968), s. 193

směrem k politice *détente*, přičemž případná sovětská vojenská intervence by progres v tomto směru zcela jistě pozastavila. Podle Rostowova odhadu Sověti váhají, proto je tak důležité dát jim okamžitý odstrašující signál. Jakmile jednou překročí hranice, bude již příliš pozdě, varoval Eugen Rostow.¹⁰²

Je tedy vidět, že Eugen Rostow byl ve svém doporučení velice důrazný. V této době však byl na státním departmentu jedním z mála, kdo považoval sovětskou vojenskou intervenci do Československa za skutečně reálnou hrozbu. Jak naznačuje zpráva ze zastupitelského úřadu ve Washingtonu, americká vládní administrativa oficiálně vyhodnotila přesuny sovětských vojsk v Polsku „pouze“ jako politickou demonstraci připravenosti zasáhnout, a to pro případ, že by další vnitropolitický vývoj v Československu přerostl meze tolerované partnery Varšavské smlouvy.¹⁰³

Varovných hlasů začalo v průběhu letních měsíců 1968 přibývat. V polovině července 1968 zaslal americký velvyslanec v Moskvě Llewellyn Thompson státnímu departmentu analýzu československo – sovětských vztahů, ve které upozorňoval, že Sověti zamýšlejí proti současnému vývoji v Československu zasáhnout. Jak Thompson uvedl, i přes Brežněvovo ujišťování,¹⁰⁴ že by Sověti nikdy ani nepomysleli zasahovat do vnitřních záležitostí Československa, mají v úmyslu učinit právě toto. Dokládal to například odklad odsunu sovětských vojenských jednotek po cvičení Varšavské smlouvy,¹⁰⁵ stejně jako dopis Komunistické straně Československa od komunistických stran Sovětského svazu, Východního Německa, Polska, Maďarska a Bulharska,¹⁰⁶ Kosyginův „léčebný pobyt“

¹⁰² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum státního podtajemníka pro politické záležitosti Rostowa (10. května 1968), s. 193

¹⁰³ Toto hodnocení bylo některými pracovníky státního departmentu doprovázeno doporučením, aby Československo postupovalo opatrně a nevytvářelo situace, které by mohly posloužit jako záminka k ostřejší akci. Viz Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/1. svazek, s. 221; nebo také ÚSD, sb. KV ČSFR, K/205

¹⁰⁴ Brežněv takto ujišťoval československou politickou delegaci, která v červnu 1968 navštívila Moskvu. Viz FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví v Sovětském svazu státnímu departmentu (11. července 1968), s. 201

¹⁰⁵ Jednalo se o vojenské cvičení Varšavské smlouvy pod označením Šumava, které na území Československa oficiálně probíhalo od 20. – 30. června 1968. Fakticky se ale vojenské manévry záměrně protahovaly a zejména stahování sovětských a polských jednotek z československého území bylo značně problematické. Kromě Československa probíhalo vojenské cvičení Šumava také na území NDR, Polska a Sovětského svazu. Podle závěrů bádání českých vojenských historiků se v podstatě jednalo o „zkoušku“ vojenské intervence do Československa „nanečisto“. Více informací o vojenském cvičení VS a dalších souvislostech viz Pauer, Jan. *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování - provedení*. Praha: Argo, 2004, s. 90 – 96

¹⁰⁶ Jedná se o tzv. varšavský dopis, který vzešel z porady vedoucích představitelů „pětky“ ve Varšavě. Dopis byl adresován ústřednímu výboru KSČ a podepsali se pod něj zástupci komunistických stran „pětky“, tedy Bulharska, Maďarska, NDR, Polska a Sovětského svazu. Komunistické strany uvedených zemí v dopise odmítly dosavadní vývoj v Československu a důrazně se ohradily proti obrodnému procesu v zemi.

v Karlových Varech¹⁰⁷ a zesílení sovětské kampaně proti představitelům liberalizace v ČSSR.¹⁰⁸

Koncem července 1968 upozornil zástupce náměstka státního podtajemníka pro politické záležitosti Charles E. Bohlen¹⁰⁹ státního tajemníka Deana Ruska na zhoršující se situaci kolem Československa. Konkrétně poukazoval na zostřující se tón sovětského tisku i tisku ostatních satelitů, ve kterém se otevřeně hovořilo o údajných přípravách převratu v ČSSR s tím, že se v tomto směru musí neprodleně zasáhnout. Kromě toho Bohlen upozorňoval na pohyb sovětských vojsk. Podle jeho zpráv byly nejméně dvě, možná i tři, sovětské divize přesouvány z Berlína na jih směrem k československým hranicím.¹¹⁰

Sovětská vojenská intervence do Československa, s ohledem na probíhající demokratizační vývoj v zemi, se tedy v hodnocení amerických státních představitelů z letních měsíců 1968 zdála být stále více reálnou.¹¹¹ V tomto směru byla také částečně přizpůsobována americká politika směrem k Československu. Zdrženlivost Spojených států byla stále častěji zdůvodňována právě obavami, aby americký přístup k ČSSR nevyprovokoval reakci Sovětského svazu a dalších států Varšavské smlouvy.

Tento trend potvrdila například zpráva československého velvyslance ve Washingtonu Karla Dudy z 13. července 1968. Duda ve zprávě postupoval informací o akci konané na československém zastupitelském úřadě dne 11. července 1968, na které byla přítomna celá řada vyšších činitelů americké vládní administrativy a někteří členové Kongresu. Podle zprávy se zde intenzivně diskutovalo zejména o posledním vývoji v československo – sovětských vztazích. V této souvislosti jeden ze zaměstnanců Bílého domu velvyslanci zdůraznil, že Spojené státy nadále zůstanou v pozici „vzdáleného pozorovatele“.¹¹²

¹⁰⁷ Sovětský premiér Aleksej Kosygin byl pověřen navštívit Československo s cílem vyjasnit stav tzv. zdravých sil v rámci československého komunistického vedení. Kosyginova československá mise se konala ve dnech 17. – 25. května 1968 a oficiálně šlo o léčebný pobyt sovětského premiéra v čs. lázeňském městě. Viz Durman, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964 - 1991*. Praha: Karolinum, 1998, s. 89 - 90

¹⁰⁸ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví v Sovětském svazu státnímu departementu (11. července 1968) s. 201 - 202

¹⁰⁹ Charles Eustis Bohlen (1904 - 1974) zastával od února 1968 do konce ledna 1969 funkci zástupce náměstka státního podtajemníka, resp. zástupce státního podtajemníka pro politické záležitosti. Více viz U.S. Department of State, “Office of the Historian,” <<http://history.state.gov/departmenthistory/people/bohlen-charles-eustis>> (27. října 2009).

¹¹⁰ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum zástupce náměstka státního podtajemníka Bohlena pro státního tajemníka Rusku (26. července 1968) s. 217.

¹¹¹ I přes tento fakt se ještě v této době našli zástupci vládní administrativy, kteří sovětskou vojenskou intervencí do Československa vylučovali. Jednalo se zejména o zvláštního poradce prezidenta Walta Rostowa. Viz FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Zápis z jednání prezidenta Johnsona s jeho zahraničně-politickými poradci (24. července 1968), s. 216

¹¹² ÚSD, sb. KV ČSFR, K/391; nebo Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/1. svazek, s. 264

V další zprávě z 20. července 1968, určené pro ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka, Duda informoval o stanovisku Spojených států k případné sovětské vojenské intervenci do Československa. Velvyslanec v této věci uvedl, že státní department bude vůči Československu nadále zachovávat nezúčastněné stanovisko, a to zejména s ohledem na fakt, aby nezavdal záminku buď k intervenci, nebo k podpoře konzervativních sil v zemi.¹¹³ Americká administrativa byla v průběhu léta 1968 nadále velice opatrná a v komentářích k vývoji v československo - sovětských vztazích nabádala ke zdrženlivosti.¹¹⁴

Kromě obavy, aby americký přístup k Československu neposkytl záminku pro vojenské řešení liberalizačního vývoje v ČSSR, hrála velice důležitou roli také obava ze zhoršení sovětsko – amerických vztahů. Jak dokládá zpráva pro ministra Hájka, americký státní tajemník Dean Rusk opakoval jugoslávskému velvyslanci ve Washingtonu, že USA si nepřejí, aby československá otázka poškodila vztahy Spojených států se Sovětským svazem.¹¹⁵

Ukazuje se tedy, že Američané si byli hrozby možné vojenské intervence Sovětského svazu do Československa vědomi. Sovětskou intervenci pokládali sice za krajní, nicméně reálné a za určitých podmínek také pravděpodobné řešení československých událostí. Ve svém přístupu k Československu i k Sovětskému svazu se tak Spojené státy snažily učinit vše pro to, aby tomuto krajnímu řešení zabránily, resp. neučinit nic, co by mohlo případnou vojenskou intervenci vyvolat.

Sovětský faktor velice výrazně působil také na straně Československa. Dokládá to „aféra“ kolem údajného sblížování Československa se Spojenými státy, na které upozornil v květnu 1968 sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko. V průběhu června 1968 tak mělo československé vedení plné ruce práce s tím, aby ubezpečilo sovětský protějšek o svém „věrném“ spojení a zejména o tom, že neplánuje žádné hlubší sblížování s „imperialistickými“ Spojenými státy. Celá „aféra“ vznikla jako reakce na setkání československého a sovětského ministra zahraničí, o kterém informoval 6. teritoriální odbor ministerstva zahraničních věcí ve zprávě určené pro Vladimíra Kouckého s datem 20. května 1968. Podle této zprávy došlo v průběhu setkání zahraničních ministrů k rozhovoru na téma československo – amerických vztahů, přičemž sovětský ministr Gromyko upozornil svůj československý protějšek, ministra Jiřího Hájka, na existenci blíže neurčených amerických

¹¹³ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/319; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/1. svazek, s. 330

¹¹⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/378; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 33

¹¹⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/392

plánů vůči Československu a vyslovil podiv nad tím, že ze strany ČSSR nebyly tyto plány otevřeně odsouzeny. Gromyko se proto v této souvislosti podivoval nad tím, zda se snad nepřipravuje nějaké československo – americké sblížení.¹¹⁶ Jednalo se však zřejmě o jeden z mnoha sovětských taktických manévrů, protože veškeré zdroje, které jsou mi v tuto chvíli k dispozici, opakují donekonečna jedno a totéž, a sice že Spojené státy se záměrně drží zpátky a v rámci vztahů s Československem žádné aktivity neinicují, a to právě s ohledem na fakt, aby nemohly být ani oni ani československá strana obviňovány z toho, z čeho je Andrej Gromyko v květnu 1968 přesto nakonec obvinil.

Na ministerstvu zahraničí v Praze byli z tohoto podezření také zmateni. Podle zprávy 6. teritoriálního odboru nemá MZV žádné informace o podobných plánech Spojených států, naopak vše nasvědčuje tomu, že se USA záměrně drží zpátky a vývoj v Československu sledují z povzdálí. Kroky československé vlády vůči Spojeným státům zůstávaly dle textu zprávy neměnné a byly shrnuty do několika bodů. Zaprvé, vláda ČSSR nadále principiálně odsuzuje postup Spojených států ve Vietnamu. Zadruhé, československá vláda nadále trvá na vrácení neoprávněně zadržovaného měnového zlata, přičemž tato otázka představuje jeden z hlavních dlouholetých problémů vzájemných vztahů. Podstatou otázky je přitom podle zprávy 6. teritoriálního odboru skutečnost, že vrácení československého zlata ze strany Spojených států je jejich samozřejmou povinností a nikoliv ústupkem. Tato skutečnost je proto při všech československých akcích americkým představitelům zdůrazňována. A zatřetí, od počátku letošního roku zesílila z iniciativy ministerstva zahraničních věcí v československém tisku, rozhlase a televizi propagační kampaň, která v souvislosti s otázkou čs. měnového zlata „ukazuje americkou politiku v pravém světle“ a poukazuje mimo jiné na kontrast s postupem Sovětského svazu, který Československu část zlatého pokladu nalezeného na Slovensku okamžitě vrátil.¹¹⁷

Shora uvedené body měly demonstrovat, že československá pozice vůči Spojeným státům se nijak nemění. ČSSR nadále zůstává vůči Spojeným státům v mnoha ohledech kritická a trvá na svých dříve deklarovaných prioritách a požadavcích. K žádným změnám nebo výraznému zlepšení v československo – americké relaci tak podle zprávy 6. teritoriálního odboru nedošlo. Na ministerstvu zahraničních věcí se ale přesto ozývaly hlasy, které napříště doporučovaly konzultovat záležitosti československo – americké spolupráce se

¹¹⁶ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Záznam pro s. Kouckého o současném stavu čs. - amerických vztahů, s. 1

¹¹⁷ Ibid, s. 1 - 2

Sovětským svazem. Někteří ministerští úředníci lobovali za větší míru koordinace se sovětskými partnery.

V reakci na Gromykovovo podezření, resp. obvinění, že ČSSR má v úmyslu výrazně prohloubit československo – americkou bilaterální spolupráci, vypracoval 6. teritoriální odbor MZV návrh na uskutečnění československo – sovětských konzultací o československo – amerických stycích. Podle návrhu se mělo jednat o konzultace mezi americkými odbory československého ministerstva zahraničí a Ministerstva zahraničních věcí Sovětského svazu (MIDu).¹¹⁸ Návrh také předkládal již konkrétní podkladové materiály pro případnou intervenci Vladimíra Kouckého¹¹⁹ na sovětském ministerstvu s tím, že zde vysvětlí československé kroky vůči Spojeným státům. Jednalo se v podstatě o shodné body, které byly uvedeny v shora citované zprávě 6. odboru MZV z 20. května 1968, tedy především o potvrzení kritického postoje ČSSR směrem k USA, a to zejména s ohledem na válku ve Vietnamu, a dále na trvalém zájmu ČSSR na vyřešení dříve stanovených prioritních otázek, zejména otázky navrácení měnového zlata. Během československo – sovětských rozhovorů měla být také zdůrazněna snaha ČSSR koordinovat postup vůči Spojeným státům se sovětskými partnery.¹²⁰

Náměstek ministra zahraničních věcí Václav Pleskot ale nakonec návrh na uskutečnění československo – sovětských konzultací o problematice československo – amerických vztahů zamítl s tím, že nepovažuje další specializovanou konzultaci na toto téma za nutnou. K tomuto Václav Pleskot ještě dodal, že celková atmosféra ve vzájemných vztazích ČSSR a SSSR stejně není v tuto chvíli nijak zvlášť příznivá pro „nezaujatou a plodnou výměnu názorů“.¹²¹

Aféra kolem údajného československo – amerického sblížení dokládá, že v rámci ministerstva zahraničí existovaly různé názory na to, do jaké míry je žádoucí koordinovat československou zahraniční politiku s tou sovětskou a do jaké míry je nutné Moskvu informovat o jednotlivých krocích československé diplomacie. Zmiňované zamítavé stanovisko Václava Pleskota k návrhu uskutečnit vzájemné československo – sovětské konzultace s cílem sjednocení postupu vůči Spojeným státům naznačuje, že ne každý byl na

¹¹⁸ Za československou stranu se dle návrhu měli konzultací zúčastnit vedoucí amerického odboru MZV Zdeněk Trhlík a J. Žantovský, který měl v nejbližší době nastoupit jako nový rada na československý zastupitelský úřad ve Washingtonu.

¹¹⁹ Tajemník ÚV KSČ odpovídající za mezinárodněpolitické otázky a mezinárodní komunistické hnutí.

¹²⁰ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Konzultace o čs. - amerických stycích, s. 1 - 3

¹²¹ Ibid, s. 4

MZV přesvědčen o nezpochybnitelném právu Sovětského svazu určovat zahraničněpolitické směrování Československa.

2.5 Přístup Spojených států k vojenské intervenci do Československa a k vývoji, který bezprostředně následoval

Američané se dozvěděli o vojenské intervenci do Československa v krátkém časovém předstihu. Dne 20. srpna 1968 požádal sovětský velvyslanec ve Washingtonu Anatolij Dobrynin o schůzku s prezidentem Lyndonem Johnsonem. Schůzka se uskutečnila téhož dne večer a Dobrynin na ní informoval prezidenta Spojených států o záměru své vlády vojensky intervenovat do Československa.¹²² Stanovisko své vlády předal Dobrynin prezidentu Johnsonovi také v písemné podobě. V návaznosti na tuto zprávu bylo ještě tentýž večer svoláno krizové zasedání Rady pro národní bezpečnost, která měla situaci zanalyzovat a vymezit americký národní zájem v souvislosti s intervencí.¹²³

Na zasedání Rady pro národní bezpečnost¹²⁴ byl státní tajemník Rusk pověřen, aby okamžitě pozval do Bílého domu sovětského velvyslance Dobrynina a tlumočil mu postoj Spojených států k situaci v Československu. Schůzka Deana Rusku s Anatolijem Dobryninem začala přesně půl hodiny před půlnocí a Rusk na ní Dobrynina jednak informoval o rozhodnutí americké vlády neoznámít plánovanou návštěvu prezidenta Johnsona v Moskvě,¹²⁵ a jednak tlumočil závěry jednání krizového zasedání Rady pro národní bezpečnost, které přineslo reakci jak na ústní informaci sovětského velvyslance Dobrynina o plánovaném vojenském zásahu, tak také na písemnou zprávu sovětské vlády, kterou Dobrynin prezidentu Johnsonovi předal.¹²⁶ Podle vyjádření Deana Ruska američtí vládní činitelé neporozuměli zprávě sovětské vlády ve dvou zásadních bodech. USA, zaprvé, nerozumějí

¹²² Prezident Johnson zřejmě zpočátku zcela nepochopil význam předané zprávy. Schůzky se sovětským velvyslancem se účastnil také prezidentův poradce pro otázky národní bezpečnosti Walt Rostow, který byl zprávou šokován a neprodleně o ní informoval státního tajemníka Ruska s tím, že je třeba okamžitě adekvátně reagovat.

¹²³ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Záznam z jednání prezidenta Johnsona se sovětským velvyslancem Dobryninem (20. srpna 1968), s. 236-245

¹²⁴ Zasedání Rady pro národní bezpečnost Spojených států amerických se zúčastnili viceprezident Hubert Humphrey, americký velvyslanec při OSN Ball, ředitel CIA Richard Helms, ministři Dean Rusk a Clark Clifford, šéf Spojeného sboru náčelníků štábu generál Wheeler, poradce prezidenta pro otázky národní bezpečnosti Walt Rostow, ředitel Americké informační agentury (USIA) Leonard Marks a tiskoví mluvčí prezidenta George Christian a Tom Johnson.

¹²⁵ Návštěva prezidenta Johnsona v Moskvě byla plánována od začátku léta 1968. Oficiálně stvrzena byla schůzka Johnson – Kosygin 18. srpna 1968 s tím, že přesné datum konání oznámí obě strany současně, a to právě 21. srpna 1968. Pro informaci o americkém rozhodnutí neoznámít plánovanou návštěvu prezidenta Johnsona v Moskvě viz FRUS 1964 – 1968, Volume XIV, The Soviet Union, Editorial note, s. 686

¹²⁶ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (21. srpna 1968), s. 245

odkazu, podle něhož byla vojenská intervence podniknuta na základě žádosti československé vlády. Podle dostupných informací z rádiového vysílání z Prahy totiž síly Varšavské smlouvy vstoupily do země bez vědomí předních státních i stranických činitelů, tedy bez vědomí premiéra, předsedy Národního shromáždění, prvního tajemníka Komunistické strany Československa i prezidenta republiky.¹²⁷ Kromě toho nerozumí americká vláda odkazu na vnější agresi, která chce údajně (podle zprávy sovětské vlády) zničit existující společenské uspořádání v Československu.¹²⁸

Prezident Johnson veřejně odsoudil invazi do Československa v projevu z 21. srpna 1968.¹²⁹ Oficiální prohlášení americké vlády z 21. srpna 1968 ve své monografii zaznamenal slovenský historik Slavomír Michálek. Uvádím zde krátkou citaci prohlášení: „Tragické správy z Československa šokují svedomie sveta. Sovietsky zväz a jeho spojenci vpadli do bezbrannej krajiny, aby znemožnili obnovenie obyčajnej ľudskej slobody. Pre komunistický spôsob myslenia je zlým svedectvom, že signál slobody v Československu pokladá za zásadnú hrozbu pre bezpečnosť sovietskeho systému.“¹³⁰ V prohlášení se dále uvádí, že argumenty, o které Sovětský svaz svou intervencí opírá a pomocí kterých ji zdůvodňuje, jsou evidentně vykonstruované. Československá vláda totiž nežádala o zásah spojenců Varšavské smlouvy do vnitřních záležitostí v zemi, stejně tak jako Československu nehrozila žádná vnější agrese.¹³¹ Jednalo se tak o nekompromisní odsouzení Sovětského svazu a dalších států podílejících se na intervenci ústy prezidenta Lyndona Johnsona a vlády Spojených států.

Československými událostmi se americká vláda zabývala také 22. a 23. srpna 1968. Dne 22. srpna 1968 se v Bílém domě opětovně analyzovala situace v Československu s cílem určit možnosti dalšího amerického postupu v celé věci.¹³² Jednání vlády z 23. srpna 1968 projednávalo v souvislosti s vývojem v ČSSR také otázku pravděpodobnosti sovětské vojenské intervence na území Rumunska.¹³³ Co se týká okamžitých opatření americké administrativy v reakci na intervenci, Washington jednak povolal ke konzultacím svého velvyslance v SSSR Llewellyna Thompsona, a jednak vydalo americké velvyslanectví v Praze

¹²⁷ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (21. srpna 1968), s. 246; nebo také ÚSD, sb. KV ČSFR, K/444. Depeše K. Dudy o reakci prezidenta a vlády USA na vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa (21. srpen 1968); či Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 228

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ FRUS 1964 – 1968, Volume XIV, The Soviet Union, Editorial note, s. 686

¹³⁰ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 48.

¹³¹ Ibid.

¹³² Zápis z jednání viz FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Zápis z jednání kabinetu (22. srpna 1968), s. 248 - 249

¹³³ Zápis z jednání viz FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Závěry jednání (22. srpna 1968), s. 250 - 252

dne 25. srpna 1968 nótu, ve které vyzvalo všechny americké občany zdržující se na území Československa, aby z důvodů osobní bezpečnosti co nejdříve zemi opustili.¹³⁴

Po prvotním šoku z vojenské intervence Sovětského svazu a dalších zemí Varšavské smlouvy do Československa¹³⁵ se americká vláda snažila určit nejen jakým způsobem dále přistupovat k napadenému Československu, ale také jakým způsobem přistupovat k samotným agresorům vojenské intervence. Zásadním určujícím kritériem dalšího postupu americké zahraniční politiky byla na jedné straně snaha demonstrovat znepokojení a nesouhlas s intervencí, na druhé straně snaha nenarušit dosavadní dialog USA – SSSR a dosavadní výsledky rozvoje politických kontaktů mezi Západem a Východem vůbec.

Přístup Spojených států k Sovětskému svazu a dalším zemím sovětského bloku, které se na vojenské intervenci podílely, měl podle dostupných zdrojů vypadat zhruba následujícím způsobem. Spojené státy budou využívat různých mezinárodních fór „k diskreditaci“ Sovětského svazu a ostatních agresorů Varšavské smlouvy. Kromě již provedených omezení v bilaterálních vztazích s pěti státy Varšavské smlouvy plánuje americká strana zavést další restriktce, a to zejména v oblasti kulturních dohod a vědecko-technické výměny. Americká reakce na vojenskou intervenci by ale neměla Sovětský svaz znepřátelit do té míry, aby upustil od záměru pokračovat v další spolupráci se Spojenými státy.¹³⁶ Jednotlivé kroky, jež měly vyjadřovat nesouhlas se sovětským postupem v Československu, byly proto prováděny zejména v rovině projevů a deklarácí, popřípadě „restriktivních“ opatření spíše symbolického charakteru bez výraznějšího reálného dopadu.

Američané si podle všeho opětovné zhoršení americko – sovětských vztahů ani návrat k intenzivní studené válce nepřáli.¹³⁷ Jak dokládají závěry 590. zasedání Rady pro národní bezpečnost ze 4. září 1968, na kterém se jednalo o československých událostech a americkém postoji k nim, sovětská akce proti Československu je na jednu stranu odsouzeníhodná, na druhou stranu ale neznamená konec hlavních světových problémů. Ty se totiž týkají jak Sovětského svazu, tak Spojených států. Řešení hlavních mezinárodních otázek jako jsou válka ve Vietnamu, situace na Středním východě, otázka kontroly zbrojení apod. si žádá účast

¹³⁴ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 51.

¹³⁵ Jak dokládá celá řada zdrojů, přestože se ve Spojených státech o hrozbě vojenské intervence do Československa již delší dobu spekulovalo, převládal názor, že se Sovětský svaz k vojenskému řešení vývoje v ČSSR neuchýlí. Stejně tak překvapující bylo pro Američany datum intervence, která přišla v době, kdy se zdálo, že se situace naopak poněkud zklidňuje. Viz ÚSD, sb. KV ČSFR, K/492

¹³⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/491

¹³⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/501; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 61

obou velmocí – Spojených států amerických i Sovětského svazu.¹³⁸ Americko – sovětské sblížení předešlých let v duchu politiky *détente* je tedy - dle shora uvedeného - žádoucí zachovat a do budoucna dále prohlubovat, a to i navzdory událostem v Československu.

Američtí experti na otázky komunismu a země sovětského bloku dokonce přišli s teorií, podle které byla politika mírového soužití mezi Západem a Východem pro Sovětský svaz velice nebezpečná, neboť oslabovala jednotu socialistického tábora. V nastoupeném kurzu se tak mělo nadále pokračovat.¹³⁹ Podle této myšlenky bylo možné zásah pěti států Varšavské smlouvy do Československa interpretovat jako nervózní akci pramenící z obav SSSR, že politika mírového soužití rozleptává jednotu socialistických zemí i každou socialistickou zemi uvnitř, a právě proto, že je tato politika z hlediska Západu úspěšná, je třeba v ní pokračovat.¹⁴⁰ Zastánci názoru, že Spojené státy by měly nadále pokračovat v započatém sblížení se Sovětským svazem v duchu politiky *détente*, navíc argumentovali také tím, že udržování politiky sblížení a „omezené“ spolupráce Západu s Východem může v současné chvíli Československu pomoci daleko více než jakýkoliv radikální postup, který by vyhrotil nepřátelství v Evropě a dále zúžil prostor pro samostatnou politiku Československé socialistické republiky.¹⁴¹

Americký přístup k Československu v době vojenské intervence se tedy výrazně nelišil od předchozí politické praxe. Americké politické kruhy, tisk i veřejnost invazi jednoznačně odsoudily a projevíly své sympatie s reformním úsilím československých komunistických představitelů, na druhou stranu ale ani radikální vojenské řešení československé „krize“ ze strany Sovětského svazu nepřimělo Spojené státy k aktivnějšímu přístupu k Československu. Přijatá „odvetná“ opatření měla pouze omezený dopad a více méně symbolický charakter.

Slavomír Michálek ve své monografii v této souvislosti hovoří o chladném postoji Spojených států k československým událostem. Odkazuje přitom na záznamy amerického diplomata Charles E. Bohlena, který v dané době působil jako jeden z hlavních poradců státního tajemníka Ruska. Bohlen ve svých pamětech *Witness to History 1929 – 1969* označil americkou politiku k Československu jako politiku „nezájmu“. Tento přístup v sobě odrážel několik faktorů, kromě jiného se jednalo také o fakt, že v administrativě prezidenta

¹³⁸ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Zápis z 590. zasedání Rady pro národní bezpečnost (4. září 1968), s. 277

¹³⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/521

¹⁴⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/501; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 61

¹⁴¹ Ibid.

Johnsona neexistovala jednotná představa o postoji Sovětského svazu v případě nepředvídaného československého vývoje.¹⁴²

Na poradě u státního tajemníka Deana Ruska charakterizoval Charles Bohlen rozhodnutí Sovětského svazu intervenovat do Československa jako výsledek působení čtyř faktorů. První z nich byl ideologické povahy – ČSSR pod vedením Alexandra Dubčeka znamenalo v podstatě likvidaci sovětského systému v zemi. Druhým faktorem bylo oslabení nárazníkové satelitní zóny poblíž hranic se Západem. Třetím Ulbrichtova obava, že úspěšný odstředivý pohyb v Československu vyvolá podobné snahy v NDR. A čtvrtý faktor, který Bohlen uvedl, byla obava Moskvy, aby tato „infekce“ v konečném důsledku nezasáhla i samotný Sovětský svaz.¹⁴³

Americké „nečinnosti“ směrem k Československu nahrával také fakt, že Spojené státy v tomto období k Československu vlastně vůbec nic nevážalo. Jak bylo demonstrováno v předešlé kapitole, vzájemné bilaterální vztahy stagnovaly od roku 1948. V podstatě jediná otázka, na které měly Spojené státy v rámci československo – americké relace v této době opravdový zájem, byla nedořešená otázka československých kompenzací za znárodněný americký majetek po roce 1945.¹⁴⁴ Tato otázka však byla s konečnou platností vyřešena až začátkem 80. letech 20. století.

2.6 Československo – americké vztahy po Srpnu 1968, v době nastupující normalizace (podzim 1968 – jaro 1969)

I v období po Srpnu 1968, po vojenské intervenci do Československa, americká administrativa nadále vyjadřovala své sympatie s obrodným procesem a doufala, že se z něj podaří zachránit co možná nejvíce i za stávající situace.¹⁴⁵ Své sympatie a podporu vyjádřila také nová administrativa prezidenta Nixona, která nastoupila do Bílého domu v lednu 1969. Dokládá to projev nově dosazeného státního tajemníka Rogerse¹⁴⁶ z 27. března 1969, kdy Rogers vystoupil před zahraničním výborem Kongresu se svým hodnocením mezinárodně

¹⁴² Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 52 - 53.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 53.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ Viz například Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 314; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro členy kolegia. Rozbor politiky USA v souvislosti s nástupem prezidenta Nixona, s. 4

¹⁴⁶ William Pierce Rogers (1913 - 2001) zastával funkci státního tajemníka v administrativě Richarda Nixona. Do úřadu nastoupil dne 22. ledna 1969 a svou funkci ukončil 3. září 1973. Pro více informací o Williamu Rogersovi viz U.S. Department of State, “Office of the Historian,” <<http://history.state.gov/departmenthistory/people/rogers-william-pierce> > (27. října 2009).

politických problémů. Pasáž o Evropě zakončil výrokem o Československu, ve kterém nabídl pomoc v souvislosti se snahou uchovat maximum z československé polednové politiky.¹⁴⁷ Nabídka americké pomoci přesto nepřesáhla svůj deklarativní charakter, prioritou číslo jedna americké zahraniční politiky byla snaha nenarušit dosavadní spolupráci se Sovětským svazem.

V praktické rovině dominoval americké reakci na vojenskou intervenci a následný vývoj v ČSSR tendence pokračovat v započatém dialogu Západ – Východ. V podstatě největším protiopatřením, které Spojené státy nakonec proti Sovětskému svazu přijaly, bylo „prozatímní“ odvolání¹⁴⁸ předjednané schůzky Johnson – Kosygin.¹⁴⁹ Jinak na americké straně převládla snaha snižovat mezinárodní napětí, a to právě prostřednictvím zlepšování vztahů mezi Západem a Východem, potažmo mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Tomuto faktu pak byla podřizována také americká zahraniční politika. Johnsonova administrativa se tak i ve stínu vojenské intervence, tedy po 21. srpnu 1968, snažila pokračovat v politice „budování mostů“ vůči východní Evropě.¹⁵⁰ Stejně tak nová administrativa prezidenta Nixona¹⁵¹ projevovala, v duchu Nixonovy teze o skončení éry konfrontace a začátku éry negociace, zájem na dalším prohlubování spolupráce se Sovětským svazem.¹⁵²

Co se konkrétního amerického přístupu k Československu týká, zde byla patrná tendence nepodnikat žádné akce z vlastní iniciativy a přenechat eventuelní iniciativu spíše druhé straně. K případným návrhům československého vedení, které by se ovšem dotýkaly pouze méně významných otázek, pak bylo možné zaujmout pozitivní stanovisko.¹⁵³ Tento trend odpovídal také doporučením, která vzešla z analýzy institutu Johna Hopkinse v říjnu 1968. Analýza s ohledem na další možný postup Spojených států vůči Československu

¹⁴⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Informace pro členy kolegia. Rozbor politiky USA v souvislosti s nástupem prezidenta Nixona, s. 5

¹⁴⁸ Prezident Johnson měl i po intervenci do Československa na uskutečnění schůzky velký zájem. Již začátkem září 1968 z jeho pověření opět jednal americký velvyslanec v SSSR Thompson s Dobryninem, sovětským velvyslancem v USA, o dalším vývoji v plánovaném sovětsko – americkém setkání na nejvyšší úrovni. Viz ÚSD, sb. KV ČSFR, K/476; nebo také FRUS 1964 – 1968, Volume XIV, The Soviet Union, Editorial note s. 693 – 695

¹⁴⁹ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslanectví v USA pro MZV, 6. odbor. Některé poznámky k současné situaci v bilaterálních vztazích ČSSR – USA (3. října 1968), s. 2

¹⁵⁰ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Mimořádná politická zpráva č. 42/1968. Poznámky ke globálním aspektům postoje USA k událostem v ČSSR (1. října 1968), s. 7

¹⁵¹ Richard Milhous Nixon (1913 - 1994) prezident Spojených států amerických od 20. ledna 1969 do 9. srpna 1974, kdy na svůj post rezignoval v důsledku aféry Watergate. Podrobnosti viz The White House, „Presidents,“ <<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/richardnixon>> (25. července 2009).

¹⁵² AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 8. Zpráva o plnění plánu práce ZÚ Washington za II. pololetí 1969 (3. ledna 1970), s. 10 - 12

¹⁵³ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslanectví v USA pro MZV, 6. odbor. Některé poznámky k současné situaci v bilaterálních vztazích ČSSR – USA (3. října 1968), s. 3

doporučovala udržovat styky na dosavadní úrovni. Podle zprávy bylo možné například podporovat rozšiřování vzájemné ekonomické spolupráce na nevládní úrovni. Na oficiální úrovni se ale nedoporučovalo vystupovat s podporou československé vlády, a to v jakékoli oblasti, včetně pozitivních změn v otevřených vztahových otázkách, jako byly otázka zlata a doložky nejvyšších výhod.¹⁵⁴ Americká zdrženlivost k událostem v Československu byla přitom opět zdůvodňována různě. Často byla interpretována jako snaha nezhoršovat postavení československé vlády.¹⁵⁵ Objevily se také analýzy, jež zdůvodňovaly americké vyčkávání obavou, zda vojenská intervence do Československa není pouze dílčím krokem nějakého širšího záměru, který by mohl zahrnovat další opatření typu akce proti Západnímu Berlínu.¹⁵⁶

Co se posrpnových změn v samotném Československu týká, jako byly postupná revize kádřů, obměny na nejvyšších stranických i vládních postech, odklon od polednové politiky směrem k tzv. normalizaci, tyto a další změny byly na americké straně vnímány veskrze negativně. Dokládají to zprávy československého velvyslance ve Washingtonu Karla Dudy. Ve zprávě z 23. dubna 1969 zaslal Duda ústředí informaci o reakci Spojených států na změny v československém politickém vedení po dubnovém plénu ÚV KSČ; ty byly ve Washingtonu hodnoceny jako kompletní ztráta československé suverenity.¹⁵⁷ Také další zprávy naznačují, že americká strana chápala probíhající změny v Československu čistě jako nátlak zvenčí.¹⁵⁸ Vláda USA se dokonce v této souvislosti obrátila na vládu Sovětského svazu s tím, že sice uznává zájem SSSR na evropské oblasti jejího vlivu a nechce se v československé problematice angažovat, současně ale upozornila, že další stupňování tlaku Sovětského svazu na Československo by americká veřejnost nemohla nikterak pochopit.¹⁵⁹ Američané varovali zejména před možným negativním dopadem na přípravy sovětsko – amerického jednání o omezení strategických zbraní.¹⁶⁰

Českoslovenští vládní představitelé se americkému hodnocení situace v ČSSR usilovně bránili a posrpnový vývoj v zemi ospravedlňovali. Na konci srpna 1969 byl americký velvyslanec v Praze pozván na ministerstvo zahraničních věcí, aby si zde vyslechl

¹⁵⁴ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 175

¹⁵⁵ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslanectví v USA pro MZV, 6. odbor. Některé poznámky k současné situaci v bilaterálních vztazích ČSSR – USA (3. října 1968), s. 3

¹⁵⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/477; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslanectví v USA pro MZV, 6. odbor. Některé poznámky k současné situaci v bilaterálních vztazích ČSSR – USA (3. října 1968), s. 1

¹⁵⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/692; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 310

¹⁵⁸ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 345

¹⁵⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 309

¹⁶⁰ Jednání se nakonec uskutečnila v průběhu listopadu a prosince 1969 v Helsinkách.

protest náměstka ministra zahraničí proti projevu amerického státního tajemníka Williama Rogerse z 20. srpna 1969, ve kterém Rogers označil vojenskou intervenci do Československa za hlubokou tragédii.¹⁶¹ Náměstek československého ministra zahraničních věcí Milan Klusák uvedl, že státní tajemník USA komentuje a hodnotí záležitosti týkající se výlučně československého lidu a vlády ČSSR. Klusák dále odkazoval na současné stanovisko československé vlády k událostem roku 1968, které hodnotí sovětskou invazi do Československa jako akt internacionální pomoci a vývoj v Československu v roce 1968 chápe jako kontrarevoluční.¹⁶²

Ostrá reakce československého ministerstva zahraničí k projevu Williama Rogerse nebyla nijak výjimečná. V témže měsíci se konalo československo - americké jednání k projektu konference o evropské bezpečnosti. V rámci vzájemných rozhovorů se americká strana dotkla také tématu přítomnosti sovětských vojenských jednotek na československém území. Proti tomu se důrazně ohradil náměstek ministra zahraničí Zdeněk Trhlík s tím, že se jedná o vnitřní záležitost Československa, že pobyt sovětských vojsk v ČSSR je založen na smluvním základě, a že se tato záležitost nijak nedotýká ani bezpečnosti Spojených států, ani bezpečnosti kteréhokoliv jiného západoevropského státu.¹⁶³

Co se týká vlivu, který měl Sovětský svaz při utváření posrpnové politiky československé vlády, ten dokládají ve svých zprávách samotní českoslovenští představitelé. Tak například československý zastupitelský úřad ve Washingtonu informoval ústředí o průběhu setkání československého velvyslance Karla Dudy se sovětským velvyslancem v USA Anatolijem Dobryninem z 24. října 1968, v rámci kterého Karel Duda konzultoval své názory na další československý postup v otevřených bilaterálních otázkách ČSSR se Spojenými státy.¹⁶⁴ Dobryninova stanoviska k projednávaným bodům Duda následně postoupil ministerstvu v Praze.

Úřední materiály často doporučovaly konzultace se Sovětským svazem právě s ohledem na fakt, že československo – americká relace byla ze strany SSSR velice bedlivě sledována.¹⁶⁵ V jedné ze zpráv se přímo uvádělo, že pokud se mají podle moskevského

¹⁶¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 332

¹⁶² Ibid, s. 334

¹⁶³ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 339

¹⁶⁴ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Podklad pro konzultace s. Pleskota v Moskvě – Některé otázky čs. - amerických vztahů (nedatováno)

¹⁶⁵ Viz např. AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Podklad pro konzultace s. Pleskota v Moskvě – Některé otázky čs. - amerických vztahů (nedatováno), dokument č. 2 v referátníku (neoznačený dokument, bez názvu)

protokolu provádět konzultace o československé zahraniční politice, pak právě relace se Spojenými státy stojí, vedle problematiky Německa, na jednom z předních míst.¹⁶⁶

Priority československé zahraniční politiky směrem ke Spojeným státům zůstávaly stejné. Jednalo se zejména o dlouhodobě otevřené otázky – navrácení československého měnového zlata a udělení doložky nejvyšších výhod.¹⁶⁷ Zpráva československé ambasády ve Washingtonu z října 1968 předkládala doporučení pro další postup ČSSR směrem k USA. Za nejdůležitější, samozřejmě kromě otázky zlata a doložky nejvyšších výhod, označila v zájmu hospodářské konsolidace jednak podporovat československý vývoz do USA, a to jako zdroj dolarových příjmů, a jednak z téhož důvodu usilovat o zvýšení turistické návštěvnosti ČSSR z USA. Důležitá byla pro Československo také oblast vědecko-technických výměn.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/706; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslance v USA pro MZV, 6. odbor (31. července 1969), s. 3-4

¹⁶⁸ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 1. Dopis čs. velvyslanectví v USA pro MZV, 6. odbor (3. října 1968)

3 Československo – americké vztahy v kontextu Organizace spojených národů

Spojené státy přistupovaly k situaci v Československu také prostřednictvím Organizace spojených národů (OSN). Již v polovině července 1968 se na americkém státním departmentu jednalo o výjimečné situaci v Československu ve spojitosti s OSN. Podle názoru některých pracovníků americké administrativy by se totiž situace v Československu mohla vyhrotit natolik, že by byl zásah OSN nutný. Projednávala se tedy zejména otázka, jakým způsobem by Organizace spojených národů mohla být do celé věci zapojena a co dělat v případě, požádá-li Československo OSN o pomoc.¹⁶⁹

Přímo na půdě OSN se československé události dostaly poprvé také v červenci 1968. Iniciátorem této aktivity byl dopisovatel Československé tiskové kanceláře (ČTK) v New Yorku Karel Král, který na tiskové konferenci dne 19. července 1968 položil generálnímu tajemníkovi OSN U Thantovi tři otázky týkající se situace v Československu. Karel Král se zaprvé zeptal, zda s ním generální tajemník U Thant sdílí názor, že současná situace v Československu je kritická. Zadruhé se novinář dotazoval, zda generální tajemník pokládá demokratizační vývoj v Československu za akci naplňující zásady Všeobecné deklarace lidských práv a Charty OSN. Třetí otázka Karla Krále zněla, zda se generální tajemník U Thant domnívá, že postoj některých sousedních států vůči Československu¹⁷⁰ byl v souladu s rezolucí o nepřipustnosti zasahování do vnitřních záležitostí států a o ochraně jejich nezávislosti a suverenity, jež byla schválena na Valném shromáždění OSN před třemi lety.¹⁷¹ Československé politické vedení se vzápětí od Karla Krále a jeho vystoupení v OSN důrazně distancovalo.¹⁷²

Znepokojení na půdě OSN v souvislosti s vývojem v Československu a rostoucí obavy z případné reakce Sovětského svazu potvrzovaly také zprávy zasílané z československého

¹⁶⁹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Dokument připravený státním departmentem týkající se výjimečné situace OSN - Československo (12. července 1968), s. 204-5

¹⁷⁰ Otázka s největší pravděpodobností odkazovala zejména na jednání „pětky“ ve Varšavě a na tzv. varšavský dopis, který byl v závěru varšavského jednání zaslán československé komunistické straně s tím, že Bulharsko, Maďarsko, NDR, Polsko a Sovětský svaz se důrazně ohrazují proti dosavadnímu vývoji v Československu a žádají jeho nápravu. Otázka mohla případně odkazovat ještě na další jednání a aktivity států Varšavské smlouvy, v rámci kterých byla vyjádřena nelibost československých spojenců nad současným vývojem v ČSSR. Týká se to například jednání „šestky“ v Drážďanech z 23. března 1968, československo – sovětských konzultací v SSSR v květnu 1968, vojenského cvičení „Šumava“ na území Československa apod.

¹⁷¹ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 88

¹⁷² *Ibid.*, s. 89.

stálého zastoupení při OSN v New Yorku.¹⁷³ Situace se vyhroutil s příchodem zprávy o vojenské intervenci do Československa. Ještě tentýž den, tedy 21. srpna 1968, vystoupilo šest členských států OSN¹⁷⁴ s požadavkem okamžitého svolání Rady bezpečnosti OSN k projednání československých událostí.¹⁷⁵

3.1 Mimořádné zasedání Rady bezpečnosti OSN k událostem v Československu

Československý zástupce při OSN Jan Mužík¹⁷⁶ byl o iniciativě některých členských států OSN řešit vojenskou intervenci do Československa prostřednictvím mimořádného zasedání Rady bezpečnosti informován 21. srpna 1968 v 11,30 dopoledne. Generální tajemník U Thant si Jana Mužíka pozval ke společnému projednání československé otázky, dotazoval se na aktuální informace o situaci v ČSSR a žádal československé stanovisko k případnému svolání Rady bezpečnosti. U Thant Mužíka dále informoval, že přesně od 12,00 hodin se z iniciativy Velké Británie uskuteční schůzka, na které budou některé členské státy možnost svolání Rady bezpečnosti dále řešit.¹⁷⁷

Ve zprávě, kterou Jan Mužík následně zaslal ústředí, se dokonce spekulovalo o možnosti svolání mimořádného Valného shromáždění OSN k situaci v Československu s tím, že zde nelze uplatnit právo veta.¹⁷⁸ V danou chvíli každopádně československý úřadující zástupce při OSN požadoval hlavně instrukci vedoucích pracovníků ministerstva zahraničních věcí, zda se případného jednání Rady bezpečnosti¹⁷⁹ zúčastnit, popřípadě s jakým prohlášením vystoupit.¹⁸⁰ Jan Mužík pak během dne požadoval po ústředí oficiální stanovisko ještě několikrát a dlouho se mu nedostávalo žádné odpovědi. Nakonec obdržel instrukce rovnou dvě, přičemž každá mu zadávala úplně jiný postup.

¹⁷³ Viz např. ÚSD, sb. KV ČSFR, K/393

¹⁷⁴ Kromě Spojených států se jednalo o Kanadu, Dánsko, Francii, Velkou Británii a Paraguay.

¹⁷⁵ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 230

¹⁷⁶ Jan Mužík v této době zastupoval vedoucího československé stáje mise při OSN Juraje Králíka, kterého pracovní povinnosti dočasně odvelely do Ženevy.

¹⁷⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/447; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 231

¹⁷⁸ Sovětský svaz coby stálý člen Rady bezpečnosti OSN disponoval právem veta, které mu v rámci zasedání RB OSN umožňovalo zablokovat jakoukoliv případnou iniciativu, která by byla vznesena s cílem odsoudit vojenskou intervenci Varšavské „pětky“ do Československa, popřípadě zablokovat návrhy možných protiopatření. Sovětské právo veta nebylo možné uplatnit v rámci zasedání Valného shromáždění OSN.

¹⁷⁹ Zahájení mimořádného zasedání Rady bezpečnosti OSN k projednání otázky vojenské intervence do Československa bylo nakonec stanoveno na 17,30 hodin (21. srpna 1968).

¹⁸⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/447; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 231 - 232

Nejprve přišla Janu Mužikovi instrukce z ministerstva zahraničních věcí v Praze, které ukládalo neúčastnit se jednání v Radě bezpečnosti, a to s ohledem na možnosti přímých jednání mezi ústavními orgány Československa a pěti státy Varšavské smlouvy.¹⁸¹ Chvilí nato však na stálé zastoupení při OSN telefonoval československý ministr zahraničí Jiří Hájek, který v té době pobýval v Jugoslávii, s instrukcí, aby se Jan Mužík jednání zúčastnil a vystoupil zde v duchu materiálů, které ministerstvo zahraničí vydalo jako tiskovou informaci bezprostředně po zahájení vojenské intervence, a které protestovaly proti invazi a požadovaly okamžitý odchod vojsk pěti států Varšavské smlouvy.¹⁸² Hájek na svém pokynu trval i po upozornění, že Mužíkovi přišla instrukce opačného znění z Prahy.¹⁸³

Úřadující zástupce při OSN Jan Mužík se tedy v souladu s pokynem ministra zahraničních věcí prvního jednání Rady bezpečnosti OSN týkajícího se československých událostí zúčastnil a vystoupil zde dle instrukce Jiřího Hájka.¹⁸⁴ Ale ještě tentýž den v devět hodin večer obdržel Jan Mužík další pokyn, opět z ministerstva zahraničních věcí v Praze, s tím, že předchozí pokyn MZV platí a ministr Jiří Hájek je o tomto již také informován. Přesně o půlnoci pak dorazil do stále mise při OSN ještě jeden telegram z MZV, který opětovně potvrzoval pokyn neúčastnit se dalších jednání Rady bezpečnosti.¹⁸⁵

Po zprávách, které byly z ministerstva v Praze Jiřímu Hájkovi doručeny,¹⁸⁶ Hájek své instrukce částečně revidoval a v telefonickém rozhovoru z rána 22. srpna 1968 na další účasti československého zástupce na jednání Rady bezpečnosti již netrval. Janu Mužíkovi dal přesto pokyn dementovat prohlášení Sovětského svazu, podle něhož část členů ústředního výboru KSČ, Národního shromáždění a vlády požádala o pomoc a pozvala vojska Varšavské smlouvy do Československa.¹⁸⁷

¹⁸¹ Ibid

¹⁸² NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), příloha III, s. 4

¹⁸³ Jiří Hájek se nejprve Jana Mužíka dotázal, kdo je podepsán pod příslušným pokynem ministerstva zahraničí. Když zjistil, že se jedná o podpis jeho náměstka Václava Pleskota, trval na platnosti svého pokynu.

¹⁸⁴ Jan Mužík přednesl protest své vlády proti okupaci. Viz Fojtek, Vít. „Uplatňovat zdrženlivost.“ Reakce Washingtonu na československou krizi v roce 1968.“ *Český časopis historický*, 2008, roč. 106, č. 3, s. 578 – 9

¹⁸⁵ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparika a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 4 - 5

¹⁸⁶ Viz např. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 233; nebo také NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparika a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 5

¹⁸⁷ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparika a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 5

Tentýž den odpoledne ministr zahraničních věcí Jiří Hájek volal Janu Mužíkovu znovu; tentokrát opět požadoval, aby se čs. zástupce v New Yorku jednání Rady bezpečnosti OSN účastnil. Kromě toho ministr Mužíka informoval, že sám odjíždí do New Yorku,¹⁸⁸ aby zde v Radě bezpečnosti OSN osobně vystoupil.¹⁸⁹ Československé politické vedení v Praze s Hájkovým postupem nesouhlasilo. Opakovaně se snažilo s ministrem spojit a informovat ho o stanovisku československé vlády neúčastnit se jednání Rady bezpečnosti. Dne 22. srpna 1968 zaslal první náměstek ministra zahraničních věcí Václav Pleskot do Bělehradu pro Jiřího Hájka depeši s pokynem prezidenta Ludvíka Svobody a tajemníka ÚV KSČ (pověřeného problematiku mezinárodních vztahů) a místopředsedy vlády Josefa Lenárta neúčastnit se jednání Rady bezpečnosti OSN.¹⁹⁰ Jak Václav Pleskot ve zprávě uvedl, prezident Svoboda a místopředseda vlády Lenárt nesouhlasí s vystoupením ministra zahraničních věcí ČSSR v Radě bezpečnosti OSN.¹⁹¹

Také ze Sovětského svazu, kde stále probíhala tzv. moskevská jednání¹⁹² s čelními představiteli země, přišla ministru Hájkovi zpráva od tehdejšího československého velvyslance v SSSR Vladimíra Kouckého obsahující vzkaz prezidenta Svobody, aby v Radě bezpečnosti OSN nevystupoval. Ministr měl naopak podle prezidentovy instrukce učinit vhodnou formou prohlášení, že československá vláda s projednáváním československé otázky v Radě bezpečnosti OSN nesouhlasí, a že si své záležitosti projedná sama spolu s ostatními socialistickými partnery.¹⁹³

I přes tyto zprávy a doporučení se Jiří Hájek rozhodl jednání Rady bezpečnosti zúčastnit. Dne 24. srpna 1968 zde vystoupil se svým projevem, v němž jednoznačně odsoudil vojenskou intervenci do Československa. Jiří Hájek konkrétně přednesl: „Toto je akt použití

¹⁸⁸ Do New Yorku odletěl Jiří Hájek 22. srpna 1968 ve večerních hodinách, a to letadlem z Bělehradu přes Vídeň, kde přenocoval na československé ambasádě. Do New Yorku přiletěl 23. srpna 1968 v 18 hodin newyorského času.

¹⁸⁹ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparika a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 9

¹⁹⁰ Tento telegram zastihl ministra Jiřího Hájka až ve Vídni, do Bělehradu byl totiž doručen až po Hájkově odletu do New Yorku.

¹⁹¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 233

¹⁹² Tzv. moskevská jednání mezi vedením Sovětského svazu a československými představiteli probíhala ve dnech 23. – 26. srpna 1968 v Moskvě. Část československé politické špičky byla do SSSR odvečena násilím, a to poté, co byli vybraní politici zadrženi sovětským komandem v Praze. Stalo se tak v ranních hodinách 21. srpna 1968. Část politického vedení odjela k jednání do Moskvy společně s prezidentem Ludvíkem Svobodou 23. srpna 1968 a několik dalších představitelů ČSSR přiletělo do Moskvy až 25. srpna 1968. Pro více informací viz Durman, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. Praha: Karolinum, 1998, s. 106 – 108. Průběh jednání a podmínky, za kterých byli českoslovenští komunisté nuceni jednat, podrobně popisuje Jan Pauer. Viz Pauer, Jan. *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy: Pozadí – plánování - provedení*. Praha: Argo, 2004, s. 237 - 285

¹⁹³ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 257

síly, který nemůže být ospravedlněn žádnými důvody. Nedošlo k němu na základě prosby ani požadavku československé vlády, ani některého jiného ústavního orgánu této republiky.“¹⁹⁴ K vojenské intervenci pak ministr Hájek dále uvedl, že nemůže být ospravedlněna ani obavami o vnější bezpečnost Československa nebo o plnění závazků vyplývajících ze společné obrany zemí Varšavské smlouvy ani argumenty o údajném nebezpečí kontrarevoluce. Až do okupace totiž československá vláda plně kontrolovala situaci na svém území, kde byl socialistický řád. Intenzivní demokratický politický život založený, jak Hájek zdůraznil, na socialistickém pojetí společnosti se rozvíjel v průběhu procesu, který KSČ zahájila v lednu 1968 a jehož podstatou bylo odstranění byrokratických deformací, plné uplatnění humanistických a demokratických zásad a pojetí socialismu.¹⁹⁵ Jednalo se tedy o jednoznačné odsouzení vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy do Československa a obhajobu liberalizačního kurzu z úst vysokého vládního představitele ČSSR. Velice brzy se však ukázalo, že v rámci československé politické reprezentace se nejednalo o názor většinový.

Podívejme se krátce také na to, jakým způsobem se k otázce projednávání československých událostí v Radě bezpečnosti OSN stavěl samotný iniciátor vojenské akce, tedy Sovětský svaz. Sovětský velvyslanec při OSN Jakov Malik se důrazně ohradil již proti prvotnímu návrhu šesti členských států OSN zařadit československé události na program zasedání Rady bezpečnosti. V písemné zprávě Jakov Malik uvedl, že Radu bezpečnosti nic neopravňuje k tomu, aby tuto otázku posuzovala. Podle velvyslance je všeobecně známé, že vojska vstoupila na území ČSSR na žádost československé vlády a v době, kdy socialistickému zřízení a ústavnímu systému hrozilo nebezpečí ze strany vnější a vnitřní „reakce“.¹⁹⁶

Na jednání Rady bezpečnosti OSN dne 23. srpna 1968 naléhali zástupci západních států na sovětského velvyslance Malika s tím, aby jim poskytl informace o osudu internovaných československých politiků. Jakov Malik nejenže tyto požadavky plně ignoroval, ale navíc obvinil západní diplomaty a jejich země z imperialistického pokusu o převrat v Československu.¹⁹⁷ Výsledkem sovětského přístupu k jednání o československé

¹⁹⁴ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 258; nebo také NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), příloha IV/e, s. 1

¹⁹⁵ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969), příloha IV/e, s. 1 - 2

¹⁹⁶ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 90

¹⁹⁷ *Ibid*, s. 95

otázce tak byl fakt, že veškeré návrhy rezolucí, které byly v průběhu mimořádného zasedání Rady bezpečnosti OSN¹⁹⁸ předloženy, a které určitým způsobem odpovídaly na vojenskou akci Varšavské smlouvy, byly okamžitě smeteny ze stolu.¹⁹⁹

Otázka československých událostí a vojenské intervence byla bez konkrétních výsledků stažena z programu jednání Rady bezpečnosti OSN 27. srpna 1968. Jednalo se jednak o výsledek nátlaku ze strany SSSR,²⁰⁰ ale také o výsledek žádosti československé vlády, kterou přednesl čs. zástupce při OSN Jan Mužík téhož dne s tím, že v průběhu československo – sovětských jednání v Moskvě „bylo dosaženo dohody o podstatě problému“ a není proto potřeba o problému dále diskutovat na půdě Organizace spojených národů.²⁰¹

Informace týkající se mimořádného zasedání Rady bezpečnosti OSN, stejně jako spory o případnou účast či neúčast československého zástupce, odlišný tón instrukcí, které byly na stálé zastoupení při OSN zasílány z ministerstva zahraničních věcí v Praze, ministrem zahraničních věcí Jiřím Hájkem z Bělehradu a československým velvyslanectvím ze Sovětského svazu, naznačují, jaký zmatek, chaos a odlišné názorové představy zavládly v kruzích československých politických představitelů bezprostředně po intervenci. Je dobré mít na paměti, že v době prvních jednání Rady bezpečnosti OSN v New Yorku, byli ještě hlavní političtí představitelé ČSSR drženi v Moskvě s tím, že nikdo příliš nedokázal odhadnout další vývoj ve věci jejich internace. I na tomto pozadí a v tomto kontextu je třeba vnímat činnost ministra Jiřího Hájka v zahraničí v srpnu 1968, tedy v době, kdy Hájek vystupoval v přímém rozporu se zasílanými pokyny.²⁰²

3.1.1 K činnosti ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka v zahraničí v souvislosti s mimořádným zasedáním Rady bezpečnosti OSN

Ministra zahraničí Jiřího Hájka, spolu s několika dalšími československými představiteli, zastihly srpnové události roku 1968 na dovolené v Socialistické federativní republice Jugoslávie (SFRJ). Jiří Hájek přicestoval do Jugoslávie 18. srpna 1968. Podle

¹⁹⁸ Mimořádné zasedání RB OSN k otázce vojenské intervence do Československa probíhalo od 21. do 27. srpna 1968.

¹⁹⁹ Proti jednotlivým návrhům rezolucí hlasovalo spolu se Sovětským svazem také Maďarsko. Viz Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 94 - 95

²⁰⁰ Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 217

²⁰¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/2. svazek, s. 283

²⁰² Hájek později k tomuto uvedl, že si nebyl jist, do jaké míry jsou zprávy z ministerstva v Praze věrohodné, a zda ministerstvo zahraničních věcí nepadlo do rukou sovětských okupantů. Viz NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969). Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparika a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha IV/a, s. 2 - 3

původního plánu měl po několika dnech svou dovolenou přerušit a vrátit se do Prahy, kde měl přijmout generálního tajemníka OSN U Thanta.²⁰³ Jakmile se ale ministr dozvěděl o intervenci, odjel do Bělehradu, kde spolu s několika dalšími přítomnými kolegy²⁰⁴ začal situaci kolem okupovaného Československa řešit. Bylo rozhodnuto zůstat, alespoň po dobu nezbytně nutnou, v Bělehradu a působit zde v rámci dostupných podmínek směrem k rychlému vyřešení situace.²⁰⁵

Jugoslávská vláda dala československým funkcionářům k dispozici vládní vilu, kde bylo narychlo zřízeno jakési ústředí politických představitelů ČSSR, které intervence zastihla v zahraničí. Projednávala se zde celá řada aktuálních otázek, kromě jiného také otázka československé účasti na zasedání Rady bezpečnosti OSN, jež byla mimořádně svolána právě k projednání československých událostí. Jiří Hájek pokládal účast československého zástupce na zasedání Rady za samozřejmou povinnost. Podle ministra představovala Rada bezpečnosti OSN jediné mezinárodní fórum, které, jak uvedl, bylo v dané chvíli pro Československo k dispozici.²⁰⁶ V tomto smyslu také ministr zahraničních věcí postupoval. Jak bylo uvedeno již dříve, jednal tak v přímém rozporu s instrukcemi politických a stranických představitelů v Praze a Moskvě, kde právě probíhala tzv. moskevská jednání sovětských předáků s československým vedením.

Činnost Jiřího Hájka a dalších československých představitelů v zahraničí v průběhu srpnových událostí roku 1968²⁰⁷ byla později vyšetřována speciálně ustavenou vyšetřovací komisí předsednictva ÚV KSČ.²⁰⁸ Výsledná zpráva této komise mimo jiné konstatovala, že ministerstvo zahraničních věcí i další činitelé, kteří v době intervence působili v Praze, měli od samého počátku odlišný názor na účast československého zástupce na jednáních Rady bezpečnosti OSN než Jiří Hájek a další vládní činitelé v Bělehradu.²⁰⁹ Podle závěrů zprávy

²⁰³ Návštěva generálního tajemníka OSN U Thanta v Československu byla naplánována na 23. - 25. srpna 1968. Z důvodu vojenské intervence nakonec k návštěvě nedošlo.

²⁰⁴ Jednalo se zejména o místopředsedu vlády Otu Šíka, ministra národohospodářského plánování Františka Vlasáka, předsedu ústřední komise lidové kontroly Štefana Gašparíka a ministra stavebnictví Josefa Trokana.

²⁰⁵ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969). Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparíka a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 2 - 3

²⁰⁶ Ibid, s. 4 – 7

²⁰⁷ Více o aktivitách Jiřího Hájka a dalších československých politických představitelů v Bělehradu v průběhu srpna 1968 viz Pelikán, Jan. *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a vydavatelství TOGGA, 2008, s. 191 - 214

²⁰⁸ Vyšetřovací komise PÚV KSČ pro přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparíka a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968 byla ustavena usnesením PÚV KSČ z 30. června 1969.

²⁰⁹ NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 103, arch.j. 171/18: 142. schůze předsednictva ÚV KSČ (19. září 1969). Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti soudruhů J. Hájka, F. Vlasáka, Š. Gašparíka a J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968, příloha III, s. 10

vyšetřovací komise se ministr Hájek ve své politické a veřejné činnosti v zahraničí zpronevěřil zájmům Komunistické strany Československa, československého státu, světové socialistické soustavy i mezinárodního komunistického a dělnického hnutí a vážně porušil stranickou i státní disciplínu.²¹⁰ Na základě závěrů zprávy byl plénu ÚV KSČ předložen návrh na vyloučení ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka z členství v ÚV KSČ.²¹¹ Na post ministra zahraničních věcí každopádně Hájek rezignoval již 12. září 1968.²¹²

3.2 23. zasedání Valného shromáždění OSN

Po neúspěšném jednání v Radě bezpečnosti se na půdě Organizace spojených národů začalo diskutovat o možnosti svolání mimořádného zasedání Valného shromáždění, které by se otázkou československé krize dále zabývalo. Informoval o tom Jan Mužík, který ve své zprávě určené pro ministerstvo zahraničních věcí v Praze odkazoval na sdělení pracovníka americké státní mise při OSN Vreelanda. Vreeland podle Jana Mužíka potvrdil, že některé neangažované země usilují, z podnětu západních mocností, o svolání mimořádného plenárního zasedání²¹³ k československé otázce,²¹⁴ popřípadě o zařazení bodu týkajícího se československé krize do programu řádného 23. zasedání Valného shromáždění OSN.²¹⁵

Proti těmto krokům se důrazně postavila československá vláda. Dne 23. září 1968 byla na československý zastupitelský úřad ve Washingtonu doručena zpráva ministerstva zahraničních věcí s tím, že aktivita směřující k zařazení bodu týkajícího se československých událostí na pořad Valného shromáždění OSN musí být zastavena.²¹⁶ Den nato požádal československý velvyslanec ve Spojených státech Karel Duda státního tajemníka Deana

²¹⁰ Ibid, s. 54 – 55

²¹¹ Jiří Hájek byl z ústředního výboru KSČ vyloučen plénem ÚV KSČ v září 1969. Viz NA, Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 123, arch.j. 198/k informaci 6: 168. schůze předsednictva ÚV KSČ (10. dubna 1970). Zpráva o výsledku stranického šetření činnosti soudruhů, kteří byli ve spojení se skupinou ministrů v Bělehradě v srpnových dnech roku 1968, podíleli se na vypracování dokumentů nebo k nim připojili svůj souhlas.

²¹² Hájkova rezignace na post ministra zahraničí byla oficiálně oznámena 19. září 1968. V prosinci téhož roku obdržel výpověď z ministerstva. V průběhu roku 1969 byl Hájek odvolán z ústředního výboru KSČ a v roce 1970 pak vyloučen z komunistické strany. Více o tomto viz Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, „Ministři a ministerstvo v historii,“

<http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/ministr/ministri_a_ministerstvo_v_historii/jiri_hajek.html> (8. listopadu 2009).

²¹³ Mimořádné zasedání Valného shromáždění OSN k projednání československých událostí se nakonec svolat nepodařilo. Otázka byla do určité míry diskutována v průběhu pravidelného 23. zasedání VS OSN, které začalo koncem září 1968.

²¹⁴ Tato iniciativa byla zdůvodňována zejména nutností dalšího tlaku na stoupence „tvrdé linie“ v Moskvě, čímž by se měl snížit jejich vliv při formování dalšího postupu vůči Československu. Viz ÚSD, sb. KV ČSFR, K/504.

²¹⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/504; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 63

²¹⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/1283

Rusku o stažení československé otázky z programu jednání. V rozhovoru s Ruskem československý velvyslanec tlumočil instrukci své vlády s tím, že zařazení československé otázky do programu jednání, popřípadě obecná diskuse na půdě OSN na toto téma, by situaci v Československu příliš nepomohla, spíše naopak.²¹⁷ Československá vláda tak prostřednictvím svého velvyslance požadovala okamžité zastavení pokusů o zařazení československé otázky coby bodu jednání, popřípadě zastavení snah o otevření diskuse o československých událostech v rámci všeobecné rozpravy Valného shromáždění OSN.

Kromě shora uvedeného se Karel Duda během rozhovoru s Deanem Ruskem vyjádřil také ke zprávám, které naznačovaly, že někteří američtí kongresmani požádali v souvislosti s krizí v Československu o odklad ratifikace smlouvy o nešíření jaderných zbraní (Non-proliferation Treaty). Duda v této souvislosti ujistil americkou stranu o tom, že československá vláda tento projekt vždy podporovala a nadále podporuje. Československý velvyslanec konkrétně uvedl, že z pohledu jeho vlády neexistuje žádná logická vazba mezi krizí v ČSSR a smlouvou o nešíření jaderných zbraní.²¹⁸ Podle Dudy Spojeným státům nic nebrání smlouvu ratifikovat.

O reakci státního tajemníka Rusku na prohlášení vlády ČSSR k československé otázce v OSN informoval Karel Duda ve své zprávě z jednání, kterou zaslal na ministerstvo zahraničí v Praze dne 25. září 1968. Ve zprávě mimo jiné uvádí, že podle Deana Ruska Spojené státy nemohou zabránit tomu, aby se na půdě Valného shromáždění o československé otázce hovořilo. Co se konkrétního postoje USA týká, otázka, zda požádat o zařazení zvláštního bodu k československým záležitostem, nebyla dosud rozhodnuta. Československé vedení by každopádně mělo brát podle Ruska na zřetel některé úvahy, které jsou aktuálně diskutovány americkými činiteli v USA. Jedná se jednak o úvahu, že rozestavěním sovětských vojsk na hranicích Československa se Spolkovou republikou Německo se změnila vojenská situace v Evropě. Vláda Spojených států musí (v kontextu Severoatlantické aliance) k této změně přihlédnout. Podle další úvahy Spojené státy sice nadále stojí proti rozpoutání studené války a pro mírové soužití ve světě, chtějí ale, aby zásady mírové koexistence platily i uvnitř socialistického bloku, a to zejména s ohledem na fakt, že nemají záruku, že po vstupu vojsk do Československa nedojde k obdobnému kroku v některé další zemi.²¹⁹ Na závěr

²¹⁷ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu americkému velvyslanectví v Československu (25. září 1968), s. 280

²¹⁸ Ibid

²¹⁹ Tato poznámka odkazovala na obavy Spojených států z případné sovětské vojenské intervence do některé další socialistické země v Evropě, konkrétně do Rumunska, popřípadě do Jugoslávie. Jak ale ve své práci uvedl Karel Durman, byly tyto obavy zcela neoprávněné. V Moskvě totiž na vpád do těchto zemí nikdo nepomýšlel. Viz Durman, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. Praha: Karolinum, 1998, s. 113.

rozhovoru americký státní tajemník zopakoval, aby bylo československému vedení tlumočeno, že vláda Spojených států bude při svém rozhodování se vši seriózností brát v úvahu tlumočené stanovisko vlády ČSSR, jež je striktně proti vnášení československé otázky na půdu Valného shromáždění OSN.²²⁰

Proti případnému zařazení československé otázky na pořad jednání Valného shromáždění OSN vystupovali také zástupci Sovětského svazu. Podle zprávy z jednání mezi prvním náměstkem čs. ministra zahraničí Václavem Pleskotem a prvním náměstkem ministra zahraničních věcí SSSR Vasilijem Kuzněcovem sovětská strana nabádala československé předáky ke společnému postupu Československa a Sovětského svazu proti snahám zařadit otázku vojenské intervence na program jednání. Kuzněcov se přitom odvolával na jednání v Moskvě a tzv. moskevský protokol²²¹, v němž byla explicitně stanovena „povinnost“ koordinovat československou zahraniční politiku se zahraniční politikou ostatních socialistických států. Vasilij Kuzněcov v tomto smyslu doporučil, aby delegace obou zemí projeví iniciativu a aktivně působily proti pokusům zařadit tzv. československou otázku pod jakoukoliv formou na pořad zasedání.²²²

Československé události nakonec do programu Valného shromáždění OSN jako zvláštní bod rozpravy zařazeny nebyly. V určité míře se ale o československé krizi přesto hovořilo, a to zejména v rámci všeobecné rozpravy v prvních dnech zasedání.²²³ Státní tajemník USA Dean Rusk zde vystoupil s velice kritickým projevem, ve kterém upozornil na neslučitelnost sovětského postupu vůči Československu s Chartou OSN. Uvedl, že: „Nejnovější ze starostí Valného shromáždění OSN je invaze do Československa.“ Rusk přitom zdůraznil, že „nedošlo k žádnému pokusu Západu o vyvolání kontrarevoluce. Jestliže byly v Československu známky přání po troše svobody, pak toto přání nevzešlo z nějakého

Více o obavách americké administrativy z případné sovětské vojenské intervence do Rumunska viz Fojtek, Vít. „Uplatňovat zdrženlivost.“ Reakce Washingtonu na československou krizi v roce 1968.“ *Český časopis historický*, 2008, roč. 106, č. 3, s. 590 - 594

²²⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/510; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 75 – 76

²²¹ Dokument, který byl podepsán v závěru tzv. moskevských jednání mezi československými a sovětskými představiteli. Jednalo se o jakousi rámcovou dohodu o patnácti bodech, v níž byly zakotveny „povinnosti“ československého stranického a státního vedení. Jedenáctým bodem protokolu se například ČSSR zavázalo usilovat o ukončení jednání o tzv. československé otázce v Radě bezpečnosti OSN a zabránit dalšímu projednávání této otázky. Bodem dvanáct pak byla předsednictvu ÚV KSČ dána povinnost vyhodnotit činnost členů vlády, kteří v době intervence vystupovali v zahraničí jménem ČSSR (tedy činnost ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka, místopředsedy vlády Oty Šika a dalších). Pro více informací o moskevském protokolu viz Pauer, Jan. *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy: Pozadí – plánování - provedení*. Praha: Argo, 2004, s. 275 - 285

²²² Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 71

²²³ Fojtek, Vít. „Uplatňovat zdrženlivost.“ Reakce Washingtonu na československou krizi v roce 1968.“ *Český časopis historický*, 2008, roč. 106, č. 3, s. 582 - 583

západního spiknutí, ale prostě z lidské povahy. ...Přes sovětská ujištění, že jejich okupační jednotky nebudou zasahovat do vnitřních záležitostí, sovětsští vojenští velitelé násilně obsadili a zavřeli některé noviny a stejná „bratrská pomoc“ je nyní poskytována československým ministerstvům...“²²⁴

Kritické hlasy směrem k Sovětskému svazu a ostatním zemím Varšavské smlouvy, které se na intervenci podílely, zaznívaly i od zástupců ostatních států.²²⁵ Československo samotné se pod vlivem Sovětského svazu snažilo kritickému hodnocení situace v zemi bránit. Bezprostředně po projevu Deana Rusku se náměstek ministra zahraničních věcí Václav Pleskot sešel se sovětským ministrem zahraničí Andrejem Gromykem a dotazoval se jaký postup po kritickém projevu amerického představitele zvolit. Andrej Gromyko odpověděl, že považuje za nezbytné vystoupit s reakcí v plénu. Nakonec bylo dojednáno, že v reakci na americké prohlášení vystoupí se svým stanoviskem nejprve sovětská delegace a o den později se k celé věci vyjádří delegace ČSSR.²²⁶ Sovětský ministr zahraničí tak naplánoval nejen reakci Sovětského svazu, ale určil také postup československé vládní delegaci. Tento fakt naznačuje, že již v průběhu 23. Valného shromáždění OSN postupovalo československé vedení plně v souladu s instrukcemi Moskvy. Ba co více, československá strana dokonce sama o instrukce žádala.

V návaznosti na československo – sovětské ujednání přednesl sovětský ministr zahraničních věcí Andrej Gromyko v rámci všeobecné rozpravy 23. zasedání Valného shromáždění OSN svůj příspěvek,²²⁷ v němž odmítl snahy některých zástupců postavit Organizaci spojených národů proti „životním zájmům socialistických zemí“ a proti zájmům jejich bezpečnosti. Jak uvedl, socialistické země mají jednak své vlastní zájmy a povinnosti, zahrnující také ochranu vzájemné bezpečnosti, a jednak vlastní socialistické zásady vzájemných vztahů, které jsou založeny na bratrské pomoci, solidaritě a internacionalismu. Na závěr Andrej Gromyko upozornil, že imperialistické státy jsou těmi posledními, které

²²⁴ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 111 - 112

²²⁵ Viz Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 153 – 154. Zde byl uveden záznam části projevu britského ministra zahraničních věcí Michaela Stewarta na 23. zasedání VS OSN, ve kterém ministr ostře kritizoval sovětskou doktrínu „socialistického společenství“. Nebo také viz projevy francouzského zástupce Michela Debrého, italského zástupce Giuseppe Mediciho, Kanadana Mitchella Sharpa nebo zástupce Austrálie Paula Haslucka In Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 205 – 209. Jedná se o přílohu dokumentů vztahujících se k všeobecné rozpravě 23. zasedání VS OSN z 2. – 25. října 1968.

²²⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/525; nebo také Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 133

²²⁷ Andrej Gromyko vystoupil se svým příspěvkem dne 3. října 1968.

mohou coby někdejší koloniální mocnosti obviňovat Sovětský svaz z porušování národních zájmů jiného států.²²⁸

O den později vystoupil na 23. zasedání Valného shromáždění OSN s projevem o neměnnosti československé zahraniční politiky československý zástupce Václav Pleskot. K situaci v Československu po Srpnu 1968 uvedl, že vzniklá situace byla předmětem jednání politických a ústavních činitelů Československa s představiteli Sovětského svazu v Moskvě ve dnech 23. – 26. srpna 1968. Výsledkem jednání je tzv. moskevský protokol, jehož splněním má být docíleno sledované plné normalizace. Československá strana proto očekává, že vlády všech států a jejich představitelé na zasedání VS OSN tuto situaci pochopí a nebudou podnikat nic, co by bylo v rozporu s vůlí československé vlády řešit vzniklou situaci na základě výsledků moskevských jednání.²²⁹

Stejně jako v případě jednání v rámci mimořádného zasedání Rady bezpečnosti OSN ve dnech 21. – 27. srpna 1968 skončilo také projednávání československé otázky během 23. zasedání Valného shromáždění OSN v září a říjnu 1968 nezdarem. Značnou úlohu přitom sehrál vliv Sovětského svazu stejně jako protesty samotné československé vlády, která se plně podřídila přáním sovětského spojence.

²²⁸ Projev Andreje Gromyka v rámci všeobecné rozpravy 23. VS OSN viz Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 202 – 203. Jedná se o přílohu dokumentů vztahujících se k všeobecné rozpravě 23. zasedání VS OSN z 2. – 25. října 1968.

²²⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 115

4 Československo – americké vztahy a Severoatlantická aliance

Na půdě Severoatlantické aliance (NATO) byl československý vývoj před Srpnem 1968 komentován jen zřídka. V obecné rovině lze říci, že postoj Severoatlantické aliance k situaci v Československu byl ve velké míře určován postojem jednotlivých členských států, z nichž největší vliv na směřování Aliance měly právě Spojené státy.²³⁰ Zdrženlivá politika americké vládní administrativy se tak výrazně promítala také v přístupu Aliance k československé krizi roku 1968.

Začátkem května 1968 zaslalo americké ministerstvo zahraničních věcí (státní department) svému velvyslanci při NATO Harlanu Clevelandovi zprávu s doporučením, jak dále postupovat s ohledem na probíhající demokratizační vývoj v Československu. Podle zprávy se pracovníci státního departmentu právě snaží určit, jak ve věci československé krize nejlépe postupovat v zájmu NATO. Pro tuto chvíli státní department doporučuje postupovat níže uvedeným způsobem. Zaprvé, Severoatlantická aliance by měla situaci bedlivě sledovat a shromažďovat i sdílet informace a názory získané z hlavních měst jednotlivých členských států. Zadruhé, Aliance by se v rámci svých aktivit měla vyhnout čemukoliv, co by mohlo navenek signalizovat zvláštní znepokojení NATO. To se týká například uspořádání neplánovaného zasedání Severoatlantické rady. Zatřetí, jakákoliv veřejná prohlášení jsou riskantní, a je proto třeba se jim vyhýbat.²³¹ Zpráva státního departmentu naznačuje, že opatrná politika americké administrativy a zdrženlivý přístup Spojených států k liberalizačnímu vývoji v Československu se promítal také do činnosti NATO.

Americkou politiku na půdě Severoatlantické aliance se poměrně výrazně snažilo ovlivňovat Západní Německo²³². Ze všech členských států NATO se právě Spolková republika Německo (SRN) cítila československou krizí nejvíce ohrožena.²³³ Začátkem května 1968 odeslalo americké velvyslanectví v Bonnu do Washingtonu telegram, ve kterém americký velvyslanec v SRN, v souvislosti s právě probíhajícími diskusemi ohledně pravděpodobné reakce Spojených států na případnou vojenskou intervenci do

²³⁰ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 82

²³¹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram státního departmentu zastoupení při Severoatlantické alianci (11. května 1968), s. 196 - 197

²³² Spolková republika Německo v této době spadala jak vojensky, tak také politicky a ekonomicky plně pod kontrolu Spojených států. Více o postavení Západního Německa v daném období viz Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 14

²³³ Viz Fojtek, Vít. „NATO po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa.“ *Mezinárodní politika*, 2001, roč. 25, č. 9, s. 14. Stejně jako západoněmecká vláda se také Spojené státy obávaly vojenské akce proti Západnímu Berlínu. Dokládá to například zpráva československého velvyslance ve Washingtonu z 10. září 1968. Více viz ÚSD, sb. KV ČSFR, K/477

Československa, informoval státní department o tom, že tato otázka je intenzivně diskutována také v Západním Německu. Německé ministerstvo zahraničních věcí se podle zprávy již dotazovalo na americké ambasádě na pravděpodobnou reakci Spojených států v případě, že by je československá vláda požádala o pomoc. Na základě shora uvedených okolností postoupil americký velvyslanec v SRN ústředí své vlastní hodnocení situace. Vývoj v Československu přitom postavil do souvislosti s maďarskou krizí z roku 1956. Hlavní rozdíl mezi oběma případy velvyslanec spatřoval v tom, že v Západním Německu, které bezprostředně sousedí s Československou socialistickou republikou, byly v dané době umístěny jednotky americké armády, které by, čistě teoreticky, mohly být použity k vyjádření americké podpory ve prospěch obrodného procesu v Československu. Podle velvyslance by se mohlo jednat buď o přesun americké vojenské síly blíže k hranicím s Československem, nebo dokonce o překročení hranic s ČSSR, čímž by americká strana mohla pomoci odrazovat Sovětský svaz od potencionálního vojenského zásahu. Americký velvyslanec však v této souvislosti také varoval, že podobné akce by pro SRN i NATO znamenaly jejich plné zapojení do československých událostí. Pro případ, že by se Spojené státy přece rozhodly učinit s ohledem na krizi v ČSSR nějaká opatření, americký velvyslanec nedoporučoval uskutečňovat tato opatření přímo z území Západního Německa nebo dokonce v rámci jeho státního území.²³⁴

Co se konkrétní programové náplně Severoatlantické aliance v období před Srpnem 1968 týká, ta se ubírala ve směru nově nastupující politiky „uvolňování napětí“. Na výročním zasedání rady NATO v Bruselu ve dnech 12. – 14. prosince 1967 byla přijata tzv. Harmelova zpráva, která vymezovala budoucí úkoly aliance.²³⁵ Přijetím této zprávy (nebo též plánu) byla politika *détente* zakotvena jako druhý základní sloup západní bezpečnostní strategie.²³⁶ Politika *détente*, politika „uvolňování“ mezi Západem a Východem se tak stala pevnou součástí politického programu a dalšího směřování Severoatlantické aliance.

V souvislosti s přijetím Harmelovy zprávy vypracoval československý zastupitelský úřad ve Washingtonu zprávu analyzující motivy, které vedly Spojené státy k prosazování politiky „uvolňování napětí“ prostřednictvím struktur NATO. Ve zprávě se uvádí, že Spojené státy v dané době čelily nepříznivým okolnostem „na více frontách“. Příčinou americké

²³⁴ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram amerického velvyslanectví ve Spolkové republice Německo státnímu departmentu (10. května 1968), s. 195 - 196

²³⁵ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1966 – 1968. Politická zpráva č. 61/1967, Poznámky k zasedání rady Severoatlantického paktu v Bruselu ve dnech 12. – 14. prosince 1967 (29. prosince 1967), s. 6 - 7

²³⁶ Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 216

nejistoty v rámci NATO bylo podle zprávy jednak francouzské rozhodnutí odejít z vojenského velení NATO, a jednak eventualita odchodu Francie z Aliance vůbec. Nepříznivě vyznívala pro USA také krize na Blízkém východě a vzrůstající kritika americké politiky ve Vietnamu. Kromě toho Spojené státy musely reagovat na fakt, že jejich západoevropští spojenci sami ve stále větší míře usilují o politiku „sblížení“ se Sovětským svazem i s ostatními zeměmi sovětského bloku, a že kontakty jejich vládních představitelů se špičkami jednotlivých komunistických států jsou stále častější. Státní department byl velice překvapen masovostí tzv. „vládní turistiky“ mezi Západem a Východem v roce 1967.²³⁷ V konečném důsledku začaly Spojené státy napojovat politiku *détente* na struktury Severoatlantické aliance a aktivněji využívat tohoto fóra pro další „uvolňování“ v rámci bloků.

Úsilí Severoatlantické aliance o zmírňování napětí mezi Východem a Západem bylo stvrzeno také zasedáním Rady ministrů NATO v Reykjavíku, které se uskutečnilo na konci června 1968. Hlavním cílem tohoto jednání se stala snaha o dosažení politiky *détente* cestou snižování stavu ozbrojených sil USA a SSSR na území spojeneckých zemí ve střední Evropě. Podle zprávy analytiků československého ministerstva zahraničních věcí mělo jednání v Reykjavíku v důsledku všeobecného volání členských států NATO²³⁸ po *détente* v Evropě velmi konkrétní podobu. Podle hodnocení pracovníků MZV neexistovaly pochybnosti o možnostech snižování vojenských sil určených k obraně západní Evropy, diskutován byl pouze způsob, jak a v jakých formách k němu přistoupit.²³⁹

V souladu s přijatou programovou linií Severoatlantické aliance, jež se nesla v duchu *détente*, také přistupovalo NATO ke komunistickému Československu. Aliance vůči Československu neprováděla žádné subverzní akce, které by potencionálně mohly vést jednak ke zvyšování napětí ve střední Evropě, nebo dokonce k postupnému vyčleňování Československa z Varšavské smlouvy. NATO se podle všeho chovalo zdrženlivě a omezovalo se pouze na monitoring situace a systematické pozorování pohybů vojsk

²³⁷ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1966 – 1968. Politická zpráva č. 61/1967, Poznámky k zasedání rady Severoatlantického paktu v Bruselu ve dnech 12. – 14. prosince 1967 (29. prosince 1967), s. 3

²³⁸ Proti politice *détente* se podle zprávy pracovníků MZV postavilo pouze Portugalsko. Viz AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1966 – 1968. Politická zpráva č. 36/1968, Poznámky k zasedání Rady ministrů NATO v Reykjavíku ve dnech 24. – 25. června 1968 (11. července 1968), s. 6

²³⁹ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1966 – 1968. Politická zpráva č. 36/1968, Poznámky k zasedání Rady ministrů NATO v Reykjavíku ve dnech 24. – 25. června 1968 (11. července 1968), s. 1 - 4

Varšavské smlouvy.²⁴⁰ V přístupu Severoatlantické aliance k československým událostem se tak výrazně promítá úsilí o zmírňování napětí v mezinárodních vztazích.

O tom, jakým způsobem vnímalo postoj Severoatlantické aliance a Západu k československým událostem samotné Československo, vypovídá mnohé tajná zpráva předsedy vlády Oldřicha Černíka z 27. července 1968. Zpráva byla adresována ústřednímu výboru KSČ a předkládala analýzu bezpečnostní situace v Československu. Československý premiér ve zprávě uvedl, že Československo v případě sovětské vojenské intervence nemůže počítat s žádnou zahraniční pomocí.²⁴¹ Stanoviska vlád většiny kapitalistických zemí přitom charakterizoval jako zdrženlivá. Neoficiálně byl podle Oldřicha Černíka Západ nadále nakloněn možnostem hospodářské a obchodní spolupráce s ČSSR, platilo to ale za podmínky, že iniciativa přijde ze strany Československa. Jakýkoliv radikální zvrát v československém vývoji by Západ podle Černíka viděl velice nerad, obával se totiž možných mezinárodních důsledků takového zvrátu. Vnitropolitický vývoj v zemi pak Černík zhodnotil jako napjatý, a to zejména s ohledem na hrozbu sovětské vojenské intervence.²⁴² Je tedy patrné, že reformní komunistické vedení ČSSR si jasně uvědomovalo, že priority západního světa leží v dané době zejména v úsilí o zlepšování vztahů v rámci bloků, a že československý vývoj v podstatě postupuje proti tomuto záměru.

Vojenská intervence států Varšavské smlouvy do Československa a následná okupace země byla Severoatlantickou aliancí zhodnocena především jako zásadní změna vojenské situace v Evropě. Dokument „Spojené státy, Evropa a československá krize“, který byl připraven americkým státním departmentem pro účely jednání Rady pro národní bezpečnost, situaci zhodnotil jako vážnou změnu *statu quo*. Dokument upozornil na fakt, že ve střední Evropě byl v souvislosti s vojenskou intervencí do Československa rozmístěn největší počet ozbrojených sil od konce 2. světové války. Tato změna se podle citovaného dokumentu velice výrazně dotýká bezpečnostních zájmů jak Spojených států, tak také všech evropských spojenců. Vláda Spojených států proto v této souvislosti navrhla uskutečnit intenzivní konzultace prostřednictvím struktur Severoatlantické aliance s cílem zhodnotit dopad československé krize na bezpečnost euroatlantického společenství. Dokument státního departmentu doporučoval projednat zejména následující body. Zaprvé, projednat návrhy na uskutečnění jednání představitelů NATO na nejvyšší úrovni. Zadruhé, zvážit zda by, s

²⁴⁰ Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 216

²⁴¹ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 73

²⁴² *Ibid.*, s. 74

ohledem na vojenskou intervenci Varšavské „pětky“ do Československa, neměl být pozměněn dosavadní program Severoatlantické aliance směřující k uvolňování napětí mezi Východem a Západem. Zatřetí, projednat možnost prohloubení spolupráce v rámci NATO prodloužením platnosti Severoatlantické smlouvy. Začtvrté, vyhnout se jakémukoliv snižování vojenských kapacit NATO, a to minimálně do doby, dokud nebude důsledně zhodnocena vojenská síla Aliance. Dále dokument doporučil projednat bezpečnostní situaci v oblasti Středomoří; tento fakt naznačoval americké obavy z případného sovětského tlaku na Jugoslávii a Rumunsko. V závěru dokumentu byla vyzdvížena klíčová role Západního Německa a obavy z případného ohrožení západní části Berlína.²⁴³ Vojenská intervence do Československa tak otevřela celou řadu problematických otázek, ke kterým se členské státy NATO musely nějakým způsobem postavit.

V průběhu podzimu 1968 se uskutečnila řada setkání Severoatlantické aliance k projednání otázek souvisejících s vojenskou intervencí do Československa. Začátkem září 1968 se v Bruselu sešla Rada NATO. Jednalo se zde zejména o důsledcích, které pro Alianci s největší pravděpodobností bude mít přítomnost sovětských vojsk v Československu. Podle zprávy z tohoto jednání, kterou na ministerstvo zahraničních věcí zaslal československý diplomat působící v Bruselu, zde Spojené státy naléhaly na členské státy paktu, aby zvýšily svůj podíl na vojenském potencionálu NATO. Mělo se jednat o reciproční akci za to, že Spojené státy neodvolají ze Západního Německa 35 000 vojáků tak, jak bylo plánováno v období před Srpnem 1968. Americká vláda naopak přislíbila navýšit stavy svých vojsk na území SRN o 12 000 mužů a zajistit jim příslušné technické vybavení. Podle zprávy se tak na rozdíl od dřívější tendence USA snížit své angažmá v NATO dočasně vrátil trend oživení a posílení Aliance.²⁴⁴ Spojené státy tedy v důsledku československé krize ustoupily od záměru snížit americké výdaje na činnost NATO a naopak posílily vojenské síly Severoatlantické aliance v Západním Německu. Větší zapojení v rámci Aliance Spojené státy požadovaly také po svých západoevropských spojencích.

Americká administrativa přitom usilovala o posílení NATO a větší zapojení, ať už finanční či politické, svých západoevropských spojenců již od počátku 60. let. Její snaha ale v době zmírňování mezinárodního napětí a posilování mírové spolupráce vyšla vždy na prázdno.²⁴⁵ Spojené státy proto podle všeho oživení, které nastalo v důsledku srpnových

²⁴³ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Dokument Rady pro národní bezpečnost s názvem „Spojené státy, Evropa a československá krize“ (nedatováno), s. 267 - 271

²⁴⁴ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 60

²⁴⁵ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1966 – 1968. Politická zpráva č. 48/1968, Poznámky ke konferenci NATO v Bruselu (28. listopadu 1968), s. 1

událostí v Československu, vítaly. Nový zájem o uchování životnosti NATO a posílení snah o zvýšenou finanční podporu a kooperaci mezi státy potvrdilo také další zasedání Rady NATO z listopadu 1968. Americké úsilí o posílení Aliance ale více než s politickým programem namířeným proti Sovětskému svazu souviselo s americkou západoevropskou politikou. Podle analýzy pracovníků československého ministerstva zahraničních věcí měla organizace NATO sloužit především jako důležitý instrument americké politiky vůči západní Evropě.²⁴⁶ Toto je zajímavý paradox, přestože po Srpnu 1968 docházelo k posilování Severoatlantické aliance coby vojenského paktu, neznamenovalo to automaticky, že by se její nová síla obracela proti Sovětskému svazu – strůjci vojenské intervence, stejně jako to neznamenovalo konec směřování NATO k politice „uvolňování napětí“ mezi Západem a Východem.

Jakým způsobem se tedy sovětská vojenská intervence do Československa promítla do přístupu Severoatlantické aliance k Sovětskému svazu a k politice *détente* vůbec? Podle zprávy československého velvyslanectví ve Washingtonu byly Spojené státy i Sovětský svaz trvale a životně zainteresováni jak na problematice odzbrojování, tak také na otázce evropské bezpečnosti. Československá krize na tomto faktu nic nezměnila. Spojené státy podle všeho nechtěly ve vztahu k Severoatlantické alianci přiznat československým událostem větší váhu. Obávaly se možného negativního dopadu na bezpečnostní zájmy USA i západních spojenců, resp. možného dopadu na započatý dialog Západ – Východ. I když některé státy západní Evropy, týká se to zejména Západního Německa, požadovaly v souvislosti s vojenskou akcí proti ČSSR okamžitou reakci NATO, Spojené státy tyto tendence mírnily a samy v celé věci zastávaly spíše zdrženlivý postoj. Ve zprávě československého zastupitelského úřadu se dokonce uvádí, že „Pentagon obdržel přísný pokyn z Bílého domu, aby [se] při všech operacích američtí velitelé i ostatní velitelé NATO vyvarovali všech akcí, které by měly provokační charakter nebo by mohly poskytnout jakýkoliv náznak, že jsou motivovány změnou defenzivní strategie NATO v ofenzivní předsunutou strategii.“²⁴⁷ Analýza československého zastupitelského úřadu tak žádné změny v rámci směřování NATO k politice *détente* a sblížování se Sovětským svazem nenaznačovala.

I přes jednoznačné odsouzení vojenského zásahu proti obrodnému procesu v Československu z úst politických představitelů celého západního světa tak došlo k velice rychlému „přizpůsobení se“ západních vlád, alespoň co se sovětské okupace Československa

²⁴⁶ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 7. Politická zpráva č. 6/1969, Poznámky k lednovému zasedání ministrů obrany NATO (1. února 1969), s. 1

²⁴⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 42/1968, Poznámky ke globálním aspektům postoje USA k událostem v ČSSR (1. října 1968), s. 5 - 6

týká. Český historik působící na univerzitě v německých Brémách Jan Pauer tento fakt zhodnotil jako ohromující úspěch sovětské imperiální politiky. Podle Jana Pauera byla tato skutečnost vyzdvihována sovětskou diplomacií ještě v roce 1988, kdy sověští předáci upozorňovali na obrovský rozdíl mezi reakcemi veřejného mínění na straně jedné a reakcemi jednotlivých vlád na straně druhé.²⁴⁸

Více informací o souvislostech politiky *détente* a vzájemných československo – amerických vztahů přináší následující kapitola.

²⁴⁸ Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 216 - 217

5 Československo – americké vztahy v kontextu politiky détente

Pro lepší pochopení charakteru československo – amerických vztahů konce 60. let, v době tzv. Pražského jara, je důležité vnímat mezinárodní kontext, který měl klíčový vliv na přístup jak Spojených států, tak také Sovětského svazu k situaci v Československu. Z mezinárodněpolitického hlediska se v dané době nacházíme ve světě rozděleném na dva zneprátelené bloky (dříve se užíval spíše termín „tábory“), které vzájemně soupeří o dominantní postavení a vliv. Za „vedením“ těchto bloků stojí na jedné straně Spojené státy a na straně druhé Sovětský svaz. Právě politika Spojených států a Sovětského svazu rozhodovala o všem podstatném a jejich bilaterální americko – sovětská relace výrazně dopadala na celkovou situaci ve světě. Zhruba od poloviny 50. let se přitom pod vlivem celé řady faktorů začaly projevovat na obou stranách náznaky snahy o alespoň částečné zmírnění napětí a nastolení podmínek pro snazší vzájemné soužití. Od poloviny 60. let se již otevřeně hovoří o tzv. politice *détente*, politice „uvolňování napětí“, „sblížování“ v rámci bloků, politice „budování mostů mezi Východem a Západem“.

Sovětský svaz začal vysílat první signály zájmu o „uvolnění“ a zlepšení sovětsko – americké relace po smrti Stalina v roce 1953. Americká administrativa prezidenta Dwighta Eisenhowera ale zpočátku přistupovala k těmto signálům s velkou nedůvěrou. Státní tajemník John Foster Dulles ji vnímal pouze jako novou taktiku Sovětského svazu, jež měla „chlácholit“ představitele znepráteleného bloku. O dva roky později Kreml podnikl nová gesta dobré vůle,²⁴⁹ když souhlasil s podpisem státní smlouvy o Rakousku, čímž umožnil stažení amerických a sovětských vojsk z rakouského území. V květnu 1955 navíc odjel první tajemník ÚV KSSS Nikita Sergejevič Chruščov do Bělehradu s cílem zahájit normalizaci sovětsko – jugoslávských vztahů. Sovětská „mírová“ ofenziva se tak potvrzovala „na více frontách“.²⁵⁰

Přes tyto sovětské kroky ještě na jaře 1956 americké politické vedení váhalo s vypracováním nové koncepce týkající se vztahů Východ – Západ. Východoevropské události roku 1956, zejména pak maďarská krize, ale nakonec proměnu americké zahraniční politiky urychlily.²⁵¹ Definitivní tečku za politikou konfrontace mezi Východem a Západem

²⁴⁹ A to i navzdory vytvoření Varšavské smlouvy v květnu 1955, které bylo reakcí na začlenění remilitarizovaného Západního Německa do NATO.

²⁵⁰ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 187

²⁵¹ *Ibid*, s. 193

učinila Berlínská²⁵² a Karibská krize²⁵³. Krizové scénáře z let 1958 - 1962 s konečnou platností postavily odpůrce politiky *détente* do opozice. O nutnosti přejít k systematictější politice „uvolňování“, a to zejména v oblasti strategické výzbroje, již pochyboval málokdo.²⁵⁴

Berlínská a Karibská krize jasně demonstrovaly odhodlání obou supervelmocí, jak Sovětského svazu, tak také Spojených států, bránit území spadající do jejich sféry vlivu. S tím souvisel také rozvoj nové tzv. „nukleární diplomacie“, tedy vzájemného americko – sovětského dialogu o nukleárních zbraních s cílem dosáhnout určité kontroly dalšího nukleárního zbrojení. Ve Spojených státech uvedl „nukleární diplomacii“ do praxe zejména prezident John F. Kennedy, na jehož úsilí posléze navázal Lyndon Johnson. Prezident Johnson stupňoval, a to zejména ke konci svého volebního období, své úsilí o „uvolňování napětí“ mezi bloky a o uzavření dohody o dalším omezování a kontrole zbrojení se Sovětským svazem.²⁵⁵ Právě na pozadí těchto okolností je třeba vnímat přístup Spojených států k Československu v období konce 60. let.

Za politikou *détente* stálo vědomí, že na konci případné nukleární války stojí jistota totálního zničení. Moskva i Washington se proto snaží možná rizika válečného konfliktu napříště eliminovat. Obě velmoci (supervelmoci) vzájemně akceptovaly rozdělení světa na zájmové sféry buď Sovětského svazu, nebo Spojených států s tím, že do záležitostí týkajících se sféry vlivu protistrany nebudou zasahovat. Dodržování tohoto pravidla mělo eliminovat případné střety a umožnit vzájemné mírové soužití.²⁵⁶ I tento fakt hrál velice důležitou roli v přístupu americké vlády k liberalizačnímu vývoji v Československu i k srpnové intervenci Varšavské „pětky“.

Na konci července 1968 byla československým zastupitelským úřadem ve Washingtonu zpracována analýza, která potvrzuje klíčovou roli sovětsko – amerických vztahů

²⁵² Tzv. 2. berlínská krize z období let 1958 – 1961 představovala vážnou krizi studené války, která souvisela s rozdělením Berlína. Výsledkem krize byla stavba tzv. berlínské zdi, která se stala symbolem rozděleného Berlína i celého Německa.

²⁵³ Karibská krize z října 1962 představovala další ze závažných krizí mezi Západem a Východem, která hrozila přerůst v jaderný konflikt. V důsledku krize byla mezi Washingtonem a Moskvou zřízena tzv. „horká telefonní linka“, která měla usnadnit kontakt mezi oběma supervelmocemi s cílem předcházet dalším případným krizovým scénářům. Více viz Luňák, Petr. *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha: Libri, 1997, s. 217 - 220

²⁵⁴ Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 - 1968*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 202

²⁵⁵ Hektická snaha prezidenta Johnsona o výraznější úspěch v rámci americko - sovětského dorozumění podle Jana Pauera úzce souvisela s americkým neúspěchem ve válce ve Vietnamu a z toho plynoucího oslabení vedoucí role USA na půdě Severoatlantické aliance. Více viz Pauer, Jan. „Politika západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte evropského vývoje 1948 – 1968*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 1997, s. 211 - 212

²⁵⁶ Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 13

v úvahách o americkém postoji k událostem v Československu. Podle zprávy si americká vláda prezidenta Johnsona velice dobře uvědomovala, že bez zlepšení vztahů se Sovětským svazem nelze vyřešit ani jeden z tehdejších problémů světové nebo americké politiky. Konkrétní projevy zlepšení vzájemných vztahů byly přitom podle zprávy zastupitelského úřadu jasně patrné. Zpráva ZÚ dokonce uvádí, že zlepšení sovětsko – amerických vztahů v tak krátkém časovém období – několika málo měsíců – neměla v posledních letech obdoby. Dokladem toho měl být například podpis dohody o nešíření jaderných zbraní, podpis kulturní dohody, ratifikace konzulární úmluvy či zahájení leteckého provozu na lince New York – Moskva. Obě velmoci se navíc dohodly na zahájení jednání o antiraketových systémech i na dalších krocích týkajících se problematiky odzbrojení. V dané době se navíc připravovaly rozhovory o otevření konzulátů v Leningradě a Chicagu a v jednání byla také návštěva prezidenta Johnsona v Sovětském svazu.²⁵⁷

Podle hodnocení československého zastupitelského úřadu byly shora uvedené kroky jasným dokladem úspěchu politiky „uvolňování“ a Spojené státy rozhodně nebudou ochotny riskovat opětovný návrat k otevřené konfrontační politice se Sovětským svazem tím, že by nějak výrazněji zasahovaly do záležitostí kolem Československa. Svou roli zde podle citované zprávy hrála také obava z toho, aby případná změna společenského uspořádání v Československu (vedoucí ke změně rovnováhy sil v Evropě) nevyvolala nový konflikt mezi bloky.²⁵⁸ Obsah zprávy tak výstižně odrážel priority americké zahraniční politiky. Přestože americká vláda neskrývala své sympatie s obrodným procesem v Československu, nebyla ochotna narušit stávající americko – sovětský dialog.

Zájem americké administrativy na zlepšování vztahů se Sovětským svazem v duchu politiky *détente* souvisel také s až urputnou snahou prezidenta Johnsona o dosažení dohody o nešíření jaderných zbraní (Non-proliferation Treaty). Českoslovenští analytici americké zahraniční politiky zhodnotili motivy této snahy ve zprávě z konce března 1968. Podle zprávy diplomatických pracovníků československého velvyslanectví ve Washingtonu měly určující vliv na americké úsilí o uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní neúspěchy americké politiky ve Vietnamu. S těmito neúspěchy souvisel jednak stoupající odpor americké veřejnosti proti dalšímu pokračování vojenské angažovanosti v Indočíně, a také kritika Spojených států z úst západoevropských spojenců, a to právě za jejich postup ve Vietnamu. K tomu všemu je podle analýzy nutné připočíst ještě faktor blížících se

²⁵⁷ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Mimořádná politická zpráva č. 35/1968, Poznámky k americkému stanovisku k událostem v ČSSR a čs. - sovětským vztahům v červenci 1968 (31. července 1968), s. 3 - 4

²⁵⁸ Ibid, s. 4

amerických prezidentských voleb. Jak ale upozorňovali autoři zprávy, prezident Johnson měl jen málo možností k tomu, aby předložil voličům nějaké pozitivní výsledky z oblasti americké zahraniční politiky.²⁵⁹

Uvedená analýza americké zahraniční politiky vypovídá o dvou důležitých aspektech politiky Spojených států. Zaprvé, demonstruje zájem prezidenta Johnsona na jednáních o odzbrojení a na provádění politiky *détente* jako takové. Zadruhé, předkládá hlavní zájmové oblasti zahraniční politiky Spojených států, kterými byly na prvním místě angažmá USA ve válce ve Vietnamu a dále snaha o navázání užší spolupráce se Sovětským svazem. Československo a události s ním spjaté měly pro Spojené státy, v porovnání s těmito dvěma prioritními oblastmi, jen omezený význam. Ve většině případů tak americké úsilí o politiku *détente* a o sbližování v rámci bloků vedlo ke zdrženlivému přístupu k ČSSR.

Opatrná politika americké vlády směrem k liberalizačnímu vývoji v Československu byla často zdůvodňována právě snahou nenarušit stávající dialog USA – SSSR. I přes tento fakt se ale v amerických politických kruzích ozývaly také hlasy, které zcela v rozporu s oficiální vládní linií navrhovaly větší zapojení Spojených států do událostí v Československu a odvolávaly se přitom právě na politiku *détente*. Dokladem toho může být memorandum náměstka státního podtajemníka pro politické záležitosti Eugena Rostowa, který v souvislosti s vojenskými manévry sovětských jednotek v Polsku v květnu 1968 požadoval po státním tajemníkovi Rusku okamžitou odpověď USA směrem k Sovětskému svazu. Odvolával se přitom na fakt, že americké prohlášení k maďarské krizi z roku 1956 deklarující, že Spojené státy nebudou nijak zasahovat, znamenalo pro Sovětský svaz prakticky povolení k vojenskému zásahu. Situace se podle Rostowa oproti roku 1956 změnila, nyní je však v sázce vývoj směrem k politice *détente*. Ten by byl podle předpovědi Eugena Rostowa případnou sovětskou intervencí do Československa zastaven.²⁶⁰ V rozporu s předpověďmi Eugena Rostowa ale vývoj po srpnové vojenské intervenci do Československa ukázal, že další vývoj směrem k politice *détente* byl stále možný.

Události Pražského jara vůbec zaujímaly ve vnímání Spojených států poněkud paradoxní postavení. Přestože si československý obrodný proces získal ve Spojených státech velké množství sympatizantů, americké vládní kruhy nevyjímaje, stál v rozporu s prioritami americké zahraniční politiky. Na konci 60. let se začaly projevovat první úspěchy politiky „sbližování“ se Sovětským svazem a americká strana samozřejmě chtěla v této politice

²⁵⁹ AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 6. Politická zpráva č. 15/1968, Poznámky k postoji administrativy k některým aktuálním otázkám problematiky odzbrojení (30. března 1968), s. 2

²⁶⁰ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum náměstka státního podtajemníka pro politické záležitosti Rostowa pro státního tajemníka Rusku (10. května 1968), s. 193

pokračovat. Tomu ale do značné míry bránil právě demokratizační vývoj v Československu, který hrozil přerůst v nové ohnisko střetů Západ – Východ. Trefně tento fakt zhodnotil kanadský historik maďarského původu Bennett Kovrig, když napsal: „In the eyes of the Johnson administration, the invasion of Czechoslovakia could not have come at a worse time, for it not only cast a pall over the whole policy of peaceful engagement but also blocked the president's path to a summit conference.” (Z pohledu Johnsonovy administrativy nemohla vojenská intervence do Československa přijít v horší okamžik – nejenže zpochybnila politiku mírové angažovanosti jako takovou, ale blokovala také prezidentův záměr uskutečnit americko – sovětský summit²⁶¹).²⁶² Demokratizační vývoj v Československu tak nejenže vyvolával obavy na straně Sovětského svazu a jeho spojenců, ale působil nepříjemnosti také americké zahraniční politice, a to tím, že narušoval americké úsilí o politiku *détente*.

I samotná reakce Spojených států na vojenskou intervenci Varšavské „pětky“ do Československa vycházela do velké míry z opatrnosti a ze snahy nenarušit dosavadní pokroky americko – sovětské spolupráce. Když informoval československý velvyslanec ve Spojených státech Karel Duda ministerstvo zahraničních věcí o reakci Západu na intervenci, uvedl, že mezi diplomaty západních zemí převládají názory, které sice požadují vyjádření nesouhlasu s vojenskou akcí, na druhou stranu ale tato reakce nemá být natolik silná, aby narušila dosavadní výsledky rozvoje politických kontaktů. Tento názor podle Karla Dudy vycházel z úvahy, že zásah Varšavské smlouvy v Československu byl nervózní akcí pramenící z obav Sovětského svazu, podle kterých politika mírového soužití rozleptává jednak jednotu socialistických zemí, a jednak každou socialistickou zemi zvlášť. Duda na závěr zprávy uvedl, že politika *détente* je z hlediska Západu hodnocena jako úspěšná a Západ v ní proto bude chtít nadále pokračovat.²⁶³ Zpráva velvyslance Dudy nabídla zajímavý úhel pohledu na československou krizi. Podle toho, co ve zprávě uvedl, vnímali představitelé západních zemí vojenskou intervenci do Československa především jako důkaz úspěšnosti politiky *détente*.

Bezprostředně po vojenské intervenci do Československa byla neměnnost americké zahraniční politiky stvrzena dokumentem „Spojené státy, Evropa a československá krize“ Rady pro národní bezpečnost. V dokumentu bylo uvedeno, že československá krize otevřela celou řadu problémů, ke kterým se budou muset jak Spojené státy, tak také jejich západoevropští spojenci postavit. Jednalo se v první řadě o budoucnost politiky *détente*, obranné možnosti západní Evropy, budoucnost komunismu a budoucnost „nezávislých“ států

²⁶¹ Odkazuje na plánované jednání Johnson – Kosygin v Moskvě.

²⁶² Kovrig, Bennett. *The Myth of Liberation: East – Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1973, s. 273

²⁶³ ÚSD, sb. KV ČSFR, K/501

východní Evropy²⁶⁴. K politice *détente* bylo v dokumentu uvedeno následující. Politika *détente* se stala koncem 60. let jedním z hlavních politických záměrů většiny západoevropských států, Spojených států i organizace NATO. Tento záměr byl však velice vážně podkopán právě československou krizí. Západoevropské země stejně jako Spojené státy vyjádřily svou nelibost a znepokojení nad vojenskou intervencí do Československa, dávají však jasně najevo, že si nepřejí návrat do politické reality před obdobím *détente* a nechtějí zmařit výsledky dlouhodobého snažení o oteplení ve vztazích Západ – Východ na úkor krize v Československu.²⁶⁵ K tomuto vyjádření již není nutné příliš mnoho dodávat, velmocenská politika konce 60. let se nesla v duchu úsilí o politiku *détente*, mezinárodně politický vývoj tak v podstatě „šel proti“ zájmům Pražského jara.

Své prioritní postavení si koncepce politiky *détente* udržela i po nástupu nové vládní administrativy prezidenta Richarda Nixona. Potvrzuje to také zpráva vedoucího stále mise při OSN Zdeňka Černíka, který byl 2. května 1969 přijat v Bílém domě. Nejprve se setkal s poradcem amerického prezidenta pro otázky národní bezpečnosti Henry Kissingerem a posléze také s prezidentem Nixonem. Podle Zdeňka Černíka se zájem Henryho Kissingera soustředil na poznání nejnovější situace v Československu. V průběhu rozhovoru měl přítom Kissinger potvrdit, že má trvalé sympatie k Československu a chce mu být nápomocen, má však také zájem na dalším zlepšování vztahů Spojených států se Sovětským svazem. Zájem o širokou dohodu se Sovětským svazem podtrhl také prezident Nixon s tím, že bude ale vždy připomínat jednání o Československu.²⁶⁶ Zpráva Zdeňka Černíka o jeho jednání s vrcholnými představiteli Spojených států v květnu 1969 tak dokládá limity americké ochoty angažovat se ve prospěch československých záležitostí.

Americká zahraniční politika se tak v průběhu daného časového úseku, v rozmezí let 1967 – 1969, prakticky nemění. Přestože československý vývoj roku 1968 vzbuzoval ve Spojených státech sympatie a Američané obecně Pražskému jaru „fandili“, rozhodně to nebyl důvod k revizi amerického přístupu k ČSSR. Zprávy zasílané z Washingtonu do Prahy, ve kterých českoslovenští diplomaté komentovali postup USA směrem k Československu v období po Srpnu 1968, tento trend jen potvrzují.²⁶⁷ Podle jedné ze zpráv ZÚ byla

²⁶⁴ Dokument v této souvislosti odkazoval na Rumunsko a Jugoslávii.

²⁶⁵ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Dokument Rady pro národní bezpečnost s názvem „Spojené státy, Evropa a československá krize“ (nedatováno), s. 265 - 266

²⁶⁶ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, Díl 4/3. svazek, s. 314

²⁶⁷ Viz například AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1969 – 1970. Politická zpráva č. 35/1970, Základní trendy v současné zahraniční politice USA vůči ČSSR a ostatním socialistickým zemím (26. srpna 1970), s. 11 – 12; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 8. Hodnocení plnění plánu práce ZÚ Washington za I. pololetí 1969 (3.

základním charakteristickým rysem americké politiky vůči ČSSR vyčkávací taktika, neochota přicházet s iniciativou v důležitých vztahových otázkách a neochota řešit otevřené problémy vůbec.²⁶⁸

Výše uvedené platí také s ohledem na vojenskou intervenci do Československa. Ani ta totiž nevedla ke změně amerického přístupu k iniciátorovi celé akce – Sovětskému svazu, ani k revizi dosavadního úsilí o politiku *détente*, resp. politiku „uvolňování napětí“ v rámci bloků. Zprávy zastupitelského úřadu ve Washingtonu ve svých analýzách potvrzují, že americká politika ve vztahu k Sovětskému svazu ani ostatním evropským socialistickým zemím nezaznamenala výraznějších změn.²⁶⁹ Po určitém ochlazení a částečném omezení bilaterálních styků v důsledku srpnových událostí roku 1968 se vývoj ve vzájemných vztazích USA – SSSR ustálil přibližně na úrovni předchozích let.²⁷⁰

července 1969), s. 1; AMZV, TO - T 1965 – 1969, USA, k. 8. Zpráva o plnění plánu práce ZÚ Washington za II. pololetí 1969 (3. ledna 1970), s. 8 - 15

²⁶⁸ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1969 – 1970. Politická zpráva č. 35/1970, Základní trendy v současné zahraniční politice USA vůči ČSSR a ostatním socialistickým zemím (26. srpna 1970), s. 11

²⁶⁹ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1969 – 1970. Politická zpráva č. 48/1970, Současná politika USA k evropským ZSS (5. ledna 1970), s. 3 - 4

²⁷⁰ AMZV, Zprávy ZÚ Washington 1969 – 1970. Politická zpráva č. 11/1970, Bilaterální styky USA s evropskými socialistickými zeměmi (27. února 1970), s. 3

Závěr

Výchozím bodem mého výzkumu československo – amerických diplomatických vztahů v době tzv. Pražského jara, resp. v letech 1967 – 1969 se stala realita studenoválečného uspořádání světa a jeho rozdělení na dva bloky – Západ a Východ. V rámci tohoto mezinárodně politického uspořádání se komunistické Československo, coby jedna ze zemí východního bloku, orientovalo na výhradní spolupráci se Sovětským svazem a s ostatními evropskými socialistickými zeměmi. Spojené státy se naopak zaměřovaly na spolupráci s kapitalistickými státy Západu. Předem tak bylo zřejmé, že úroveň československo – amerických vztahů v daném časovém období bude nižší v porovnání s bilaterálními vztahy obou zemí, jak Československa, tak také Spojených států, s jejich partnerskými státy v rámci příslušného bloku.

Vzájemná československo – americká spolupráce 60. let 20. století se týkala téměř výlučně tří otázek. Jednalo se o otázce doložky nejvyšších výhod, o jejíž udělení usilovala československá strana od roku 1951, kdy jí byla doložka ze strany Spojených států odebrána. Zadruhé se československo – americké styky točily kolem otázky československého zlata, resp. zlaté měnové rezervy, která náležela Československu, ale od druhé světové války byla deponována ve Spojených státech. Zájem na vyřešení této otázky přirozeně ležel zejména na straně ČSSR. Američané otázku navrácení měnového zlata zpět do Československa podmiňovali uspokojivým vyřešením třetí otázky týkající se bilaterální relace ČSSR - USA, a sice vyrovnáním kompenzací za americký majetek znárodněný v Československu. V žádné z těchto otázek nebylo v průběhu daného časového úseku dosaženo pokroku. Oboustranně přijatelná řešení přinesla až 80. léta 20. století, resp. pád železné opony.

Co se týká konkrétního přístupu komunistického Československa ke Spojeným státům, vzájemné kontakty byly záměrně udržovány na nejnižší možné úrovni. Z velké části se jednalo o výsledek sovětských instrukcí, tento fakt však nebyl předmětem zkoumání mé diplomové práce. Závěry mého bádání každopádně potvrzují, že československá zahraniční politika a přístup ČSSR k USA jako takový se v průběhu let 1967 – 1969 výrazněji nezměnil. Události Pražského jara nevedly k hlubší revizi československé zahraniční politiky ani přístupu k vedoucímu představiteli západního bloku, ke Spojeným státům. Přestože na vnitropolitické scéně docházelo v průběhu tzv. osmi měsíců Pražského jara ke změnám mnohdy téměř revolučního charakteru, zahraničně politické orientace země se žádné změny nedotkly. Akční program MZV z dubna 1968, stejně jako prohlášení nově sestavené vlády, ve které byli výrazně zastoupeni také proreformně smýšlející komunisté a stoupenci

Pražského jara, s žádnými změnami v oblasti zahraniční spolupráce nepočítaly – bylo tomu právě naopak. Československé komunistické vedení se nadále hlásilo ke svému spojenci číslo jedna – Sovětskému svazu – i ke své dosavadní politické orientaci, v rámci které stála na předních místech žebříčku mezinárodní spolupráce v rámci Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci. Reformující se komunistické Československo tak počítalo s celou řadou změn, zahraničně politická koncepce země však měla zůstat stabilní. Napříště se jen doporučovalo nesoustředit se ve vztahu ke Spojeným státům na vztah vysloveně konfrontační, ale usilovat o odideologizování vzájemných kontaktů s tím, že bude možné tyto kontakty lépe využívat ve prospěch československých zájmů.

Právě v souvislosti se zmiňovanou tendencí odideologizovat vzájemné československo – americké styky souvisí také fakt, že vývoj Pražského jara povzbudil alespoň některé představitele československé diplomacie k větší otevřenosti a radikalismu. Jako příklad jsem ve své práci uvedla osobu československého velvyslance ve Washingtonu Karla Dudy, který v jedné ze zpráv, kterou zaslal ústředí s pravidelným hodnocením vývoje na poli československo – americké spolupráce, velice ostře kritizoval dosavadní způsob vedení československé zahraniční politiky směrem k USA s tím, že jde o přístup vysoce neefektivní až sterilní, přístup, který svazuje ruce a bezmyšlenkovitě kopíruje sovětské dokumenty a nařízení. Přestože tedy v průběhu liberalizačního vývoje v ČSSR nedošlo k obměně dosavadního způsobu vedení zahraniční politiky, alespoň se zde otevřel prostor pro věcnou a spravedlivou kritiku práce nejen zaměstnanců ministerstva zahraničních věcí, ale také vrcholného stranického vedení.

Ve své zahraniční politice směrem k Československu měli Američané omezené pole působnosti. Pohybovali se v rámci prostoru, ve kterém byli českoslovenští komunističtí představitelé ochotní spolupracovat. Velké změny v tomto směru nepřinesl ani československý liberalizační vývoj roku 1968. Pražské jaro rozhodně neznamenal otevření nových otázek vzájemné spolupráce, reformní komunisté neměli v úmyslu rozšiřovat dosavadní kontakty a ani po americké straně nikdy nepožadovali větší angažovanost ve prospěch svého proreformního úsilí. Washington se tak po celou dobu obrodného procesu v ČSSR soustředil zejména na pečlivé sledování aktuálního vývoje situace a předpovědi dalšího možného vývoje a změn. I poté, co bylo Spojeným státům z pozice zahraničního pozorovatele zřejmé, že vývoj v jednom z komunistických států východního bloku – v ČSSR – směřuje k poměrně radikálním obměnám dosavadního totalitního řízení státu, nezasahovaly

do tohoto vývoje, nijak jej nepodporovaly a stavěly se spíše do pozice vzdáleného sympatizanta. Sympatie jsou jedna věc, konkrétní politický přístup však druhá.

Oficiální přístup americké vládní administrativy k Pražskému jaru byl velice zdrženlivý. Přes onu obecnou vlnu sympatie s reformním vývojem, se praktická politika směrem k ČSSR nijak neměnila. Přestože některé hlasy, zejména z řad Kongresu, navrhovaly vládě, aby svým postojem dala otevřeně najevo, že demokratizační vývoj v Československu vítá a je ochotna jej případně podpořit, například znovuudělením doložky nejvyšších výhod, se Johnsonova administrativa důsledně bránila jakémukoliv zapojování do situace v ČSSR. Tento přístup se nezměnil ani s vojenskou intervencí Varšavské smlouvy do Československa. Intervence byla sice okamžitě a jednoznačně odsouzena jako akt násilí popírající veškeré platné normy mezinárodního práva, Washington se však nemínil v celé záležitosti angažovat více než formou oficiálních protestů a opatrných odvetných opatření spíše symbolického charakteru.²⁷¹ Důvodů pro tento fakt byla celá řada, ať už šlo o americké úsilí o zlepšování vzájemné americko – sovětské spolupráce, o snahu o sblížení v rámci bloků v duchu politiky *détente*, o úsilí dosáhnout určité shody se Sovětským svazem v otázkách zbrojení atd. Svůj význam zde jistě měla i stále probíhající válka ve Vietnamu, stejně jako fakt, že v porovnání s hlavními prioritami americké zahraniční politiky hrálo československé Pražské jaro jen okrajovou roli.

Otázka československé krize se s účastí Spojených států řešila také prostřednictvím dvou mezinárodních fór – Organizace spojených národů a Severoatlantické aliance. I zde ovšem platí, že americký přístup k vojenské intervenci a krizi v Československu byl zdrženlivý. Byly sice patrné sympatie s obrodným procesem v ČSSR, více se v jeho prospěch angažovat však Washington nehodlal. Oficiální vládní politika se tak promítala také do struktur OSN a NATO s tím, že zásadním způsobem spoluurčovala celkové směřování těchto organizací. Zejména na půdě OSN byla československé otázce věnována poměrně značná pozornost, k žádnému konkrétnímu řešení však mezinárodní jednání nevedla. V této souvislosti je nutné připomenout, že celkový výsledek jednání ovlivnilo samotné Československo, které důrazně požadovalo stažení československé otázky z jednání Rady bezpečnosti OSN i 23. zasedání Valného shromáždění OSN. Jediným československým zástupcem, který se zde obrátil na mezinárodní společenství o pomoc, byl někdejší ministr

²⁷¹Velice výstižně celkový přístup Spojených států k událostem Pražského jara zhodnotil ve svých pamětech někdejší prezident Lyndon Johnson, když napsal: „There was little we could do except watch and worry.“ (Nemohli jsme dělat mnoho – snad jen sledovat situaci a mít obavy.) Viz Johnson, Lyndon B. *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963 – 1969*. New York: HEC Public Affairs Foundation, 1971.

zahraničních věcí Jiří Hájak, jehož působení na ministerstvu zahraničí i ve straně skončilo krátce po návratu do Prahy.

Posrpnový vývoj v Československu se nezadržitelně ubíral v duchu postupujícího procesu normalizace, který dále zmrazil perspektivy případného rozvoje československo – amerických diplomatických vztahů. Vzájemná relace začala být opětovně rozvíjena až po pádu železné opony a po změně režimu v Československu.

Bibliografie

PRAMENY

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR

fondy:

Politické zprávy ZÚ Washington (1967 – 1970)

Teritoriální odbory tajné, USA, 1965 – 1969

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR

Sbírka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970

Fond K (Ministerstvo zahraničních věcí ČR) – šifrovky ZÚ Washington (1968 – 9)

Národní archiv – Archiv ÚV KSČ

fondy:

Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971

Sekretariát ÚV KSČ 1966-1971

Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného 1951- 1967 (1968)

Alexander Dubček

Gustáv Husák

Edice pramenů

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4/1. svazek, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 70 (prosinec 1967 – červenec 1968), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1995.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4/2. svazek, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 70 (červenec – srpen 1968), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1997.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4/3. svazek, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 70 (září 1968 – květen 1970), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1997.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 8/1. svazek, Vláda a prezident: Období pražského jara (prosinec 1967 - srpen 1968), ed. Ondřej Felcman a kol. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 2000.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 9/1. svazek, Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 - květen 1968), ed. Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil a Jan Moravec. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1999.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 9/2. svazek, Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen - srpen 1968), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 2000.

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 9/4. svazek, Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969), ed. Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 2003.

Foreign Relations of the United States: 1964 - 1968. Vol. XVII, Eastern Europe, ed. James E. Miller; general editor Glenn W. LaFantasie. Washington: United States Government Printing Office, 1997.

Foreign Relations of the United States: 1969 - 1976. Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean: 1969 – 1972, ed. James E. Miller, Douglas E. Selvage, Laurie Van Hook; general editor Edward C. Keefer. Washington: United States Government Printing Office, 2007.

Foreign Relations of the United States: 1964 - 1968. Vol. XIV, The Soviet Union, ed. David C. Humphrey, Charles S. Sampson; general editor David S. Patterson. Washington: United States Government Printing Office, 2001.

Paměti

Johnson, Lyndon B. *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963 – 1969.* New York: HEC Public Affairs Foundation, 1971.

LITERATURA

Bischof, Günter. „No Action.“ Johnsonova administrativa a invaze do Československa.“ *Soudobé dějiny* XV, č. 3 – 4 (2008): 465 – 484.

Doskočil, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu.* Brno a Praha: Doplněk a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006.

Durman, Karel. *Útěk od praporů: Kremel a krize impéria 1964-1991.* Praha: Karolinum, 1998.

Faure, Justine. *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943 – 1968.* Praha: Lidové noviny, 2006.

Fojtek, T. „Exercise Restraint: Washington’s Reaction to the 1968 Czechoslovak Crisis.“ *Český časopis historický* 106, no. 3 (2008): 562 – 597.

Fojtek, T. „NATO po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa.“ *Mezinárodní politika* 25, no. 9 (2001): 13 – 15.

Ježek, V. Lukeš, K. Prokš, P. *Čas normalizace: Československo v letech 1968-1989.* Fortuna, Praha: 1992.

Kaplan, Karel. *Československo v letech 1967 – 1969.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.

- Kovrig, Bennett. *The Myth of Liberation: East – Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1973
- Luňák, Petr. *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha: Libri, 1997.
- Mencl, Vojtěch a kol. *Československo roku 1968 II: Počátky normalizace*. Praha: Parta, 1993.
- Mencl, V. Hájek, M. Otáhal, M. Kadlecová, E. *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990.
- Michálek, Slavomír. *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008.
- Otáhal, Milan. *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.
- Pauer, Jan. „Politika Západu a československá krize 1968.“ In *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17. – 19. septembra 1996*, s. 210 – 221. Bratislava, 1997.
- Pauer, Jan. *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování - provedení*. Praha: Argo, 2004.
- Pelikán, Jan. *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a vydavatelství TOGGA, 2008.
- Prokš, Petr. *Konec jednoho experimentu. Krize a pád totalitního režimu v Československu 1968-1989*. Jinočany: H&H, 1993.
- Vykoukal, Jiří. Litera, Bohuslav. Tejchman, Miroslav. *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2000.

WEBOVÉ STRÁNKY

The White House. „Presidents.“

<<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/lyndonbjohnson>> (25. července 2009).

The White House. „Presidents.“ <<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/richardnixon>> (25. července 2009).

U.S. Department of State. “Office of the Historian.”

<<http://history.state.gov/departments/history/people/rusk-david-dean>> (27. října 2009).

U.S. Department of State. “Office of the Historian.”

<<http://history.state.gov/departments/history/people/rostow-eugene-victor-debs>> (27. října 2009).

U.S. Department of State. "Office of the Historian."
<<http://history.state.gov/departmenthistory/people/bohlen-charles-eustis>> (27. října 2009).

U.S. Department of State. "Office of the Historian."
<<http://history.state.gov/departmenthistory/people/rogers-william-pierce>> (27. října 2009).

U.S. Embassy in Prague. <http://prague.usembassy.gov/former_ambassadors.html> (10. srpna 2009).

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. „Ministři a ministerstvo v historii.“
<http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/ministr/ministri_a_ministers tvo_v_historii/vaclav_david.html> (8. listopadu 2009).

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. „Ministři a ministerstvo v historii.“
<http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/ministr/ministri_a_ministers tvo_v_historii/jiri_hajek.html> (8. listopadu 2009)